SYSTÉMOVÁ SPOJENÍ

Spolupráce jako nástroj překonávání důsledků sociálního znevýhodnění ve vzdělávání

evropský sociální fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ, MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání pro konkurenceschopnost

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

SYSTÉMOVÁ SPOJENÍ

Spolupráce jako nástroj překonávání důsledků sociálního znevýhodnění ve vzdělávání

LEKTOROVALI:
PhDr. Daniel Topinka, Ph.D.
Mgr. Alena Kajanová, Ph.D.

AUTOR:
Jaroslav Šotola a kol.

NA TEXTU DÁLE SPOLUPRACOVALI:
Miloš Hrubý
Daniel Hůle
Miroslav Koranda
Vít Kučera
Lukáš Průcha
Jaroslav Winter

Tato publikace byla vytvořena v rámci projektu Do lavic! – podpora a poradenství, financovaného z prostředků OPVK.

Člověk v tísni, o. p. s.
Šafaříkova 24, Praha 2, 128 00

Vydal Člověk v tísni, o. p. s. v rámci projektu Do lavic!
realizovaného z prostředků OPVK

ISBN 978-80-87456-25-5

OBSAH

Úvod **7**

1 Síťování **11**
1.1 Cíle síťování 13
1.2 Postup budování tematické sítě 16
Dosahování cílů 19

2 Současný stav řešení problematiky záškoláctví **25**
2.1 Školy a skryté záškoláctví 28
Spolupráce s pediatry 32
Spolupráce s OSPODem a kurátory 33
2.2 Represe 34
Odebírání sociálních dávek 41
2.3 Důsledky sociálního vyloučení 42

3 Systém prevence záškoláctví **49**
3.1 Od úpravy školního řádu po klima školy 50
Vnitřní prostředí školy 57
3.2 Sekundární prevence 62
Pediatři 63
Kontrola a vymáhání pravidel 64
Záchranná síť 66
3.3 Role zřizovatelů škol 67

4 Role neziskových organizací **77**
4.1 Stávající bariéry spolupráce 78
4.2 Model spolupráce – přímá podpora 80
Mediace 84
4.3 Systémová spolupráce – naplnění potřeb školy 87
Servisní centrum pro školy 88
Supervize a koučing pro učitele 91

5 Vzdělávací politika na lokální úrovni **93**
5.1 Případ Sokolov 95
5.2 Případ Praha 5 100

Závěr **109**

Příloha – Návrh trojstranné dohody o spolupráci **111**

ÚVOD

Publikace, kterou právě držíte v ruce, představuje jeden z výstupů projektu **Do lavic! – podpora a poradenství**, realizovaného v letech 2009–2012 společností Člověk v tísni. Projekt byl zaměřen na podporu vzdělávání dětí a žáků se speciálními vzdělávacími potřebami, které vyrůstají v podmínkách sociálního vyloučení. Podobně jako u jiných projektů a služeb Programů sociální integrace chceme zvýšením šancí žáků na dokončení plnohodnotného vzdělání podpořit možnost nalézt odpovídající uplatnění na pracovním trhu a vymanit se tak z bludného kruhu sociální exkluze. Kromě přímé práce s klienty našich sociálních a vzdělávacích služeb – dětmi a jejich rodiči – jsme se rozhodli v rámci tohoto projektu realizovat aktivity zaměřené i na širší síť institucí, jejichž činnost se těchto klientů nějakým způsobem dotýká. Konkrétně se jednalo o expertní skupiny, tedy kulaté stoly s pozvanými zástupci jednotlivých organizací. Multidisciplinární setkání odborníků byla zaměřena na prezentaci různých perspektiv, z jakých je možné problematiku dopadů sociálního znevýhodnění ve vzdělávání vnímat, a také na návrhy a diskutování možných východisek. Na možné řešení, námi pokládané za klíčové, odkazuje název publikace, a je jím rozvoj vzájemné spolupráce jednotlivých subjektů, které mají potenciál vzdělávací dráhy sociálně handicapovaných dětí ovlivnit. Jak se ukázalo, realita stávající úrovně kooperace i vnímání jejího potenciálu se výrazně lišila nejen v rámci jednotlivých obcí, ale i v případě jednotlivých profesionálů z praxe.

Expertních skupin se účastnili odborníci z následujících profesí:

- představitelé samospráv,
- pracovníci magistrátů či městských úřadů (gesce školství, sociálních věcí a kontroly),
- zástupci vybraných základních škol (vedení škol, výchovní poradci, metodici prevence),
- pracovníci pedagogicko-psychologických poraden (PPP), speciálně-pedagogických center (SPC) a středisek výchovné péče (SVP),

- zástupci nestátních neziskových organizací (nízkoprahová centra, sociální práce v rodinách),
- představitelé příslušné Městské policie a Policie ČR,
- pracovníci probační a mediační služby,
- dětští praktiční lékaři.

Pracovní skupiny expertů se konaly v lokalitách s působením našich terénních pracovníků, konkrétně ve městech Sokolov, Kraslice, Chomutov, Bílina, Ústí nad Labem, Česká Lípa, Hrádek nad Nisou, Liberec, Frýdlant, Prostějov a Přerov, tedy na 11 místech České republiky. Předkládaná publikace přináší průřez zkušeností desítek pedagogů, sociálních pracovníků či vedoucích pracovníků ve školství. Hlavní ambicí textu je přinést inspiraci školám, úřadům či neziskovým organizacím, jak budovat *systémová spojení*, tedy jak posílit a zefektivnit stávající síť vzdělávacích a podpůrných služeb.

Jednotlivé kapitoly knihy se dotýkají tématu potenciálu vzájemné spolupráce z různých perspektiv, liší se také metodologií i samotnou povahou textu. Tuto různorodost, danou mimo jiné také rozdílnými přístupy v rámci koordinace expertních skupin členy autorského kolektivu, považujeme spíše za výhodu. Souvisí totiž se snahou garantovat zároveň akademickou odbornost i možnost praktické aplikace poznatků. Umožňuje také samostatné čtení jednotlivých kapitol či čtení v jakémkoli pořadí, neboť kapitoly na sebe odkazují spíše implicitně a jsou provázány jednotící myšlenkou: inkluze žáků se sociálním znevýhodněním není realizovatelná bez intenzivní spolupráce úřadů, škol a dalších institucí.

První kapitola s názvem **Síťování** přináší zároveň teoretickou i praktickou reflexi tohoto v našem prostředí spíše opomíjeného nebo nepochopeného nástroje sociální i vzdělávací politiky. Je zaměřena na rozbor výhod a úskalí síťování v podobě propojování institucí na základě společného problému, se zvláštním zřetelem na budování expertních skupin. Čtenář, který na síťování doposud neparticipoval, by měl získat poměrně jasnou představu o způsobu jeho realizace v rámci současných institucionálních podmínek.

Druhá kapitola se věnuje popisu **Současného stavu řešení problematiky záškoláctví**. Důvodem je skutečnost, že tento jev byl nezávisle na sobě identifikován odborníky z různých sfér jako nejzávažnější bariéra ve vzdělávání sociálně znevýhodněných žáků. Zároveň je dle nás ideálním příkladem nutnosti vzájemné kooperace. Cílem této kapitoly je popsat záškoláctví jako důsledek dysfunkce systému, a nikoli jako selhání jednotlivců. Svou povahou se tato kapitola blíží kvalitativní výzkumné studii, která je založena na analýze názorů účastníků expertních skupin a souvisejících dokumentů. Z tohoto důvodu je hojně citováno ze zápisů z jednání, s ohledem na zachování anonymity účastníků není uváděno místo konání jednání, ale pouze datum a profese mluvčího.

Nejrozsáhlejší kapitola **Systém prevence záškoláctví** tematicky navazuje na předchozí. Jedná se de facto o metodiku, která přináší pracovníkům škol i lokálním autoritám vysvětlení nezbytnosti systémových opatření zaměřených na prevenci skrytého záškoláctví i návod na jejich realizaci krok za krokem. Jejím základem je analýza legislativních možností i stávajících příkladů dobré i špatné praxe. Tuto „návodnou" část publikace mohou zvláště vytížení čtenáři číst před druhou kapitolou, která spíše analyzuje problém do hloubky a která přináší objasnění kontextu navrhovaných opatření.

Dalším okruhem je možnost intervence pracovníků neziskových organizací do nefunkčního vztahu mezi žákem, potažmo rodiči a školou, a posílení školní úspěšnosti selhávajících žáků. Kapitola **Role neziskových organizací** je na začátku věnována reflexi bariér ve vztahu mezi školou a neziskovou organizací. Text spíše odborné povahy je pak doplněn příkladem dvou projektů, zaměřených na možnost systémové podpory škol a pedagogů v rámci jedné lokality, jejichž příprava byla náplní expertních skupin v Chomutově a Bílině. Tyto konkrétní příklady, obsahující pro někoho možná až „futuristické" návrhy na podporu supervize a koučingu učitelů, představují podle nás jedno z východisek z často zbytečně emocionální diskuze nad možnostmi inkluze v českém školství.

Závěrečnou kapitolu **Vzdělávací politika na lokální úrovni** tvoří rozbor role zřizovatelů škol při nastavení pravidel, umožňujících redukci segregačních tlaků ve vzdělávacím systému. Je apelem na přijetí zodpo-

vědnosti místních decision makerů za vývoj naplněnosti konkrétních škol v dlouhodobém horizontu s cílem předcházet koncentraci žáků se speciálními vzdělávácími potřebami v jedné instituci. Hlavní páteří kapitoly jsou dvě kazuistiky ze Sokolova a Prahy 5, které ukazují důsledky dlouhodobé pasivity a nekoncepčnosti v rámci školské politiky města, ale také možnosti konkrétních kroků v návaznosti na síťování odborníků a institucí.

1 SÍŤOVÁNÍ

Odborná i laická veřejnost se v rámci diskuzí o příčinách a možném řešení situace sociálně vyloučených lokalit shodují, že klíčem k sociálnímu úspěchu v naší společnosti je vzdělávání a získání kvalifikace pro vstup na trh práce (Gabal, Čada, Snopek, 2008, s. 40). Sociální vyloučení má multidimenzionální charakter a projevuje se i v neúspěchu ve vzdělávání žáků pocházejících ze sociálně znevýhodněného prostředí. Podle zprávy Světové banky z roku 2008 se navíc v případě Romů vzdělanostní situace mezigeneračně zhoršuje. V posledních několika letech bylo provedeno několik analýz, poukazujících na možné příčiny tohoto jevu (Gabal, 2009; Jakoubková Budilová, Jakoubek et al., 2010). Jejich identifikace se zdá důležitá pro nastavení účinných opatření na centrální i regionální úrovni.

S notnou dávkou zjednodušení je možné říci, že existuje dvojí, protikladná optika, jakou je na celý problém nazíráno: první úhel pohledu spatřuje příčiny selhávání jednoznačně v hodnotovém nastavení rodin, z nichž žáci ze sociálně vyloučených lokalit pocházejí a který je v rámci povinné školní docházky demotivuje vzrůstající měrou, což ústí v odmítnutí další vzdělávací dráhy na úrovni středního školství. Se sociálně slabým prostředím je také spojována malá kognitivní stimulace dětí v předškolním věku a minimální spolupráce rodičů se školou. V rámci této optiky vykazuje základní školství za stávajícího legislativního a finančního rámce uspokojivé výsledky a změna musí nastat hlavně na straně rodin těchto žáků. Tento **morálně-hodnotový přístup** je typický pro většinu pedagogů, pracujících se žáky ze sociálně znevýhodněného prostředí.

Opačné paradigma je založeno na přesvědčení o diskriminaci zvláště romských žáků na základě jejich etnické odlišnosti, podle něhož české školství těmto žákům klade systémové překážky v jejich vzdělávání, nebo nevyvíjí dostatečnou aktivitu při překonávání jazykového či sociálního handicapu. Silnou oporu má tento **lidskoprávní přístup**, typický zvláště pro tzv. watchdogové aktivity neziskových organizací, v rozsudku štrasburského soudu pro lidská práva ve věci D. H. proti České republice z roku 2007 (Rada Evropy, 2007). Předpokladem lidskoprávního přístupu je, že po odstranění všech diskriminačních bariér

bude pro romské či sociálně znevýhodněné žáky škola místem jejich seberealizace a tudíž již nic nebude bránit žádoucí sociální mobilitě. Hlavní snahou aktérů tohoto přístupu je tak chránit znevýhodněné osoby před zvůlí systému i nespravedlivým jednáním konkrétních osob a dokládat konkrétní případy tohoto protiprávního konání.

Na základě našich dlouholetých zkušeností v rámci *Programů sociální integrace* se domníváme, že ani jedno z těchto východisek nevytváří dostatečný rámec pro realizaci inkluzivního vzdělávání a pro překonávání důsledků sociálního znevýhodnění. V odborné literatuře věnované problematice sociálního znevýhodnění je přesvědčivě ukázáno, jak jsou vzájemně provázány externí a interní faktory které jej zároveň způsobují a vytvářejí tak bludný kruh (Mareš, 2000). Pro zvýšení šancí žáků ze sociálně slabého prostředí je nutné realizovat současně jak transformaci systému vzdělávání, pro který je typická reprodukce sociální nerovnosti (Matějů, Straková, 2006), tak na mikroúrovni působit na zvýšení motivace a kompetencí konkrétních žáků i jejich rodičů.

Hlavním problémem obou výše zmíněných přístupů je tendence hledat konkrétní viníky stavu a přenášení zodpovědnosti na druhé, tedy na ty, kteří jsou předmětem kritiky. Tak se například můžeme setkat s tvrzením profesionálů, že systémově je téměř vše v pořádku a změnit se musí ti jedinci, kteří nerespektují hodnoty a normy mainstreamového proudu společnosti. **Takový postoj staví různé instituce i odborné pracovníky do pasivní role, v níž jsou odsouzeni k čekání na to, až klienti „prozří" a změní se** (De Jong, Miller, 1995). Konstruktivnější cestou je podle našeho soudu společné uvažování nad tím, co můžeme změnit na straně „systému", abychom vytvořili kontext umožňující a podněcující pozitivní změny klientů (sociálních služeb i vzdělávacího systému) – rodičů i jejich dětí.

Stejná rizika je možné identifikovat i na straně lidskoprávního přístupu: je sice pravdou, že škola nese primární zodpovědnost za maximální rozvoj potenciálu žáků a žákyň, nicméně v rámci překonávání důsledků sociálního znevýhodnění jsou pedagogové konfrontováni s jevem, který je za stávajících finančních podmínek nad jejich možnosti. **Škola sama není schopna zajistit inkluzivní vzdělávání bez intenzivní podpory a spolupráce s ostatními subjekty** – od zřizovatele přes po-

radenské pracoviště až po neziskové organizace.[1] Lidskoprávní přístup také přehlíží výsledky sociologických výzkumů vazby mezi sociální nerovností a vzděláváním. Podle sociologa Tomáše Katrňáka, který komparoval postoje ke škole u rodičů z dělnického prostředí a u rodičů s vysokoškolským vzděláním, je sice možné prokázat souvislost mezi nižším sociálním statusem a volnějším vztahem ke škole, nicméně tuto vazbu není možné vnímat jako jednoduše příčinnou: „Změna strukturálních nerovností pak nutně nemusí vést ke změně jednání, protože závislost jednání na struktuře není přímá, ale zprostředkovaná definicí okolního světa aktivně reagujícího člověka" (2004, s. 156). Tedy i v (žádoucím) případě snižování těchto nerovností musíme počítat se zakořeněnými postoji a jednáním na straně některých rodičů, což může v důsledku přispívat ke školnímu neúspěchu.

Z výzkumů realizovaných v ČR v rámci tématu děti a žáci ze sociálně vyloučeného prostředí vyplývá, že jednou z bariér bránících efektivním opatřením je omezená spolupráce mezi úřady, školami a organizacemi (GAC, 2006, s. 57). Nadměrné zdůrazňování morálně-hodnotové nebo lidskoprávní dimenze problematiky zbytečně komplikuje vzájemnou komunikaci a nedává prostor pro společné hledání řešení. Přitom právě propojení vzdělávací a sociální sféry může přinášet účinné nástroje pro zlepšení situace dětí a žáků se sociálním handicapem. Jeden z nejúčinnějších způsobů podpory vzájemné spolupráce představuje síťování a realizace pracovních skupin expertů.

1.1 CÍLE SÍŤOVÁNÍ

Síťování představuje proces, kdy vytvářením a posilováním vazeb získáváme přístup k informacím a zdrojům, ke kterým bychom jinak přístup neměli; v rámci sociální práce je možné tuto síť chápat jako sumu klientových vztahů s okolím, v širším významu je možné hovořit také o síti mezi jednotlivými poskytovateli služeb i dalšími relevantními aktéry (Matoušek et al., 2008). Tato síť v širším smyslu slova může být seskupena kolem klienta samotného (case management), nebo může být postavena na systémové úrovni jako síť organizací.

1 Metodické doporučení MŠMT č.j. 27607/2009–60 k zabezpečení rovných příležitostí ve vzdělávání dětí, žáků a žákyň se sociálním znevýhodněním; certifikát Férová škola Ligy lidských práv.

V rámci řešení komplexní problematiky sociální exkluze celých skupin osob v tíživé sociální situaci se diskutuje o nutnosti systémových řešení, které kromě politických rozhodnutí na makroúrovni předpokládají také změny v regionech a obcích. Síťování na systémové úrovni znamená vytváření partnerství organizací a institucí, které má vést k identifikaci lokálních potřeb, k jejichž naplnění jsou společně následně hledány nástroje i zdroje.

Proto představuje možnost setkávání odborníků jednu z důležitých strategií pro zmírňování rizik sociálního vyloučení v daném městě. Určitou paralelu představuje proces komunitního plánování v sociální oblasti, které využívá potenciálu setkávání expertů z různých organizací i uživatelů sociálních služeb pro navrhování opatření ke zlepšení vzájemné spolupráce a fungování sociální péče pro potřebné občany. Ve vztahu k sociální integraci je nutné poukázat na určitá omezení, která s sebou komunitní plánování nese. Velmi často lze pozorovat omezení sféry lokálního plánování na oblast danou zákonem o sociálních službách č. 108/2006 Sb., kdy je velmi těžké prosadit řešení problematiky mimo optiku konkrétní sociální služby. Tímto omezením, běžným nejčastěji ve větších městech, jsou dotčeny různé skupiny klientů, lidé žijící v situace komplexního sociálního vyloučení ovšem asi nejvíce. Sociálními službami nelze zcela pokrýt téma zaměstnanosti osob obtížně umístitelných na trh práce, problematikou sociálního podnikání nebo sociálního bydlení, podpory vzdělávací dráhy žáků se sociálním handicapem nebo také téma kriminality. Omezení komunitního plánování na oblast registrovaných služeb je ovšem nepochopení smyslu celého procesu, převzatého ze zahraničí (Zatloukal, 2008a).

Přes poměrně silnou kritiku způsobu realizace komunitního plánování v českém prostředí je možné pozorovat to, že se díky jeho několikaleté realizaci stal způsob společného plánování, tvorby strategií formou konsenzuálního rozhodování něčím běžným. Zkušenost z pracovních skupin v rámci komunitního plánování při realizaci našich aktivit do jisté míry zvýhodňovala zástupce sociální sféry, představitelé školství naopak častěji vyjadřovali nedůvěru ve smysl celého procesu. Dalším příkladem síťování, které se v některých městech prolínalo s realizací expertních skupin, je lokální partnerství Agentury pro sociální začleňování. Výhodu lokálních partnerství spatřujeme v překonání výše uvedeného nedostatku komunitního plánování: jsou přímo zacílena

na multidimenzionální problematiku sociálně vyloučených lokalit a vytváření funkčních vazeb se zdaleka neomezuje na organizace poskytující sociální služby.

VÝHODY SÍŤOVÁNÍ

Přínos pořádání kulatých stolů jako jedné z možných forem síťování je možné shrnout ve třech následujících bodech:

1) **Popis stavu** – setkání odborníků, kterých se problematika dopadů sociálního znevýhodnění ve vzdělávání dotýká, a mají možnost ji přímo ovlivnit, přináší unikátní možnost deskripce stávající situace z mnoha úhlů pohledu. Tato mnohost perspektiv je velmi užitečná jak pro pochopení reálných možností jednotlivých aktérů a jejich institucí, tak pro vnímání různých profesních „deformací" a stávajících procesních dysfunkcí. Někteří účastníci přiznávali, že teprve na pracovní skupině pochopili fungování celého systému – např. v případě řešení záškoláctví. Na základě popisu stavu je možné provádět komparaci různých praxí nejen v lokalitě samotné, ale i mezi jinými městy v České republice.

2) **Diskuze nad možnostmi řešení** – multidisciplinární složení skupiny zajišťuje generování množství různých variant řešení popsaných problémů, a o vytváření alternativ jde při řízeném procesu sociální změny především. Přizvání místních odborníků přináší místní samosprávě přidanou hodnotu v podobě významného poradního hlasu. Při zvažování účinných nástrojů řešení je možné se inspirovat příkladem odjinud a ve skupině diskutovat přenositelnost příkladu dobré praxe do místních podmínek.

3) **Dosahování konkrétních výstupů** – samotné scházení aktérů integrace by nemělo příliš smysl, pokud by se nepromítlo do praxe. Hlavním výstupem kulatých stolů a síťování obecně je posílení ochoty spolupracovat u zástupců jednotlivých institucí. Vzájemná spolupráce by měla být zdrojem modelových situací a příkladů dobré praxe, které mohou být inspirativní pro ty, kteří zatím podobné řešení nevyzkoušeli, nebo jen s malým úspěchem. kromě toho je ideálním cílem dosažení konsenzu na změně dosavadní praxe v rámci činnosti jednotlivých organizací, která např. zjednoduší a zprůhlední stávající pravidla (např. v podobě metodiky). Výstupem může být také doho-

da o realizaci konkrétního projektu, přičemž pracovní skupiny dávají prostor úvodním jednáním o východiscích a smyslu jednotlivých projektových aktivit.

1.2 POSTUP BUDOVÁNÍ TEMATICKÉ SÍTĚ

Z praxe vyplývá, že iniciátorem budování tematicky zaměřené pracovní skupiny může být jak městský úřad, tak státní instituce (např. Policie či Agentura pro sociální začleňování), či nezisková organizace; u nestátní sféry se projevuje nejčastěji napojení síťování na vykazované aktivity konkrétního projektu. Role iniciátora procesu nespočívá v tom, že ví o dané problematice nejvíce a chce druhé přesvědčit o svém řešení (pak by bylo vhodné volit jinou formu transferu informací a přesvědčování), ale že je nejvíce motivován nalézt společné východisko a posílit spolupráci v lokalitě.

VSTUPNÍ ANALÝZA

Pro efektivní síťování je naprosto nezbytné ze strany iniciátora procesu provést vlastní, interní analýzu klíčových subjektů integrace ve zvolené lokalitě. Způsob síťové analýzy – vytváření mapy *stakeholders* (zainteresovaných činitelů) – se využívá se běžně v jakýchkoli oblastech, kde vstupujeme do pole aktérů. Důraz je kladen na kombinaci faktorů důležitosti konkrétního subjektu a pozitivního či negativního postoje k zapojení do budoucí sítě. Výstupem síťové analýzy dle literatury (Gojová, 2007) má být vytipování budoucích spolupracujících partnerů, jejichž zapojení je pro dosažení cíle síťování nezbytné. Ve skutečnosti se ovšem ukazuje, že je to velmi málo. Z naší vlastní zkušenosti vyplývá, že na počátku bylo nejdůležitější zmapovat pole vlivu jednotlivých aktérů, poznat logiku místních spojenectví a animozit, pochopit historii lokálních integračních aktivit. Zvláště ve vztahu k fungování samosprávy bylo nutné se zorientovat v realitě místní politické scény a identifikovat vlivné osoby na městském úřadě. V souvislosti s tím je nutné analyzovat také osobní postoje každého představitele organizace, který se může do síťování zapojit, ve vztahu k sociální integraci a také jeho reálné postavení v rámci struktury organizace. Při tom je také nutné vzít v úvahu širší kontext místních organizací, které mohou mít zřizovatele, nebo management

v jiném místě, přičemž ale nadřazené struktury rozhodují o zapojení podřízených a tudíž ovlivňují naplňování cílů síťování.

Pokud iniciátor procesu vstupuje do lokality nově, může trvat několik měsíců, než se podaří se v dané situaci zorientovat, tak aby mohl vnímat vyjádření místních autorit a pracovníků jako důsledek jejich postavení v sociálním prostoru. V opačném případě, tedy pokud pracovník a jeho mateřská organizace v dané lokalitě dlouhodobě působila a stala se nově garantem procesu síťování, se do procesu síťování promítaly dopady neformálních vazeb anebo animozit z dosavadního působení. V případě pozitivních vztahů je legitimita pořádání kulatých stolů zjednodušená, protože jejich konání je zaštítěno dobrým jménem pracovníka či organizace, v opačném případě je nutné překonávat zvýšenou nedůvěru a předporozumění, že nová aktivita je zbytečná.

Hlavním nástrojem vstupní analýzy jsou individuální konzultace s klíčovými hráči. Tyto individuální konzultace začínají ještě před samotným zahájením síťování formou pořádání kulatých stolů. Jejich prvním cílem je získání co nejvíce informací pro realizaci síťové analýzy. Hlavním tématem setkání je analýza toho, jak daný aktér rozumí potenciálu síťování pro systémové změny na rovině sociální integrace a vysvětlení smyslu celého procesu. Z našich zkušeností koordinátorů síťovacího procesu vyplývá, že motivace většiny oslovených představitelů potenciálních partnerských organizací je – ať už z důvodu vytíženosti nebo faktické nedůvěry ke smyslu celého snažení – poměrně nízká. Koordinátor následně pracovními schůzkami a průběžnou komunikací de facto kumuluje sociální kapitál, který umožňuje následný posun na formálnější úrovni. Tato setkání jsou též užitečná u těch aktérů, kteří se z různých důvodů ostýchají otevřeně vystoupit na veřejném plénu s vlastním názorem a neformálnější vedení komunikace jim toto umožní.

S průběžnou komunikací s představiteli organizace je spjatá otázka, do jaké míry síťuji konkrétní pracovníky a do jaké míry organizace. Pro úspěch síťování je nutné zajistit následující dvě věci: 1) Síťování se účastní pokud možno řídící pracovník s rozhodovacími pravomocemi a konkrétní zapojená osoba by se neměla měnit či nechávat zastupovat, což ulehčuje za 2) nezbytnou snahu o šíření informací o síťování do nitra organizací. Byli jsme často konfrontováni se stavem, kdy jiný pracovník organizace nevěděl nic o smyslu procesu síťování, ačkoli

jeho blízký kolega byl do procesu zapojen několik měsíců. Přitom podstatou velké části navrhovaných cílů jsou změny dotýkající se organizací nebo poskytovaných služeb jako celku.

EXPERTNÍ SKUPINY

Plánovací fáze je zahájena úvodním setkáním pracovní skupiny, na níž je představen záměr vytvoření tematické sítě i její význam pro řešení konkrétní problematiky. Účast na kulatých stolech je samozřejmě dobrovolná, výběr oslovených vychází z počáteční síťové analýzy, kdy jsou iniciátorem identifikováni subjekty relevantní vzhledem k tématu. Nicméně platí, že rozsah členů pracovní skupiny se může v čase měnit na základě případné identifikace dalších důležitých osob. Síťování v této podobě je flexibilní v tom, že experti z tematicky vzdálenějších oblastí mohou být pozýváni ad hoc, nebo může být využito jejich stanoviska formou dotazování iniciátorem pracovní skupiny. Na pozvání lze pozvat představitele organizace nebo instituce z jiného města, jehož vstup může být cenný pro komparaci alternativních zkušeností.

Pracovní skupinu svolává koordinátor, ten také zodpovídá za vyhotovení zápisu z jednání. Iniciátor má za úkol motivovat zapojené partnery k setkávání i k plnění případných drobných úkolů (reflexe dosavadní praxe, návrhy řešení, zpracování modelových příkladů atd.). Neklesající intenzita motivace je pro dosažení cílů na systémové úrovni nezbytná a je hlavní náplní průběžné práce koordinátora. Pozice iniciátora může být rozdělena mezi dvě osoby – odborníka s nápady a návrhy k jednání a facilitátora, který zodpovídá za dosažení cíle jednání i usměrňování toku diskuze. Kvalitní facilitace je důležitá proto, aby účastníci jednání odcházeli s pocitem, že v rámci jednání se došlo k nějakému závěru. Facilitátor má za úkol podněcovat diskuzi a zároveň ji v určitém okamžiku směřovat k dosažení závěrů, a také tlumit hrozící konflikty mezi účastníky pracovní skupiny (více informací viz Bednařík, 2007). Výhodou je, pokud není totožný s osobou koordinátora procesu, nicméně by měl být dobře obeznámen s problematikou, která se projednává. Důležité je, že jakýkoli člen pracovní skupiny může průběžně témata jednání ovlivňovat a nadnášet témata zcela nová, pokud mají vztah k řešenému problému. Při jednání kolem kulatého stolu jsou si všichni účastníci rovni, názor každého člena skupiny je relevantní.

Většina zapojených aktérů je citlivá na jakékoli výraznější náznaky nedodržování principu otevřenosti a rovnocenné participace na jednání. Ovšem konkrétní míře otevřenosti a demokratičnosti v diskuzi a zvláště v rozhodování může každý rozumět různě. Často je možné pozorovat rozdíl mezi způsobem vystupování pracovníků neziskových organizací (velká míra angažovanosti, kreativity, snahy zviditelnit vlastní organizaci, někdy ale bez vědomí reálných možností) a zaměstnanců samosprávy (konzervativní přístup, důraz na dodržování legislativy a zavedených pravidel), jejichž různost je třeba využít jako výhodu pro vstupní pluralitu názorů. V každém případě je třeba se vystříhat jakýchkoli náznaků poučování ze strany koordinátora síťování. To může být někdy obtížné, protože pokud se daný expert v problematice pohybuje delší čas, má na diskutované problémy vlastní názory, které jsou často v rozporu s interpretacemi některých aktérů prezentovaných na jednáních. Tyto názory ovšem není možné obhajovat jako hotové pravdy, ale je nutné je vnášet do debaty jeho potenciálně rovné s míněním ostatních.

DOSAHOVÁNÍ CÍLŮ

Proces síťování realizovaný v rámci našeho projektu byl úspěšný v tom smyslu, že část zapojených aktérů dávala najevo spokojenost s hlavními benefity síťování – prohloubenými vztahy s jinými organizacemi a profesionály, s pocitem zapojení do místního fóra. V zásadě byly identifikovány lokální potřeby a smysluplně diskutovány alternativy, které se nějakým způsobem odrazily ve vytvoření návrhů na lokální řešení problematiky dopadů sociálního znevýhodnění ve vzdělávání. Nicméně dosažení hlavního cíle, tedy k plnohodnotné změně na systémové úrovni nedošlo. Jedinou výjimku představovalo město, kde se koordinátor procesu síťování přiblížil k dosažení cíle na základě blízké vazby k radnímu, který má v gesci sociální věci a tedy možnost prosadit navrhovaná řešení „shora". Tento ojedinělý případ koreluje se zkušeností ostatních koordinátorů, kteří identifikovali hlavní důvody neúspěchu v malé možnosti ovlivnit lokální politické dění. Ve všech lokalitách bylo možné pozorovat také nárůst či pokles motivace aktérů síťování v závislosti na vyjadřovaném postoji místní politické reprezentace či úřednících na vedoucích pozicích. Pokud některý z těchto výše postavených jedinců vzájemnou spolupráci zaštítil, zapojení

aktérů z úřadů bylo bráno jako zadání nadřízenými, pro pracovníky z jiných sfér to zase byl signál, že celý proces má šanci na úspěch, protože podpora představitelů města je reálná.

Pokud chceme kromě práce s klienty ovlivňovat systémovou úroveň, je nutné věnovat energii konzultacím s lokálními politiky a proniknout do formálních poradních struktur samosprávy (komise). Znamená to například jednání s jednotlivými klíčovými zastupiteli, je třeba se zorientovat v sítích vlivu a nalézt spojence, kteří navrhované cíle budou dlouhodobě prosazovat i přes případný odpor jiných politiků. Nelze si nepovšimnout, že efektivita síťování se zakládá na pohybu ve dvou poměrně odlišných světech: prostor rovného participativního přístupu a konsenzuálního rozhodování a světa hierarchického s využíváním mocenské dominance. Můžeme si to doložit následujícím příkladem; jednou z charakteristik sítě jsou dle Schuringy (2007, s. 130) horizontální vztahy: „Síť je sestavena z horizontálních spojení. Není zde centrální moc, která může kontrolovat spojení. Protože mocenské vztahy chybí, důležitou roli hraje vyjednávání". Výše jsme konstatovali, že tento demokratický aspekt partnerství je aktéry oceňován a vyžadován. Je ale velkou chybou, pokud optikou síťování nazíráme problematiku sociálních vztahů v lokalitě jako celek, protože například vzájemná rovnost, která je např. v rámci pracovních skupin daností, je mimo ni iluzí.

Realita je taková, že při prosazování jakýchkoli záměrů vstupujeme do horizontální struktury moci a boje o ni. Tento boj a partikulární zájmy se projevují různou měrou, ovšem je možné zobecnit, že sociálně vyloučení jsou většinou na okraji zájmu. Do centra diskuzí se dostávají pouze jako objekty politické moci pod tlakem představitelů majority – například při požadavku být vystěhováni do jiné lokality (Vacková, Galčanová, Hofírek, 2011). Smutnou realitou současných českých samospráv je, že města až na výjimky nemají zájem realizovat dlouhodobou integrační politiku, ale maximálně „hasit" problémy, jak je definuje majorita (bezpečnost, hluk oproti nezaměstnanosti či špatné kvalitě bydlení vnímané obyvateli sociálně vyloučených lokalit). S tímto nezájmem souvisí tři následující faktory, které mohou vysvětlit, proč je politika měst většinou v rozporu s jakýmkoli dlouhodobým plánováním integračních opatření jakožto výsledkem síťování:

1) Časově omezený mandát každého politika a zájem vycházet vstříc voličům.

2) Zájem o rychlá a efektní řešení, pokud možno restriktivní až represivní povahy.

3) Nezájem financovat integraci z rozpočtu samosprávy.[2]

Všechny tyto tři vyjmenované faktory jsou v přímém rozporu s principy realizace prointegračních opatření formou síťování na systémové úrovni. To je něco, s čím musí každý koordinátor procesu síťování počítat. Protože politické reprezentace samospráv nejsou zatím legislativně zavázány zpracovávat a realizovat strategie na řešení sociálního vyloučení občanů, musí být získána pozornost a důvěra politiků ve smysluplnost takového počínání. Východiskem je posilování praxe, kdy politik naslouchá expertům, konzultuje s nimi, hledá řešení, protože potřebuje vyslat signál veřejnosti, že mu jím navrhované řešení odborníci schvalují. Podobným způsobem se dá využít skutečnosti, že např. komunitní plány nebo městské strategie bývají schvalovány zastupitelstvem, takže její naplňování je de facto plněním politického závazku vůči občanům. Síťování samotné vytváří prostor, ve kterém jsou smysluplně diskutovány a porovnávány alternativy, což by měl být standardní součást politického rozhodování i na místní úrovni (Veselý, Nekola, 2007). Tím je vytvářen a posilován de facto veřejný, demokratický prostor, jehož existence by měla omezovat realizaci nekoncepčních a krátkozrakých rozhodnutí.

Dalším způsobem získávání pozornosti politiků je využití stavu, kdy motivace samospráv zabývat se sociální integrací je založena pouze na vztahu k postojům většiny voličů, které pálí dopady (ať už skutečné, nebo imaginární či symbolické) sociálního vyloučení na ně samé. Doporučení ke změně stávající praxe tedy musí být registrovatelné politickým představitelem jako atraktivní pro prezentování před veřejností. Z tohoto důvodu by měl iniciátor procesu síťování nejprve analyzovat možnosti poradenství v rámci řešení těchto častých problémů

2 Výjimkou mohou být dotační tituly měst na podporu neziskových organizací. Například město Bílina vytvořilo v návaznosti na komunitním plánování Program podpory sociálního začleňování, do nějž každý rok uvolňuje z rozpočtu zhruba 1 mil. Kč, a místní organizace si o ně mohou formou projektů žádat.

(např. drobná kriminalita); teprve tato spolupráce otevírá dveře diskuzi o dlouhodobých cílech, které mají šanci ovlivnit hlouběji sociální realitu. I z tohoto důvodu je velká část publikace věnována prevenci skrytého záškoláctví jako fenoménu, který je některými politiky vnímán jako závažný.

DOPORUČENÍ PRO DALŠÍ PRAXI

Z naší zkušenosti koordinátorů lokálních expertních skupin, realizujících plánovací procesy, je možné shrnout následující doporučení:

- Řada lokálních aktérů na poli sociálních služeb a vzdělávání je již unavena účastí v plánovacích procesech, jejichž výsledkem zpravidla bývá jen „popsaný papír", nikoliv konkrétní změny. Pro aktivizaci těchto osob a zvýšení jejich ochoty skutečně pracovat je nezbytně nutné určit kromě jiných takový cíl spolupráce, jehož dosažení je v rámci expertní skupiny reálné a může přinést požadované změny bez ohledu na politickou vůli místních decision makerů (ve dvou případech se nám osvědčila společná tvorba projektové grantové žádosti).

- Nápady a opatření realizovatelné bez potřeby vnějších zdrojů, je dobré uskutečnit hned i v průběhu procesu plánování. Může to významně zvýšit důvěru participantů pracovních skupin ve smysluplnost síťování (často bylo tímto opatřením dojednání konkrétní spolupráce zástupců dvou organizací).

- Prezentování příkladů dobrých praxí z jiných měst. Aby byly příklady dobré praxe opravdu motivační, musí být přenositelné a pocházet z rámcově podobného kontextu. V rámci samospráv existuje určitá opatrnost v tom smyslu, že zajímavé je pouze takové navrhované řešení, které už někde na jiném místě v ČR funguje. Jako výrazný motivační faktor je pak shledávána možnost výjezdu přímo do lokality nebo organizace, kde funguje nějaké konkrétní opatření – pokud je výměna know-how úspěšná, mohou lidé s nově nabytými zkušenostmi působit jako šiřitelé optimismu a „tahouni" procesu síťování.

- Volit méně obvyklé formy facilitace při jednáních pracovních skupin. Klasický model předsedající a účastníci sedící v místnosti v ně-

které z oficiálních institucích může v participantech setkání předem navozovat pocit jednání, které opět žádnou konkrétní změnu nepřinese. Pro efektivnější jednání lze volit méně obvyklé metody či si najmout profesionálního facilitárora.[3]

- Pro všechny plánovací aktivity je třeba získat podporu politiků a to již v průběhu plánování. Je proto vhodné vtáhnout je do činnosti pracovní skupiny, podávat jim zprávy o průběžných výstupech a při osobních rozhovorech podporovat jejich ochotu navrhované změny aspoň v podobě strategického textu podpořit. V některých obcích a krajích mohou politická rozhodnutí ovlivňovat procesy, které mají mít striktně apolitický charakter. Politici mohou ovlivňovat výsledky dotačních řízení či řízení škol. Před započetím plánování je tedy vhodné získat o takových skutečnostech dostatek informací a zařadit tento fakt mezi ohrožení (*threats*) plánovacího procesu.

3 Další inspiraci je možné hledat na webových stránkách International assotiation of facilitators: http://www.iaf-methods.org

2 SOUČASNÝ STAV ŘEŠENÍ PROBLEMATIKY ZÁŠKOLÁCTVÍ

Téma záškoláctví bylo identifikováno v rámci realizovaných expertních skupin jako zásadní. Účastníci zvláště z řad pedagogických pracovníků se shodli na tom, že je to jedna z největších bariér, bránící dosáhnout žákům ze sociálně znevýhodněného prostředí školního úspěchu. Je zároveň ale možné, že se jedná o zástupný problém, který má zakrýt určitou bezradnost při navrhování konkrétních opatření, zajišťujících inkluzi žáků se sociálním znevýhodněním. Tuto bezradnost potvrdil výzkum realizovaný v rámci našeho projektu s názvem *Analýza role ZŠ praktické v procesu vzdělávání.*[4] Rozhovory s pedagogy běžných škol prokázaly, že jejich představa konkrétních podpůrných nástrojů je velmi omezená a že u žáků se sociálním znevýhodněním nadále přetrvává představa přeřazení na ZŠ praktickou jako adekvátního opatření. Veškerá vina neúspěchu žáků tak dle učitelů spočívá v hodnotovém nastavení rodiny, které neumožňuje využití potenciálu dětí.

I přes tuto skutečnost jsme se rozhodli vzít tento projev výše kritizovaného morálně-hodnotového přístupu vážně ze dvou důvodů. Více než dva roky jsme analyzovali získaná data a hledali řešení hádanky zvané skryté záškoláctví. Výsledek je jednoznačný: prevence tohoto jevu není možná bez intenzivní spolupráce zainteresovaných subjektů. Ačkoli je tedy primárně zvýrazňování skrytého záškoláctví ostnem namířeným vůči nezodpovědným rodičům, v prvním kroku se pro dosažení úspěchu musí změna udát na straně systému – tedy škol, úřadů a dalších institucí. Zároveň je možné vzít komplexní problematiku záškoláctví z našeho hlediska jako výzvu, jejíž vyřešení může otevřít dveře ke spolupráci u těch představitelů škol a úřadů, kteří jsou opatrní a nedůvěřiví při zavádění podpůrných opatření pro žáky se speciálními vzdělávacími potřebami.

Prvním krokem při projednávání tématu záškoláctví žáků ze sociálně znevýhodněného prostředí bylo stanovení základních charakteristik, na základě kterých je možné tento jev v praxi identifikovat. Jedná se celkem o těchto pět parametrů:

4 Výzkum realizovaly Michala Baslová a Anita Homrová ze Západočeské univerzity v Plzni, bylo komparováno celkem šest lokalit v Jihočeském, Plzeňském a Středočeském kraji.

- velmi časté krátkodobé absence, většinou ve dnech kolem víkendu (pátek, pondělí), v celkovém souhrnu přesahující 150 hodin za rok, přičemž rodiče nepřítomnost omlouvají s poukazem na zdravotní problémy nebo rodinné důvody;

- děti, které jsou údajně nemocné, jsou spatřovány jinými osobami na veřejných prostranstvích, nepřítomnost ve škole také souvisí s počasím – s blížícími se letními prázdninami je častější;

- malý zájem rodičů o vzdělávací dráhu dítěte;

- neschopnost zajistit školákovi školní potřeby (pomůcky, peníze na akce školy, ale i svačinu) a následné radikální řešení situace, kdy se rodina i dítě bojí reakce školního prostředí;

- skryté záškoláctví tohoto druhu se vyskytuje již od prvních ročníků, takže má fatální důsledky pro start ve škole.

Záškoláctví žáků ze sociálně znevýhodněného prostředí se svým charakterem liší od situací, ke kterým může docházet ve vyšších ročnících základní školy, kdy se někteří žáci vyhýbají zkoušení nebo písemkám útěkem do údajných zdravotních problémů, nebo kdy rodiče o "chození za školu" neví.

O tom, že se v případě skrytého záškoláctví nejedná pouze o subjektivní dojem, svědčí i statistika: dle aktuálních výzkumů (GAC, 2009, s. 29) se romští žáci a žákyně potýkají s téměř trojnásobnou omluvenou absencí oproti svým vrstevníkům z majoritní populace. Tento fakt je velmi varovným signálem, zvláště v souvislosti s častým školním neúspěchem. Je sice nutné vzít v úvahu fakt, že život v sociálně vyloučené lokalitě sebou nese zvýšená zdravotní rizika, nepředpokládáme ale, že by se u mladé generace projevovala v tak velké míře. Spíše je tato statistika varovným signálem, že školy a další instituce nedokážou latentní záškoláctví řešit.

Většina expertů na jednání pracovních skupin se shodla, že skryté záškoláctví je závažný problém, který je nutné řešit, přičemž návrhy na konkrétní možnosti a způsoby řešení byly velmi pestré.

I přesto jsme se setkávali s názory (většinou se nejednalo o zástupce pedagogů), podle kterých se jedná o problematiku, se kterou se školy vypořádají. Výchozím bodem pro analýzu stávající praxe byl normativní dokument MŠMT z roku 2002, s názvem *Metodický pokyn k jednotnému postupu při uvolňování a omlouvání žáků z vyučování, prevenci a postihu záškoláctví (Čj.: 10 194/2002–14)*. Ten stanovuje několik doporučení, které je možné shrnout do následujících třech bodů:

1) Třídní učitel ve spolupráci s výchovným poradcem a metodikem prevence kontroluje omluvenky žáků, sleduje a vyhodnocuje neomluvenou i zvýšenou omluvenou absenci.

2) Škola má právo školy vyžadovat potvrzení o nemoci žáka vystavené lékařem pouze v případě nepřítomnosti, která přesáhne tři dny školního vyučování, a to jako pouze součást omluvenky rodiče; nicméně ve výjimečných případech je možné potvrzení od pediatra požadovat i v případě kratších absence.

3) Při prokázaných neomluvených absencích v množství do 10 hodin je veden pohovor s rodiči, do 25 hodin je svolána výchovná komise a nad tento počet je již podáno hlášení orgánu sociálně-právní ochrany. Ten záležitost postupuje dále, protože se jedná o přestupek dle § 31 zákona č. 200/1990 Sb., o přestupcích.

Diskuze v rámci expertních skupin ukázala, že metodický pokyn je ve školách reflektován a využíván velmi rozdílně, pracovníci sociálních odborů se dle svých tvrzení setkávají i se školami, které s ním nepracují; nejvíce se to projevuje na různém přístupu k hlášení určitého množství neomluvených hodin na OSPOD. Na čem se všichni odborníci z praxe shodli, je jeho mizivý právní status – pokyn je zástupci škol vnímán jako doporučení bez právní závaznosti. Tato skutečnost nemusí být vždy chápána jako slabá stránka, neboť jsme se mnohokrát setkali s názorem, že uvedená problematika je velmi různorodá a je nutný individuální přístup; případná striktní regulace a zpřísnění pravidel by nepřinesly nic dobrého:

Případy řešíme dle metodického pokynu MŠMT, avšak přistupujeme k němu jenom jako doporučení, protože každý případ je jiný a jiným způsobem jej řešíme. (...)

Vyhodnocení situace je na citlivosti třídní učitelky, aby neztratila kontakt s rodiči – situace každé rodiny je naprosto specifická, důležitý je vztah. (pracovnice sociálního odboru; učitel, ES 28. 6. 2011)[5]

Zároveň bylo patrné, že i přes snahu hledat východiska se mnozí pedagogové dostávají do situací, u kterých si neví rady s řešením. Je to podle našeho názoru způsobeno tím, že samotný metodický pokyn odkazuje na skryté záškoláctví velmi vágně, nejsou podrobně popsány možnosti školy, není například blíže určen počet zameškaných omluvených hodin, který už je pro dítě (které netrpí chronickou nemocí) ohrožující apod. Na následujících stránkách se pokusíme popsat konkrétní problémy spojené s prevencí záškoláctví, které byly identifikované v rámci našeho působení v terénu i při síťování. Souvisí hlavně s nevyužíváním legislativou daných možností i malou provázaností institucí.

2.1 ŠKOLY A SKRYTÉ ZÁŠKOLÁCTVÍ

Pro výpovědi zástupců škol byl patrný kontrast mezi poměrně jasným popisem identifikovaného jevu, který ohrožuje školní neúspěšnost konkrétních žáků a žákyň a mlhavou představou, jak tomuto jevu předcházet:

Praktikuje se to tak, že dítě chybí dva dny, potom na jeden den přijde, pak zas může dva dny chybět a touto frekvencí se rodiče kryjí před postihem. (speciální pedagožka, ES 4. 10. 2010)

Účastníci skupiny se setkávají v praxi s využíváním tzv. prodloužených víkendů, které lze nazvat skrytým záškoláctvím. Hodiny jsou omluvené, avšak situace se nezřídka pravidelně opakuje. Pravidelné jednodenní absence jsou běžnou součástí praxe. (ES 28. 6. 2011)

V případě, kdy se snaží škola skryté záškoláctví netolerovat a využít pediatra jako garanta oprávněností absence, potýká se se závažnými procesními nejasnostmi. Ty shrnul jeden z účastníků kulatých stolů takto:

Ve školních řádech školy nemají přesně zakotvený postup, jak postupovat v případě, že bude v odůvodněných případech vyžadována omlu-

5 Citace ze zápisu z jednání expertní skupiny (pracovnice sociálního odboru; učitel, ES), 28. 6. 2011.

venka od lékaře – potvrzení o návštěvě a nemoci razítkem lékaře. Zvou si rodiče na půdu školy a vyžadují razítko od lékaře. Setkávají se však s tím, že rodiče nesouhlasí s takovým postupem a považují jej za diskriminační, příp. znevýhodňující oproti ostatním rodičům. Školy nechtějí primárně postihovat děti, které pouze „trpí" nedobrým vzorem od rodičů ve vztahu ke vzdělání. (ES 8. 3. 2011)

Ustanovení o dodatečném potvrzení důvodu absence razítkem od lékaře je problematické z několika důvodů, které budou blíže rozebrány níže. Ovšem i v situaci, kdy je tato povinnost s rodičem domluvena dopředu, naráží pedagogičtí pracovníci na nepochopení ze strany jiných systémových aktérů:

Škola potvrzení od lékaře může vyžadovat na základě metodického pokynu, ale školský zákon je nadřazený a stačí omluva zákonným zástupcem. Měli jsme případ matky, kdy jsme s ní sepsali pravidla (nutnost potvrzení omluvenky razítkem od lékaře), ale ona je stejně nedodržela, a když jsme se obrátili na policii, tak nám bylo řečeno výše zmíněné. Škola nemůže preferovat metodický pokyn před školským zákonem. (výchovná poradkyně, ES 4. 10. 2010)

Jiným problémem je předkládání omluvenek po ukončení absence. Žák nebo žákyně má povinnost předložit písemné doložení důvodů v žákovské knížce, nicméně tomu tak opakovaně není. Podle zástupkyně jedné školy došlo k následující situaci: "Nahlásili jsme neomluvenou absenci a posléze dítě doneslo omluvenky od rodičů." Zdá se, že učitel tudíž nemá vhodný nástroj, jak absenci vyhodnotit jako neomluvenou. Pocit bezmoci umocňuje nelehké jednání s některými rodiči – učitelé jejich jednání tolerují, protože mají obavu jít s nimi do otevřeného konfliktu:

Učitelé nechtějí nic hlásit a děti raději omlouvají. Je sice tlak na učitele, aby takové případy skrytého záškoláctví neomlouvali, ale učitelé se brání, že nebudou poslouchat výhrůžky rodičů. (speciální pedagožka, ES 4. 10. 2010)

OPATŘENÍ ŠKOL

Reakce škol na výše uvedené bariéry jsou velmi různé a závisí na množství faktorů, jako je velikost, umístění, počet žáků ohrožených

sociálně patologickými jevy apod. Zatímco zástupci některých škol ventilovali svou bezradnost nebo rozhořčení nad jednáním rodičů, jiní pedagogové přinášeli vlastní zkušenosti s různými opatřeními na redukci neodůvodněných absencí. Konkrétní návrhy se dají vnímat buď jako **preventivní**, nebo jako **represivní**. Poměrně častou reakcí na sníženou docházku do vyučování je kontaktování rodičů v okamžiku, kdy jejich dítě do školy nedorazilo. Tato praxe je typická zvláště pro školy se zvýšeným počtem žáků ze sociálně znevýhodněného prostředí, popřípadě je zacílena přímo na konkrétní žáky, u kterých je zvýšené podezření na skryté záškoláctví.

Obecně lze říci, že funguje takový mechanismus, kdy učitel telefonuje rodičům ihned, pokud někdo jiný ze spolužáků dotyčného viděl „nedorazit" do školy. V ostatních případech je rodič kontaktován první den (mailem, telefonicky, osobně), maximálně však do tří dnů. Rodič mívá zpravidla možnost omluvit dítě telefonicky, mailem, nebo osobně. Pokud se s rodičem nepodaří zkontaktovat, je absence považována za neomluvenou. (ES 16. 6. 2011)

Jedná se tedy o otočení zákonného požadavku, podle kterého mají rodiče nahlásit důvody nepřítomnosti žáka do tří dnů – škola vychází vstříc. Tato praxe kontaktování rodičů je sice organizačně náročná, ale některými školami je hodnocena jako jediná účinná. Častým případem je využívání asistenta pedagoga jako osoby, která delikátní záležitost nepřítomnosti jejich ratolestí řeší přímo s rodiči, a to někdy v jejich domácnosti. Někdy se škola snaží najít spojence mimo svou půdu, nejčastěji se jedná o neziskové organizace, poskytující sociální služby žákům školy. Následující citace pochází ze zápisu z mimořádného jednání, které iniciovaly školy, potýkající se s vysokými absencemi u svých žáků a žákyň, bydlících v sociálně vyloučených lokalitách města. Jednání mělo přinést konkrétní návrhy na řešení situace včetně posílení spolupráce mezi různými institucemi:[6]

V případě absence, která nebude v zákonné lhůtě omluvena rodiči, bude třídní učitel(ka) kontaktovat pracovníky (místní neziskové organizace) za účelem zjištění skutečného stavu příčiny absence:

6 Jednání, konané v roce 2010, nebylo realizováno v souvislosti s expertními skupinami a zápis z něho nám laskavě poskytl pracovník příslušného sociálního odboru.

1) *Pokud rodič pouze zapomněl, bude absence omluvena a aktivita školy bude ukončena.*

2) *Pokud bude zjištěna bezdůvodná absence, bude ji škola považovat za neomluvenou a škola bude postupovat podle „Doporučeného postupu orgánů sociálně právní ochrany…"*

U některých opakujících se absencí s podezřením na skryté záškoláctví budou třídní učitelé vyžadovat omluvenku od lékaře.

Tato pravidla jsou příznakem potřeby řešit neodůvodněné absence ve spolupráci s dalšími aktéry v místě, zároveň ovšem podle našeho názoru ukazují výmluvně slabinu tohoto preventivního, ale také velmi **protektivního přístupu vůči rodičům: umožňují jim zůstat v pasivitě.** Je rozdíl, pokud vím o existenci striktního pravidla, podle kterého se musím v případě nepřítomnosti vlastního dítěte ve škole ozvat třídnímu učiteli, jinak riskuji postih, nebo praxe, kdy mě kontaktuje zástupce školy, nebo ke mě domů přijde pracovník neziskové organizace zjišťovat, zda jsem „pouze" zapomněl dát vědět škole.

Zjišťování důvodů nepřítomnosti žáka navíc není příliš účinné opatření v případě krátkodobých, jednodenních absencí. Rodič kryjící dítě může navíc tvrdit, že důvodem nepřítomnosti jsou zdravotní problémy, což může být v rozporu s realitou. Často diskutovaným tématem jednání expertních skupin byla možnost neuznat absence na základě spatření žáka v dopoledních hodinách. Zástupci jedné ze škol deklarovali v této věci jednoznačné stanovisko:

Když vidíme dítě na ulici a lékař potvrdí nemoc, hlásíme lékaři nedodržení léčebného režimu a absenci neomlouváme. Vždy jsme si to obhájili – v případě chronických záškoláků. (ředitelka ZŠ praktické, ES 25. 1. 2011)

Naprostá většina spolupracujících pedagogů ovšem projevovala v záležitosti „udávání" dětí skepsi – odmítali, že by měli děti sledovat a oznamovat kolegům, nebo přijímat oznámení od jiných důvěryhodných osob. Procesně opravdu není zřejmé, jakým způsobem by se prokazovala hodnověrnost takového oznámení. Jediným možným východiskem se zdá být spolupráce s Policií ČR či městskou policií. Některé školy zavádí jako další potenciálně účinné opatření u žáků se zvýšenou a podezřelou

absencí povinnost doplnit omluvenku rodičů dokladem od lékaře, důraz je při tom kladen na informování rodičů o této povinnosti.

SPOLUPRÁCE S PEDIATRY

Podle odborníků i zástupců lékařské obce vnímají pediatři velmi citlivě jakékoli úkolování ze strany škol, rozhodně odmítají dávat plošně razítka všem, kdo přichází do ordinace. Jsou si také vědomi toho, že omlouvá pouze rodič, případné potvrzení tedy může být pouze doplňkem rodičovské omluvenky. Jsou ale lékaři, kteří odmítají jakkoli svým razítkem vstupovat do vztahu mezi rodičem a školou:

Lékaři nemají povinnost udělovat razítka jako součást omluvenky od rodiče. Po lékařích to nevyžadujeme. Ověřujeme si telefonicky, zdali dítě u lékaře bylo a jaký je jeho zdravotní stav. Lékaři nám obecně bez problémů informace sdělují. (učitel, ES 28. 6. 2011)

Tento model spolupráce fungující v jedné lokalitě je v jiných městech vnímán jako nerealizovatelný, protože šířením citlivých údajů poškozuje zájmy pacientů. Proto jej není možné vnímat jako typický příklad dobré praxe.

Diskutovány byly situace, kdy v případě požadavku školy na doplnění omluvenky rodičů razítkem z ordinace lékaři omlouvali jakoukoli absenci, včetně období před jejich příchodem s dítětem. Toto snadné získávání dokladu nepřítomnosti pak znemožňuje jakýkoli razantnější postup školy. Na jedné z expertních skupin bylo referováno o případu pediatra ve městě, jehož pacienti bydlí převážně v sociálně vyloučených lokalitách a který omlouvá žákům absence v rozsahu desítek hodin. Jeden lékař postupující tímto způsobem dokáže výrazně přispět ke snížení motivace mnoha dětí a dospívajících docházet do školy.

Lékaři přítomní na expertních skupinách se hájili tím, že nemohou posoudit, zda si při jejich návštěvě žák či rodiče pouze hledají záminku pro školní absenci a tudíž si vymýšlí zdravotní potíže. Naopak přehnaný tlak školy na dokládání důvěryhodnosti absencí může vést ke zvýšené návštěvnosti ordinací a kolotoči odborných vyšetření, která dle pediatrů stajně nic neodhalí:

Nejde o to, že nechceme vyšetřovat nemocné děti, chceme vyloučit účelové návštěvy se žákovskou knížkou. Pokud zavedeme povinně omluvenky, budou ordinace plné, jenom pro omluvenku. (praktická lékařka pro děti a dorost, ES 15. 6. 2010)

SPOLUPRÁCE S OSPODEM A KURÁTORY

Škola vnímá sociální pracovníky obce s rozšířenou působností jako poslední záchranu v situaci, kdy si neví rady, přičemž záškoláctví je jedním z hlavních důvodů. Výjimečně je orgán SPO kontaktován v případě velkého množství omluvené nepřítomnosti žáků, většinou je podnětem absence neomluvená. Slovy jedné ze sociálních pracovnic:

Školy nás zvou na tyto výchovné komise a my se zúčastňujeme. Tam se seznámíme se skutečností a také takovému jednání dodáváme úřední ráz; rodiče vidí, že je přítomen OSPOD a věci neberou na lehkou váhu. Rodiče se seznámí i se sankcemi – a tím je finanční postih. (kurátorka pro děti a mládež, ES 4. 10. 2010)

Účast pracovníků sociálních odborů na školních výchovných komisích je spíše výjimkou, důvodem bývá velká vytíženost. V místech, kde tyto komise probíhají s účastí kurátorů, si zástupci škol pochvalovali jejich preventivní dopad. Častějším řešením je pozvání rodičů i žáků na výchovný pohovor ke kurátorovi pro mládež. Vzhledem k vytíženosti pracovníků se nejčastěji uskuteční jeden pohovor a nenásleduje dlouhodobá práce s rodinou, která by problém řešila.

Zástupci škol na pracovních skupinách zmiňovali obtíže v komunikaci s kurátory pro mládež: podklady se musí zasílat písemně a v následujícím období nemá škola zpětnou vazbu, zda se případ řeší a s jakým výsledkem. Podle přítomných sociálních pracovníků není ovšem na základě stávající legislativy možné školy informovat o průběhu jednání, nicméně z praxe vyplývá, že většina z nich je otevřena telefonické konzultaci. Pedagogům často stačí jen informace o tom, že OSPOD daný případ řeší. Setkali jsme se ovšem i s případem konfliktu mezi sociálním odborem a školou, která se snažila řešit záškoláctví a další výchovné problémy (verbální agrese žáků vůči učitelům) velmi razantně a postup kurátorů se jejímu vedení zdál příliš zdlouhavý a mírný. Tento přístup

škol nemusí být vždy známkou snahy podchytit hrozbu zvýšení sociálně-patologických jevů, ale může být také příznakem malé schopnosti a ochoty pedagogů pracovat s tzv. problémovými žáky na vlastní půdě; spolupráce s jiným subjektem někdy může být tedy spíše vhodnou příležitostí pro přenesení zodpovědnosti za řešení problému.

2.2 REPRESE

Při komunikaci s jednotlivými relevantními aktéry i v rámci jednání expertních skupin vyplynulo, že systém represe při doložení neomluvených hodin žáka není v rámci jednotlivých měst ČR jednotný. Příklady tří odlišných přístupů přináší schémata na následujících stranách. Hlavní rozdíly je možné zaznamenat ve způsobu nahlašování absencí školou a následném řešení aparátem měst. Vytvořit diagramy nebylo jednoduché: stávající systém není vždy transparentní, protože popis jeho fungování ze strany členů expertních skupin se často lišil na základě perspektivy, ze které byl nahlížen. Jestliže je možné použít pro pochopení celé složité procedury represe vůči rodičům, jejichž děti mají neomluvené hodiny, metaforu řetězu, tak se ukazuje, že jeho jednotlivé články nejsou jednotné v náhledu na správný průběh a smysl celého konání, tudíž řetěz není příliš pevný a nesplňuje účel, ke kterému by měl fungovat.

Zvláště učitelé přiznávali, že celý systém řešení neomluvených absencí je pro ně nepřehledný – postrádají jasnější informace o způsobu řešení včetně časových limitů v rámci jednotlivých kroků. Ačkoli na školu samotnou je vyvíjen tlak, aby doložení celého případu bylo zdokumentováno co nejpodrobněji, včetně doložení všech úspěšných i neúspěšných jednání s rodiči (např. zápisy z ústních a telefonických konzultací), po podání podnětu následuje informační vakuum – žádný z dalších článků není povinen a ani nemůže informovat školu o výsledku vyšetřování a případných sankcích. Zvláště třídní učitel je tak stavěn do nelehké situace – sahá k restriktivnímu opatření namířeného vůči rodičům, ale následně nemá dostatek informací, aby byl schopen s rodiči navázat znovu komunikaci:

Pro nás je to problém, že dáme podnět, ale nevíme, co se s tím dále děje. Přitom s dítětem máme ve škole dále pracovat. (učitelka, ES 23. 11. 2010)

Obr. 1 – Diagram řešení absencí v Ústí nad Labem

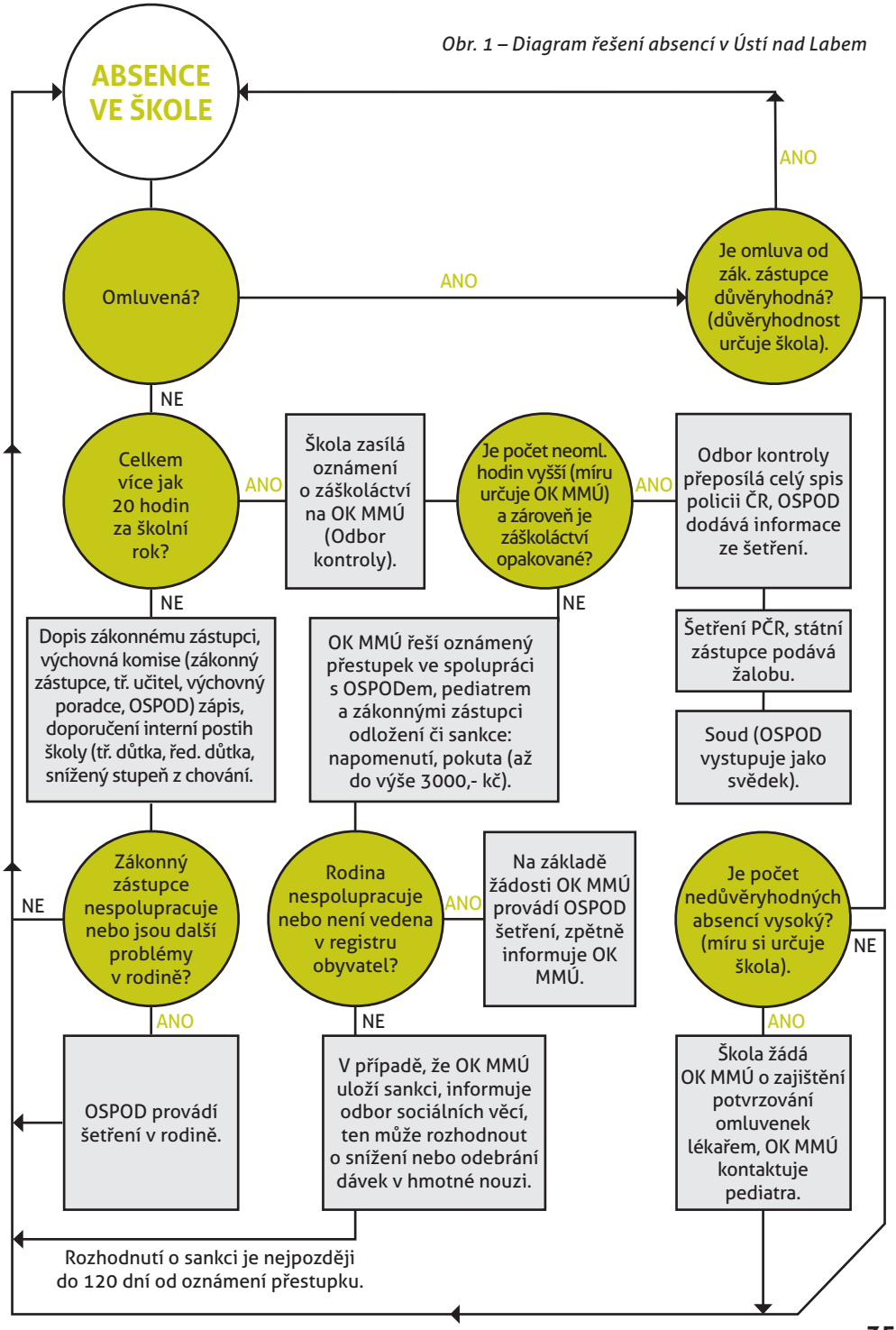

Obr. 2 – Diagram řešení absencí v Prostějově

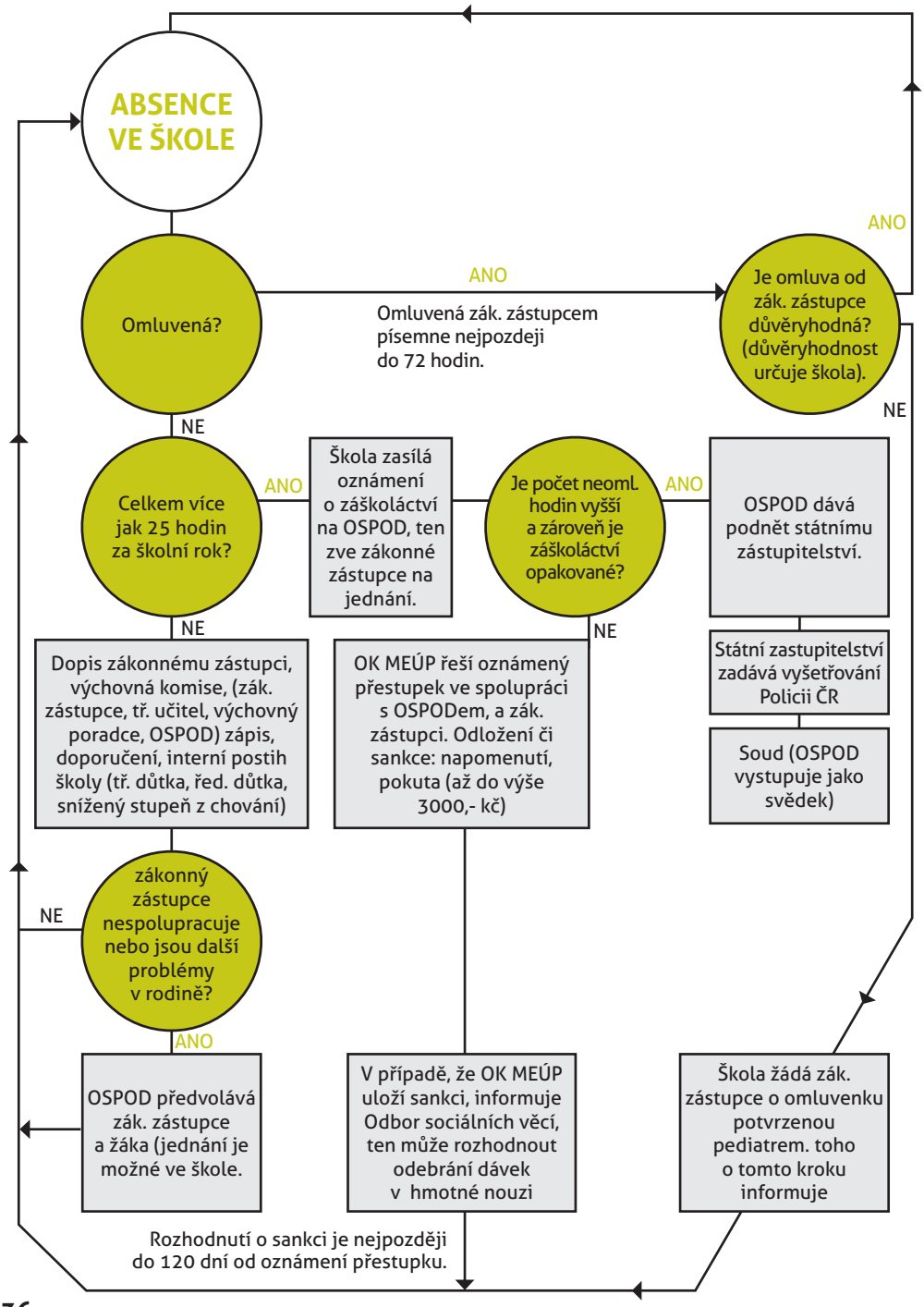

obr. 3 – Diagram řešení absencí v Liberci

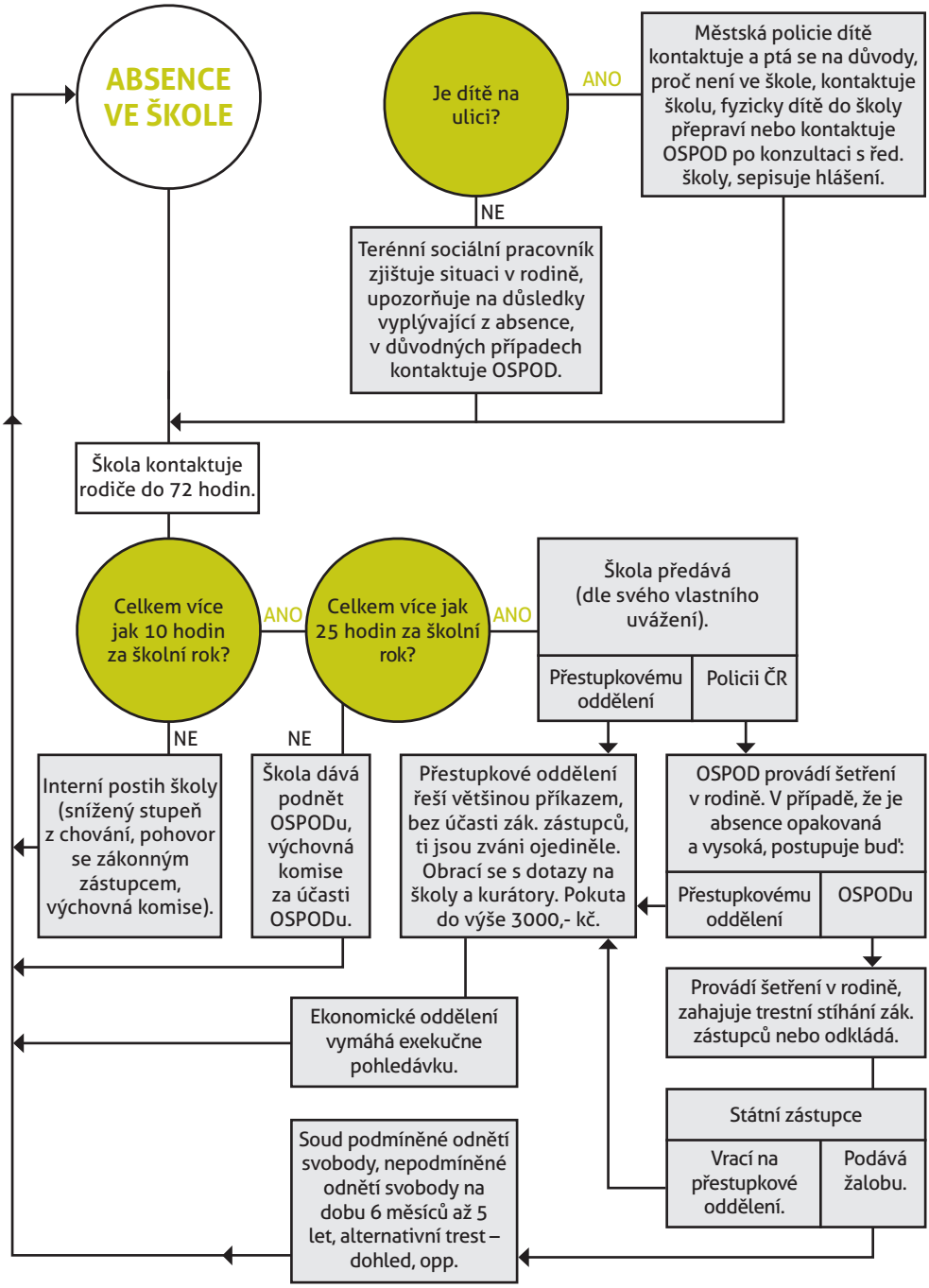

Zkušenosti škol se výrazně liší co do míry efektivity celého procesu. Podle některých pedagogických pracovníků jsou výsledky pozitivní – poté, co byly neomluvené hodiny projednávány na přestupkovém oddělení magistrátu a rodiče dostali pokuty, tak docházka jejich dětí se zlepšila. Naopak se ovšem objevovaly hlasy, podle kterých je stávající systém nefunkční, protože k postihu rodiče dojde málokdy. Z některých vyjádření vyplýval pocit bezmoci:

Do 10 (neomluvených) hodin jedná třídní učitel s rodiči, nad 10 hodin musí být výchovná komise s OSPODem, rodiče často nedorazí, my nemůžeme učinit postih. Kurátorské oddělení s tím dále pracuje. Přesto máme ve škole opakované záškoláctví. Přestupkovému oddělení to hlásíme nad 25 hodin. (...) Na přestupkovém řeknou, počkejte, až jich bude 100 a dejte to policii. Když jich bylo 500, šlo to na soud a soud řešil mravní ohrožení výchovy, ale rodiče stejně nikdo neodsoudí. Školy jsou těmi, kdo fungují, kdo dělají všechno, co mají a mohou. Ale přesto výsledky jsou nula. A jsme pro smích. Rodiče jsou nepostižitelní. (ředitelka ZŠ praktické, ES 25. 1. 2011)

Podle metodického pokynu by měl hlášení o počtu neomluvených hodin vyšším než 25 obdržet orgán SPO, který by měl na základě podrobné dokumentace celou záležitost prošetřit. K tomuto účelu si pozývá rodiče i žáka a konkrétní kurátor pak zjišťuje příčiny záškoláctví, srovnává verze informací školy, rodičů i žáka, někdy je realizováno šetření přímo v rodině. Může odhalit souvislost vysokých absencí s postavením žáka ve školním kolektivu, se šikanou. V případě vlivu rodinného prostředí pak vyhodnocuje, do jaké míry se jedná o úmyslné překročení zákona a tudíž je případná sankce na místě; zvláště v případě, pokud není daná rodina v evidenci a jednání je poprvé, je celá záležitost řešena domluvou. Na expertních skupinách se projevil rozdíl v perspektivě pedagogů a sociálních pracovníků: někteří pracovníci škol požadovali razantnější postup vůči problémovým žákům, zatímco kurátoři jsou ve své praxi konfrontováni s mnohem závažnějšími případy sociálně-patologických jevů (útěky dětí z domova, trestná činnost mládeže atd.), takže menší množství neomluvených hodin jimi není vnímáno jako ohrožující. Navíc ve stávajících podmínkách není zatím příliš možností, jak s rodinou kontinuálně pracovat, nebo kam ji odkázat.

Pokud se jedná již o opakované hlášení ze strany školy, postupuje sociální odbor záležitost přestupkovému oddělení. V Ústí nad Labem existuje zavedená praxe, kdy se zástupce školy obrací na Odbor kontroly přímo, tedy bez zprostředkování kurátorů. Následné řešení případu na přestupkovém oddělení může mít různé podoby. V některých městech probíhá projednávání případu bez rodičů:

Oznámení o přestupku nám zasílají přímo školy. Vzhledem k přetížení našeho oddělení není možné všechny rodiny k nám předvolávat, proto dané skutky řešíme příkazem. Rodiče „záškoláků" předvoláváme tedy ojediněle. Komunikujeme se školami a kurátory. Je důležité, aby nám školy předkládaly, co nejúplnější oznámení a co nejvíce informací, abychom mohli rozhodnout tzv. od stolu. (pracovnice oddělení přestupků magistrátu, ES 23. 11. 2010)

Jinde je naopak kladen důraz na preventivní dopad úředního předvolání rodičů; na jednání je přizván i kurátor a učitel, který dal první podnět (problém v tomto způsobu řešení nastane, pokud se rodiče nedostaví, případ se tím protahuje). Rodiče dostanou prostor obhájit své jednání, nejčastěji v kontextu své sociální situace. Zvláště pokud jsou na oddělení přestupků poprvé a jejich jednání nemá ráz „společenské nebezpečnosti" (počet neomluvených hodin není vysoký, se záškoláctvím nejsou spojeny další patologie apod.), je řízení zastaveno, rodiče mají být samotným jednáním přesvědčeni o nutnosti více dbát na vzdělávání svých dětí. Pokud se prokáže, že rodiče učinili maximum pro zajištění docházky svého potomky do školy (doprovod k přímo k budově, spolupráce se SVP, psychology), nejsou shledáni vinnými. V jiných případech je předvolaným udělena pokuta až do výše 3000 Kč, rozhodnutí nabývá právní moci okamžitě. Přestupkové oddělení postupuje rozhodnutí oddělení výplaty sociálních dávek. Skutečnost zda byl nebo nebyl spáchán přestupek ve smyslu § 31 odst. 1 zákona o přestupcích má význam pro přiznání nároku na dávky hmotné nouze – viz § 3 odst. 1 písm. e) zákona o pomoci v hmotné nouzi:

Za osobu, která není v hmotné nouzi, se považuje osoba, které byla za neplnění povinností zákonného zástupce dítěte spojených s řádným plněním povinné školní docházky uložena sankce podle zvláštního právního předpisu (zákon o přestupcích), a to po dobu 3 měsíců ode dne nabytí právní moci rozhodnutí o uložení sankce.

I přes vysokou pravomoc řešit konkrétní případy záškoláctví nemají pracovníci odborů kontroly představu o dalším vývoji situace a efektivitě jejich rozhodnutí:

Překvapilo mě a zároveň potěšilo, že slyším, že přestupkové řízení je vnímáno jako smysluplné. My v podstatě žádnou zpětnou vazbu o sankciovaných rodinách nemáme. V naší kompetenci je udělování sankcí – napomenutí, pokut. Zda dané pokuty obvinění zaplatí, nevíme. Vymáhání pokut u nás řeší ekonomické oddělení. (pracovnice oddělení přestupků magistrátu, ES 23. 11. 2010)

Někteří odborníci mluví o situaci, kdy jsou pokuty téměř nevymahatelné a situaci dítěte nijak neřeší:

Snažíme se působit preventivně. Pokud pokutu udělíme, problém je samozřejmě s vymahatelností takto udělených pokut. Rodiče je zpravidla neplatí. (pracovník přestupkového oddělení MÚ, ES 28. 6. 2011)

V případě opakované a závažné absence (uvádí se nad 100 neomluvených hodin) předává škola, orgán SPO nebo přestupkové oddělení dokumentaci Policii ČR, která po vyšetření případu podává trestní oznámení státnímu zastupiteli. Účastníci expertních skupin se ve své praxi setkali s ojedinělými případy, kdy byl jeden z rodičů podmíněně odsouzen za spáchání trestného činu ohrožení mravní výchovy mládeže.[7]

Na expertních skupinách byly také diskutovány problémy spojené s migrací rodin nacházejících se v tíživé sociální situaci – a to jak do zahraničí, tak v rámci Česka. Velmi často pozdním nahlášením přestupu vzniká množství neomluvených hodin, zároveň ovšem OSPOD ztrácí o migrujících rodinách přehled. Totéž se týká přestupkových oddělení, která řeší případy pouze těch žáků, jejichž neomluvené absence vznikly na území obce s rozšířenou působností.

7 § l67, § l68 a § 217 odst. 1 zákona č. 140/1961 Sb., trestního zákona, ve znění pozdějších předpisů. § 10 odst. 4 zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů.

ODEBÍRÁNÍ SOCIÁLNÍCH DÁVEK

Odebírání dávek pomoci v hmotné nouzi rodičům prokázaných záškoláků je v rámci projednávané problematiky velmi výrazné, ale také velmi kontroverzní téma. Má potenciál stát se mediálně zajímavé, a někteří lokální politici nebo politické strany toho zneužívají, aniž aby přispěli k serióznímu řešení.[8] Mediální vyjádření o tvrdším postupu často nereflektují skutečnost, že možnost sankcí už je dána existencí zákona o hmotné nouzi z roku 2006. Jsou také často nesena vlnou populistické stigmatizace příjemců sociálních dávek jako neschopných parazitů příliš štědrého sociálního státu (sociologické vysvětlení tohoto trendu na obecné úrovni viz Keller, 2010). Zároveň ve veřejném prostoru existují názory, podle kterých není možné uplatňovat sankce za neplnění školní docházky navrhovaným způsobem – ombudsman kritizoval známý případ odebírání sociálních dávek v Chomutově s odůvodněním, že „odebírání peněz přidělených jako sociální dávka je v rozporu s ústavou".[9]

Samotné odebírání sociálních dávek není nazíráno jednotně ani v rámci konkrétních odborníků „v terénu". Zvláště sociální pracovníci odborů měst upozorňovali, že se jedná o řešení, které postihne celou rodinu a spíše zhorší její situaci a tudíž i životní podmínky dítěte:

Možnost odebírání dávek je alternativou, ale musí se tento nástroj používat velmi opatrně. Téměř jej nevyužíváme. Např. pokud jsou v rodině kuřáci, vždy uplatní peníze pro sebe a svůj zlozvyk, je to jejich prvořadý zájem a vždycky na to potom doplatí ty děti. (kurátorka pro děti a mládež, ES 23. 11. 2010)

Tímto postojem je možné vysvětlit velmi malý počet případů skutečného odebírání dávek, protože i v případě spáchání přestupku je sankce

8 Např. hlavní výstupy z ideové konference ODS v březnu 2012 byly prezentovány následujícím způsobem: "ODS: O dávky přijdou rodiny záškoláků. Pokud rodiče tolerují záškoláctví svých dětí a vypisují jim neopodstatněné omluvenky, mohly by jim úřady pozastavit výplatu dávek." Dostupné na: http://www.prvnizpravy.cz/zpravy/z-domova/ods-o-davky-prijdou-rodiny-zaskolaku/ Podobné zprávy z poslední doby viz: http://romea.cz/cz/zpravy/v-brne-prisli-prvni-lide-o-davky-kvuli-zaskolactvi-deti http://www.novinky.cz/domaci/246362-urady-se-zdrahaji-podminit-vyplatu-socialnich-davek-skolni-dochazkou.html

9 Dostupné na: http://www.romea.cz/cz/zpravy/ministr-chomutovske-exekuce-jsou-nestastne-proveri-je-kontrola.

odebrání dávky na zvážení správního orgánu. Na druhou stranu někteří terénní pracovníci zdůrazňovali preventivní charakter odebírání dávek jako určité hrozby, která je účinná:

Na odebírání peněz lidé nejlépe slyší. V povědomí rodičů je hranice 25 hodin, které si hlídají, protože pak se odebíraly dávky. Nejsem proti, ale je třeba to řešit individuálně. Je to také poslední možnost, jak začít s rodiči něco dělat. (vedoucí NZDM, ES 23. 11. 2010)

Jak se ovšem ukázalo, hlavním problémem je neprovázanost systémových aktérů – např. nikdo z odborníků nebyl schopen objektivně posoudit reálný dopad odebírání dávek, protože v praxi není toto opatření sledováno a vyhodnocováno. Od 1. ledna 2012 se sankce rozšířily o možnost odebrat rodičovský příspěvek v rozsahu tří měsíců, tudíž se s největší pravděpodobností rozšířil okruh rodin, kterých by se tento nástroj mohl týkat. Nicméně vzhledem k probíhající reformě výplaty sociálních dávek není možné reálný dopad tohoto opatření vyhodnotit.

2.3 DŮSLEDKY SOCIÁLNÍHO VYLOUČENÍ

Vnímání školy a vzdělávání může být u rodičů žijících v sociálně obtížných podmínkách velmi odlišné od mainstreamového. Vhled do odlišné perspektivy je užitečný pro jakéhokoli profesionála z pomáhající profese, o to víc pak toto platí v případě nastavování funkčních opatření, jejichž represivní část se může citlivě dotknout konkrétních lidí. Příčiny zvýšené tolerance záškoláctví dětí u zmíněného segmentu rodičů vnímali členové expertních skupin poměrně jednotně, a dají se shrnout do následujících bodů:

- menší důraz kladený na hodnotu vzdělávání jako vhodné strategie sociální mobility;
- absence denního rytmu v případě dlouhodobé nezaměstnanosti;
- chybějící rodičovské kompetence, absence jasné výchovné strategie;
- nedostatek financí v rodině.

Určité rozdíly ve vnímání situace se projevovaly v posledním bodě: pedagogové na základě své morálně-hodnotové orientace trvali hlavně na prvních třech příčinách, kdežto terénní pracovníci, konfrontovaní každý den se odvrácenou stránkou naší společnosti, zdůrazňovali finanční aspekty: „Rodiče nenechávají děti doma ze zdravotních důvodů, ale že nemají na svačinu." (ES 23.11.2010) V odborné literatuře, založené na interview s romskými rodiči, je zdůrazňován kulturní rozměr důsledků nedostatku zdrojů v rodině; hmotný nedostatek tak aktivuje určité normy chování, které jsou „dané" (Němec, 2009, s. 107):

Přestože řada rodin vysoce respektuje hodnotu vzdělávání a uvědomuje si smysl školní docházky, převáží mateřská odpovědnost spolu s elementárními hodnotami „romské cti". Řada asistentů vypovídá, že pro romské rodiče je klíčové, aby rodina měla dostatek jídla a nehladověla! Pokud nastane období, kdy ani matka nemá finance na svačinu pro své dítě, raději ho nepustí do školy a bez větších rozpaků a jakýchkoliv výčitek, že by se dopouštěla něčeho nemravného, napíše svým dětem omluvenky.

Domníváme se, že podobné analýzy (např. operování s faktorem „romské cti") částečně přispívají k porozumění perspektivě aktérů, ale nestačí k možnosti navrhnout řešení. Hladovějící dítě je ostudou v jakékoli společnosti; ta naše disponuje mechanismy, které umožňují pokrýt existenční minimum svým členům. Vyzdvihování nedostatku financí na jídlo je kromě extrémních případů tedy spíše útok mířený na emoce posluchačů, než reálný popis příčin nedocházení do školy (aktéři mají logické důvody pro zdůrazňování zrovna této příčiny). Situace je samozřejmě složitější při potřebě dojíždění a nákupu školních pomůcek; ke krizové situaci by došlo i v případě odebrání dávek hmotné nouze při postihu rodičů za záškoláctví jejich dětí.

Vraťme se ještě jednou k výše zmíněnému protikladu mezi postojem terénních pracovníků, kteří zjednodušeně řečeno stojí více na straně rodičů, a pedagogickými pracovníky, kteří vnímají potřebu dodržování určitých pravidel v rámci fungování školy jako instituce. Na jedné z expertních skupin došlo k zajímavé konfrontaci těchto dvou odlišných pohledů:

Máme zkušenost s poznámkami, které jsou často nesmyslné. „Nepřinesl modelínu" – znovu a znovu. Dítě je trestané za něco, co nemá šanci ovlivnit. Je třeba najít možnost, aby materiální vybavení bylo poskytnuto

přímo dětem. Děti často nejdou do školy proto, že mají rozbitou tašku a nenajde se igelitka. To, že nebude moci do školy přinést nějakou drobnost, jej vede k rozhodnutí, že do školy raději nejde vůbec. Doma je za poznámku, kterou za to obdrží, zbit.

Pokud mají rodiče na cigarety, musí mít i na plastelínu. Je třeba efektivně využívat finance. Nemůžete se divit, že učitel píše poznámky, že dítě nemá pomůcky. Poznámky jsou jediná možnost jak informovat rodiče. (vedoucí NZDM; pracovník OSPODu, ES 15. 6. 2010)

Argumentace terénního pracovníka je postavena na myšlence, že dítě nemá být ve školním prostředí sankcionováno za svůj sociální handicap. Tlak školy vede k tomu, že si k ní nedokáže vybudovat vztah, protože jeho rodinné zázemí mu neumožňuje splnit všechny požadavky na něj kladené. Řešení je tedy v tom, že škola nebude zatěžovat rodiče některými požadavky a tím de facto dojde k částečnému narovnání důsledků sociální nerovnosti. Stanovisko učitele je naproti tomu založena na potřebě komunikovat s rodiči a trvat na dodržování oprávněných požadavků školy, které mohou být vnímány jako test rodičovské „loajality" směrem ke vzdělávací instituci.

Zástupci obou pozic se shodují, že škola směřuje požadavky směrem k rodičům, které někteří z nich nejsou schopni z určitých důvodů splnit. Tento tlak je posléze vyhodnocen buď jako správný, ale neúčinný (perspektiva většiny učitelů), nebo jako něco, co zbytečně zatěžuje vztah mezi rodiči a školou a na co je třeba zareagovat snížením požadavků (perspektiva některých sociálních pracovníků). Na základě našich dlouholetých zkušeností se domníváme, že cestou není ani stupňování represe a nulová empatie vůči lidem žijícím v tíživé sociální situaci, ale ani snižování nároků v rámci distribuce vzdělávání mladé generaci. Řešení spatřujeme v neustálé snaze školy a spolupracujících institucí o novou konfiguraci tohoto tlaku – aby byl více účinný, transparentní, aby se korektní jednání vyplácelo a porušování pravidel bylo sankcionováno. Cílem je zároveň vytvořit takové prostředí, které umožní snadnější internalizaci pravidel hry rodiči. Konkrétně a ve vztahu k problematice záškoláctví to znamená vytvoření takového rámce, kdy se při každodenním ranním rozhodování ukáže pro rodiče jednodušší vypravit svého potomka do školy, než s ním z důvodu získání nutné omluvenky absolvovat cestu k lékaři, popřípa-

dě riskovat postih za tolerování skrytého záškoláctví. Podobně jako v knize *Nudge* amerických ekonomů R. Thalera a C. Sunsteina (2008) jde o správné nastavení volby jedinců vhodnými opatřeními veřejné správy. Jestliže je tedy správné, ovlivňovat např. chování spotřebitelů, aby konzumovali zdravější potraviny, není důvod, proč se skrze spolupráci sociální a vzdělávací sféry nepokusit změnit jednání rodičů. Jedna z účastnic expertní skupiny to naznačila v následující výpovědi (zvýrazněná poslední věta):

Moje zkušenost je taková, že klienti mají své děti tak rádi, že když dítě nechce cokoliv, tak rodiče vyhoví. Neodsuzuji rodiče, mají úplně jiné zkušenosti. Rodiče děti do škol nedostanou. ***My to můžeme ovlivnit.*** *(terénní sociální pracovnice, ES 15. 6. 2010)*

NÁZORY RODIČŮ NA PRAVIDLA OMLOUVÁNÍ

Klíčovým obsahem čtení situace rodiči je představa o znalosti školského zákona a z toho vyplývající přesvědčení o možnosti omlouvání krátkodobých absencí bez nutnosti razítka od lékaře jako **nezadatelného práva rodiče.** Příkladem může být úryvek z výzkumu zaměřeného na determinanty existence sociálně vyloučených lokalit v Přerově (Topinka, Janoušková, 2009, s. 212):

„Protože výrazným problémem je vedle horšího školního výkonu dětí také vysoká absence, zajímalo nás, jak romští rodiče, ale také děti tuto skutečnost vnímají. Již jsme zmínili, že škola navzdory metodickému pokynu MŠMT požaduje po rodičích, aby školu informovali ihned poté, co se rozhodnou, že dítě nepůjde do školy, a v některých případech požadují potvrzení od lékaře i při jednodenní absenci. Rodiče se tomuto ale brání, jsou si vědomi, že podle klasického školního řádu absenci, která nepřesáhne tři dny, můžou omluvit oni sami, jako žákovi zákonní zástupci, ne vždy je podle nich nutná návštěva lékaře."

Ve stejné výzkumné zprávě se nachází citace přímé výpovědi, která ilustruje porozumění stávajícím pravidlům (s. 214):

„… jsou to důvody, které je k tomu tlačí, jsou to důvody finanční, jo, že žákovi nemají třeba co dát na svačinu, peníze, potřebují něco zaplatit, nejsou peníze, tak radši ho nechají doma, takže stránka finanční nebo

stránka toho, že děcko vstane, nechce se mu moc do školy, to se stává. Ten rodič ho nechá doma a napíše mu omluvenku… Protože podle školského zákona má maximálně jeden den, druhý už musí k lékaři… Oni to vědí, znají ten zákon, takže oni když se přijde tenhleten problém řešit, tak dělají moc překvapený, že o tom nevěděli.“ (pan Jaromír)

Z uvedených citací zároveň vyplývá, že interpretace délky absence, kterou může pokrýt samostatná omluvenka od zákonného zástupce, je různá. To je na první pohled v rozporu s tvrzením o znalosti školského zákona a z toho vyplývajících nároků, ale tento zdánlivý paradox **nemůže narušit neochvějnou jistotu rodičovských práv**. Představa, že omlouvá rodič bez dodatečných podmínek, je velmi rozšířená (a nejen mezi rodiči). Je tedy zřejmé, že jakákoli úprava ve formě zpřísnění podmínek narazí na odpor zainteresovaných rodičů a bude tedy hodně záviset na konkrétním způsobu realizace.

Z určitého pohledu je tak možné vnímat školu a pedagogy jako rukojmí rodičů, do jejichž rukou je vložená určitá míra zodpovědnosti. Tento systém může ovšem fungovat při přijetí kulturně podmíněných pravidel a norem, že vzdělávání ve škole je pro dítě něco zásadního. V jiném případě pak dochází k selhání. Škola s vyšším počtem žáků ze sociálně slabého prostředí pak může být postavena před dilema, zda raději nevysílat z preventivních důvodů druhý den absence žáka svého zástupce (asistenty pedagoga) do rodiny, aby došlo k vyjasnění situace. Jakkoli se může jednat o smysluplné a fungující opatření, v konečném důsledku povede k prohlubování postavení školy jako rukojmí rodičovské ne/zodpovědnosti. Tím nechceme říci, že škola by se měla zříci hledání vhodných způsobů, jak komunikovat s rodinou – právě naopak.

Z tvrzení některých účastníků expertních skupin i na základě naší zkušenosti z terénu vyplývá, že samotná existence možnosti postihu v podobě pokuty za přestupek a odebrání dávek může u velké části rodin s tendencí tolerovat školní absence opravdu působit preventivně. Rodiče se patrně neorientují ve složitém systému řešení neomluvených hodin, nicméně hrozbu odebírání sociálních dávek vnímají jako reálnou. **Nicméně využití tohoto nástroje musí vždy následovat po vyčerpání všech dostupných opatření.**

Patrně žádnému učiteli či sociálnímu pracovníkovi není příjemné v komunikaci využívat hrozby tohoto druhu; může zde působit oprávněná obava ze stigmatizace dotčených jedinců. V důsledku jde ovšem o naplňování nezadatelného práva dítěte na plnohodnotné vzdělání, a to stojí nad právem rodiče vychovávat svého potomka podle svého přesvědčení.

3 SYSTÉM PREVENCE ZÁŠKOLÁCTVÍ

Pro stanovení reálných možností postupu školy v případě podezření na skryté záškoláctví je nutné vyjít ze současné legislativní úpravy. V současném právním řádu není explicitně právo školy vyžadovat doplnění omluvenky rodičů dokladem od pediatra zakotveno. Do roku 2004 byla platná vyhláška Ministerstva školství č. 291/1991 Sb., o základní škole, která toto právo výslovně uváděla ve třetím odstavci:

§9 Nepřítomnost žáka omlouvá zástupce žáka; v odůvodněných případech může škola požadovat lékařské potvrzení o nemoci žáka či jiný úřední doklad potvrzující důvod nepřítomnosti žáka.

Právě skutečnost, že s novým školským zákonem skončila platnost této vyhlášky, vede mnoho pedagogických pracovníků i rodičů k přesvědčení, že jedinou možnou formou omluvenky je doložení důvodů nepřítomnosti zákonnými zástupci, a to bez jakýchkoli dodatečných podmínek. V současné době platný školský zákon se k nepřítomnosti žáka ve škole vyjadřuje na dvou místech:

§22 (3) Zákonní zástupci dětí a nezletilých žáků jsou povinni

*d) dokládat důvody nepřítomnosti dítěte a žáka ve vyučování v souladu **s podmínkami stanovenými školním řádem**,*

*§50 (1) Zákonný zástupce žáka je povinen doložit důvody nepřítomnosti žáka ve vyučování nejpozději do 3 kalendářních dnů od počátku nepřítomnosti žáka. Podmínky pro uvolňování žáka z vyučování a omlouvání neúčasti žáka ve vyučování **stanoví školní řád**.*

Dá se říci, že časté přesvědčení o nezastupitelné roli zákonných zástupců při omlouvání sice má oporu v zákoně, nicméně ti, kteří jej takto interpretují, zapomínají na důležitý odkaz na konkrétní úpravu školským řádem – tedy závazným dokumentem s nižší právní účinností. V roce 2011 byl autory této metodiky kontaktován legislativní odbor MŠMT s požadavkem výkladu zákona a analýzu možností postupu škol při prevenci pojednávaného jevu. Zde je citace z písemného vyjádření:

Školský zákon tak výslovně počítá s tím, že škola je oprávněna v důvodných případech vyžadovat jako součást omluvenky zákonného zástupce žáka určitý doklad potvrzující důvody uváděné zákonným zástupcem žáka. Jedná se především o potvrzení lékaře o nemoci žáka, doklad osvědčující uváděné rodinné důvody pro nepřítomnost žáka ve vyučování (svatba či pohřeb v rodině apod.). Uvedené musí být ve školním řádu výslovně a konkrétně upraveno.[10]

Platí tedy, že pokud školní řád neodporuje zákonu, není možné proti němu nic namítat a jeho ustanovení jsou závazná. Školský řádem tak například nemůže být zneplatněna klauzule školského zákona, že omlouvají zákonní zástupci, může být ovšem stanoveno, co má být přílohou této omluvy, aby mohla být školou akceptována jako platná. Z tohoto ohledu je možné považovat požadavek úpravy legislativy směrem k větší tvrdosti při vymáhání omluvenek, který se objevil na několika expertních skupinách, za zbytečný. **Opatření, které považuje škola za smysluplná a neodporují zákonu, je možné realizovat již v rámci stávajícího právního řádu změnou školního řádu a jeho schválení školskou radou.** Při tvorbě a úpravách školního řádu je tedy na místě důkladně zvážit, jaká ustanovení je možné v kapitole omlouvání nepřítomnosti žáků využít. Pokud tedy škola využije doporučení metodického pokynu k postupu proti záškoláctví z roku 2002, a ve školním řádu uvede explicitně možnost ve výjimečných případech vyžadovat potvrzení od pediatra i při jednodenní absenci, má možnost při nedodržení tohoto pravidla omluvenku neuznat. Pak je možné postupovat jako v případě neomluvených hodin – tedy od konzultací s rodiči po jejich postih.

3.1 OD ÚPRAVY ŠKOLNÍHO ŘÁDU PO KLIMA ŠKOLY

Na počátku vytvoření funkčního systému prevence skrytého záškoláctví musí dojít ke stanovení jasných pravidel a jejich ukotvení ve školním řádu. Navrhujeme proto každé škole, která usiluje o co nejúčinnější prevenci, doplnit do školního řádu tři následující ustanovení, které jednoznačně vymezují způsoby řešení problémových situací a případné sankce.

10 Odpověď na žádost o legislativní posouzení možnosti prevence záškoláctví, zn. 6059/2011–80, ze dne 23.3.2011.

Jako inspirace pro doplnění textu školního řádu velmi často slouží již zmiňovaný Metodický pokyn MŠMT z roku 2002. Školy mohou využít zvláště druhého odstavce druhého článku:

Základní a střední škola může požadovat, pokud to považuje za nezbytné, doložení nepřítomnosti žáka z důvodu nemoci ošetřujícím lékařem žáka, resp. praktickým lékařem pro děti a dorost, a to pouze jako součást omluvenky vystavené zákonným zástupcem nezletilého žáka (popřípadě vychovatelem domova mládeže, pokud jde o nezletilého žáka střední školy ubytovaného v domově mládeže) nebo omluvenky vystavené zletilým žákem, a to pouze v případě, že nepřítomnost žáka ve škole přesáhne tři dny školního vyučování.

Na základě odstavce dva by bylo možné formulovat ustanovení o možnosti doplnění omluvenky zákonných zástupců dokladem od lékaře, nicméně formulace by musela být jasná – věta „pokud to považuje za nezbytné" nedává jasný návod ze strany rodičů, kteří by měli vědět, co po nich bude požadováno. Zde je ovšem otázkou, zda zavádět takové plošné opatření, které by se dotklo všech rodičů, kteří by omlouvali nemoc delší než tři dny. Domníváme se, že takové pravidlo by zbytečně zatížilo vztahy mezi rodiči a školou a navíc by bylo neefektivní ve vztahu k častým jednorázovým absencím.

Konkrétní formulace v mnoha školních řádech proto počítají se selektivním požadavkem na podpoření důvěryhodnosti omluvenky, jako například tato:

Třídní učitel má v odůvodněných případech právo vyžádat si od žáků lékařské potvrzení.[11]

Účelem tohoto ustanovení je dát učiteli možnost požadovat důvěryhodný doklad v případě podezření na neodůvodněnou absenci, krytou omluvou rodičů s odkazem na zdravotní problémy. Nicméně způsob konkrétního naplnění tohoto opatření je velmi problematický: razítko od pediatra je nutné zajišťovat zpětně, rodič musí vykonat cestu do ordinace znovu a je možné, že lékař odmítne tomuto admi-

11 Školní řád Základní školy a mateřské školy Prostějov, Palackého tř. 14, s. 4. Dostupné na: http://www.palacka.com/index.php?option=com_phocadownload&view=category&id=1:dokumenty&Itemid=20

nistrativnímu kroku vyhovět. Učitel v tomto případě nemůže absenci vyhodnotit jako neomluvenou. V případě pokud rodič šel k lékaři s dítětem až několikátý den zdravotních potíží, nemá šanci na předchozí dny získat omluvenku vůbec (bod 3 druhého článku Metodického pokynu MŠMT, se kterým souhlasí Sdružení praktických lékařů pro děti a dorost):

Na dobu nepřítomnosti žáka ve škole, která předchází návštěvě žáka u ošetřujícího lékaře, resp. praktického lékaře pro děti a dorost, není tento lékař oprávněn vydat potvrzení o nemoci, neboť zpětně nelze jednoznačně a zodpovědně posoudit zdravotní stav žáka.

1) ZVLÁŠTNÍ REŽIM OMLOUVÁNÍ

Jediné řešení spočívá v zavedení praxe, kdy **vyjádření požadavku školy doplnit omluvenku potvrzením ošetřujícího lékaře musí předcházet samotné absenci, musí být tedy komunikováno s konkrétními rodiči dopředu.** Z tohoto důvodu je nutné problematiku prevence záškoláctví řešit komplexně, všichni pedagogové musí mít jasnou představu, jak postupovat. Proto doporučujeme, aby formulace ve školním řádu o možnosti vyžadovat potvrzení od lékaře jako součást omluvenky byly co nejpregnantnější:

V případech, které nasvědčují zanedbávání školní docházky, bude třídní učitel po projednání s vedením školy vyžadovat doplnění jakékoli omluvenky od rodiče razítkem lékaře (nebo jiným relevantním dokladem – např. úmrtní list) při jakékoli absenci. O této povinnosti budou rodiče dítěte školou informováni na osobním jednání doložitelným způsobem. V případě následného nedodržení tohoto pravidla nebude omluvenka rodičů akceptována a absence nebude omluvena.

Informování rodičů o potřebě podkládat i jednodenní omluvenky razítkem od pediatra (spolu s uvedením důsledků neplnění tohoto pravidla), a to ústně s vyhotoveným zápisem nebo písemně, má škole poskytnout důkazy, že rodiče věděli o nově nastavených pravidlech, které mohou vést k neuznání a zneplatnění jejich omluvenky. Jednání zástupce vedení školy s rodiči s upozorněním na možné důsledky nerespektování tohoto pravidla by mělo mít zároveň silný preventivní význam. **Existence možnosti nastavení zpřísněného režimu pro ně-**

které žáky je naprosto klíčová a je nutné se dostatečným informováním o jeho důsledcích vyhnout nařčení z diskriminace, z nerovného zacházení.

Z tohoto důvodu také zároveň doporučujeme výše uvedenou formulaci do školního řádu o „případech, které nasvědčují zanedbávání školní docházky" doplnit výčtem konkrétních situací, které ji budou konkretizovat a umožní jasně podložit požadavek zpřísněného režimu (např. v případě naplnění alespoň dvou ze čtyř následujících podmínek):

- **časté krátkodobé absence;**
- **absence v rozsahu minimálně 100 hodin v daném pololetí;**
- **délka absence ohrožující školní úspěšnost;**
- **disproporce mezi diagnózou a obvyklou délkou léčby.**[12]

V rámci expertních skupin byla diskutována případná výše počtu podezřelých omluvených hodin. Absence do sto hodin za školní rok jsou běžné; dosažení této výše v průběhu pololetí by již mělo být pro školu prvním znamením, že by nepřítomnost žáka či žákyně měla být více sledována.[13] Pedagogové ovšem většinou odmítali přijmout závazné číslo a odkazovali na potřebu individuálního posouzení, s ohledem na možné dopady na žáky a rodiče, kteří se skrytým záškoláctví nemají nic společného, ale podle striktní interpretace nově zavedených pravidel by museli přejít do zvláštního režimu omlouvání. To se týká zvláště žáků a žákyň dlouhodobě nemocných. Opatření je dle nás jednoduché – pokud by výše uvedený výčet musel být naplněn minimálně ve dvou bodech, tak samotná dlouhodobá nepřítomnost ve škole nemusí být předmětem jakýchkoli opatření. Zároveň považujeme průběžné vyhodnocování výše omluvených hodin ve škole jako známku kvalitní prevence.

---

12 Tato formulace je navržena na základě konkrétního případu, kdy byla žákyně prvního ročníku téměř dva měsíce doma s odůvodněním, že se zbavuje vší. Rodiče požadovali potvrzení dětské lékařky, která jej odmítla vydat.

13 Citace z vyjádření zástupkyně sociální odboru v rámci expertní skupiny 14. 4. 2011: „Ze statistik (výroční zprávy jednotlivých škol) vyplývá, že průměr počtu zameškaných omluvených hodin na běžných základních školách je kolem 100 hodin/ro na žáka. U ohrožených dětí je to kolem 150 hodin/rok.

Rodičům žáků a žákyň, u kterých panuje podezření na skryté záškoláctví, by měla být „pravidla hry" dostatečně známa. Je dobré také využít skutečnosti, že zpřísněný režim platí pouze v omezeném časovém úseku (např. do konce školního roku). Toto nastavení má tedy motivační rozměr do budoucna, neboť existuje reálná možnost ukončení tohoto restriktivního nastavení, a tedy i zbavení se zvýšeného stresu při kontaktu se školou. Rodiče ovšem zároveň poznají, že konkrétní pedagog i celá škola trvá na dodržování určitých pravidel, které se musí respektovat. Díky omezené časové lhůtě restrikce je také možné postupně obnovit vzájemnou důvěru. Pedagogové musí být schopni postupovat spravedlivě a dle nastavených pravidel při jednání se žákem i rodiči, zároveň ovšem nevytvářet nálepku problémového žáka a nespolupracujících rodičů.

Součástí některých školních řádů je specifikace omlouvání z rodinných důvodů, která může být užitečná. Může být založena na požadavku nahlásit tuto absenci dopředu:

Žák může být uvolněn z rodinných důvodů výjimečně a to na žádost zákonných zástupců před jeho nepřítomností ve škole a pouze se souhlasem vedení školy.[14]

Jinou variantou je ustanovení, které přímo označuje ty důvody, které nebudou akceptovány:

Absence „z rodinných důvodů" (nákupy, hlídání dětí, návštěvy příbuzných apod.) nebudou omlouvány.[15]

2) JEDNOZNAČNÁ LHŮTA PRO DOLOŽENÍ OMLUVENKY

Na mnoha školách se potýkají s problémem doložení omluvenky po návratu žáka do školy po období absence. Žáci buď zapomínají žákovskou knížku, nebo se omlouvají, že ji zapomněli předložit rodičům pro zapsání omluvenky, setkali jsme se také s případy, že žáci předložili

14 Školní řád ZŠ, Lidická, Bílina. Dostupné na: http://www.zslidicka.cz/dokumenty/skolni-rad.

15 Školní řád ZŠ, Tanvald, Údolí Kamenice 238, s. 10. Dostupné na: http://www.zshortan.cz/userfiles/File/skolnirad.pdf. Určitou nevýhodou tohoto ustanovení je skutečnost, že může dojít k situaci, kdy je potřeba k návštěvě příbuzných (např. v zahraničí) delší čas, než víkend, a v případě prospívajících žáků a spolupracujících rodičů není důvod, proč toto výjimečně neumožnit; navíc to může být jednou z motivačních faktorů pro rodiče dodržovat pravidla pro omlouvání, aby toto škola umožnila.

učiteli omluvenku na samostatném listu papíru. Někteří učitelé tak získávají omluvenky na etapy, stírá se jasná hranice, kdy je nutné chápat absenci žáka jako neomluvenou.[16] Na druhou stranu striktní postup některých škol vede ke konfliktu s rodiči, kteří mohou mít pocit, že jsou pronásledováni pedagogem, který si na ně „zasedl".

Z tohoto důvodu doporučujeme, aby se ve školním řádu objevilo jasné ustanovení, které ujasňuje jednoznačné stanovení lhůty, do které musí žák předložit třídnímu učiteli písemnou omluvenku v žákovské knížce, s explicitně uvedeným důsledkem zneplatnění. Tato klauzule se nyní objevuje v malém množství školních řádů – často s chybným odkazem na §50 školského zákona, který stanovuje lhůtu doložit škole důvody absence do tří dnů **při započetí absence**. Učitelé potvrzují, že často musí na chybějící omluvenku upozorňovat několikrát. Mělo by tedy platit, že pokud žák nedonese ani třetí den po návratu do školy písemnou omluvenku, je jeho absence školou prohlášena za neomluvenou. Učitel by měl zároveň doložit tuto skutečnost fotokopií příslušné stránky žákovské knížky s uvedením data jejího pořízení. Na základě našich zkušeností navrhujeme tuto formulaci:

Nebude-li důvod nepřítomnosti žáka řádně a prokazatelně doložen omluvenkou v žákovské knížce podepsanou jedním ze zákonných zástupců do tří pracovních dnů po ukončení jeho nepřítomnosti, bude jeho absence hodnocená jako neomluvená.[17]

3) ŘEŠENÍ NEOMLUVENÝCH ABSENCÍ

Některé školní řády obsahují postup v případě, že absence žáka je školou klasifikovaná jako neomluvená, přičemž většinou vycházejí z formulací v metodickém pokynu MŠMT (nad 10 neomluvených hodin svolání výchovné komise, nad 25 hodin nahlášení orgánu SPO). Na základě zkušeností se způsobem řešení neomluvených absencí doporučujeme doplnit školní řád následující klauzulí:

16 V rámci naší praxe jsme se setkali i s případem, kdy dítě přišlo po absenci do školy, nechalo si od učitele nadiktovat, kdy ve škole nebylo (bylo to více kratších termínů) a pak dle tohoto seznamu přineslo omluvenky, včetně lékařských potvrzení. Dítě ani rodiče neměli přehled, kdy dítě chybělo. Absence byla následně omluvena.

17 Inspirováno školním řádem ZŠ Přerov, Boženy Němcové 16, s. 3. Dostupné na: http://www.zsbn-prerov.cz/download/skolni_rad.pdf

Neomluvenou absenci nad 10 hodin škola nahlašuje orgánu SPO, zvláště v případě, pokud rodič se školou nespolupracuje. Dále může využít spolupráci s dalšími institucemi a organizacemi, které působí v rámci prevence rizikového chování.

Zpřísnění dosavadní praxe, podle které školy hlásí OSPODu neomluvenou absenci nad 25 hodin, navrhujeme z toho důvodu, že tato hranice už odpovídá spáchání přestupku, takže de facto není možné skutečně mluvit o prevenci. Zpráva v dřívější situaci umožňuje škole upozornit na nebezpečí zanedbávání školní docházky, včetně dalších projevů rizikového chování. Zástupci škol si často stěžují, že někteří rodiče vůbec nereagují na výzvy k návštěvě školy. Smyslem tohoto opatření je tedy využít odkazu na sociální odbor jako určité hrozby (čímž by úplně být neměl, ale většina rodičů ze sociálně znevýhodněného prostředí ho tak vnímá, takže je možné na tomto pojetí postavit i negativní motivaci) a zároveň působit preventivně proti zhoršení situace. Proto je připojen i odkaz na spolupráci s jinými organizacemi (PPP, SVP, neziskové organizace), které mohou být školou přizvány k řešení nastalé situace. To platí zvláště v případě, kdy je rodiči vnímán pobyt dítěte ve škole jako rizikový (podezření na šikanu, diskriminaci atd.) a je vhodné využít třetí osobu jako mediátora komunikace mezi školou a rodinou.

OZNAMOVÁNÍ ABSENCÍ

Jedinou povinností zákonných zástupců vyplývající explicitně ze stávající legislativy je dokládání důvodů nepřítomnosti jejich dětí do tří dnů od započetí absence. Smyslem tohoto ustanovení je, aby pedagogové měli přehled o žácích a žákyních – nejen co se týče případných zdravotních potíží, ale i s ohledem na oznamovací povinnost školy podle zákona o SPO. Školní řád i konkrétní informace směrem k rodičům by měly vyjadřovat, jaký komunikační kanál je preferován a kdo má být cílovou osobou příjmu informace o absenci – vedle třídního učitele to například může být administrativní personál školy. Někteří ředitelé se rozhodli zpřísnit praxi předepsanou zákonem a zachytit tak projevy skrytého záškoláctví co nejdříve. Příkladem může být následující formulace ze školního řádu:

Zákonný zástupce žáka je povinen doložit důvody nepřítomnosti žáka ve vyučování nejpozději do 10.00 hodin druhého dne od počátku nepřítomnosti žáka.[18]

Nehledě na spornou formulaci ustanovení vzhledem ke třídenní lhůtě dané školským zákonem, může narážet praktické vymáhání (byť s dobrým úmyslem vytvořeného) opatření na spoustu obtíží. Jednak je plošné a týká se všech rodičů – zapomenout zavolat do školy v průběhu lhůty 26 hodin může každý a nemá smysl za toto opomenutí rodiče postihovat. V některém případě může toto opatření přispět ke zbytečné konfrontaci mezi školou a rodičem ze sociálně znevýhodněného prostředí. Setkali jsme se s případem, kdy se matka, bydlící na vesnici, v tomto termínu pokoušela dovolat do školy v nedalekém městě, aby nahlásila zdravotní problémy své dcery, ovšem neúspěšně. Tuto skutečnost je obtížné prokázat. Ředitel školy trval na neuznání omluvenky; problém spočívá v nastavení pravidla, které trpí nízkou prokazatelností podstatných skutečností. Z těchto důvodů nepovažujeme za nutné ve školních řádech zpřísňovat lhůtu danou zákonem.

VNITŘNÍ PROSTŘEDÍ ŠKOLY

Pro správné nastavení prevence skrytého záškoláctví nestačí mít pouze správné formulace ve školním řádu. Tento dokument má smysl, pokud budou jeho ustanovení aktivně využívána všemi učiteli. Současná situace je nevyhovující proto, že každý třídní učitel nastavuje konkrétní pravidla často sám a i v rámci školy se mohou objevit výrazné rozdíly. Učitelé musí být tedy bezpodmínečně seznámeni se smyslem opatření uvedených ve školním řádu, včetně svých pravomocí a případných důsledků jimi udělených sankcí pro žáka i rodiče. Měli by získat jasnou představu způsobu řešení různých situací, např. formou kazuistik řešených na poradách školy. Pedagogové přítomní na expertních skupinách zdůrazňovali časovou náročnost prověřování oprávněnosti omluvenky při podezření na záškoláctví. To ale platí spíše pro situaci před zavedením transparentních pravidel pro přísnější režim omlouvání, protože předem domluvená spolupráce s pediatrem snižuje potřebu „vyšetřování" ze strany učitele.

18 Z důvodu kritiky tohoto ustanovení ponecháváme identitu školy v anonymitě.

Celkově by měla garantovat systém prevence záškoláctví na škole jedna osoba – výchovný poradce nebo metodik prevence. Ten by měl s třídním učitelem konzultovat postup v jednotlivých případech, měl by pravidelně připomínat jednotnou linii školy. Zároveň by měl fungovat jako styčná osoba pro komunikaci s dalšími subjekty, které hrají roli v systému prevence (OSPOD, Policie, nestátní nezisková organizace). Za důležité považujeme také v této souvislosti pravidelné vyhodnocování výše omluvené absence a to jak u jednotlivých žáků, tak v mezitřídním srovnání (kdy se může ukázat signifikantní rozdíl jako důsledek rozdílně nastavených pravidel třídními učiteli).

Úkol sledování absencí a usvědčování rodiče z nedbalosti není v žádném případě povznášející úkol. Rodič, který vnímá neomluvení absencí svého dítěte jako příkoří, může sáhnout k verbální agresi vůči třídnímu učiteli. Z tohoto důvodu je nezbytně nutná podpora vedení školy: od počátku nastavení systému změnou školního řádu, přes jednání s rodiči o nastavení zvláštního režimu omlouvání absencí, až po konzultace a jednání na výchovných komisí. **Management školy musí dávat najevo důležitost správné míry restriktivního postupu i vyjádřit podporu konkrétním učitelům v jejich nelehkém úkolu.**

Se zněním školního řádu musí být seznámeni prokazatelnou formou rodiče, většinou se tak děje podpisem jejich prohlášení na počátku školního roku. Zároveň ovšem doporučujeme seznámení rodičů přímým a maximálně srozumitelným vysvětlením pasáží dokumentu, zaměřených na způsoby omlouvání a důsledky případného zanedbání. Toto seznámení je možné podpořit vlepením konkrétních pasáží školního řádu, týkajících se omlouvání absencí, do žákovské knížky.

ZTRÁTA VZÁJEMNÉ DŮVĚRY JAKO SYMPTOM ZÁŠKOLÁCTVÍ

Pro pochopení kontextu situace kolem řešení absencí a prevence záškoláctví může být užitečná následující zkušenost terénních pracovníků společnosti Člověk v tísni. Ve většině případů, kdy byli klienti sociálních služeb konfrontováni s nahlášením neomluvených hodin, často v souvislosti s neuznáním vlastní omluvenky (s odkazem na chybějící razítko lékaře), verbalizovali před terénními pracovníky svou nespokojenost se školou. Ta se projevovala formou obvinění z rasismu a diskriminace žáka učiteli (fyzické tresty, ponižování,

nespravedlivé posuzování). V případě dlouhotrvajícího sporu někdy dochází k přímé konfrontaci, která může obsahovat i prvky verbálního násilí včetně vyhrožování vůči učitelům. V každém případě je absence vzájemné důvěry pro situace, kdy se škola snaží zabránit skrytému záškoláctví, typická.

Na tomto místě není určující, zda se jedná o promyšlenou a rafinovanou strategii rodičů, jak odvést pozornost od vlastní bezmoci či pohodlnosti, nebo je jejich kritika školy či učitele způsobem, jak volat o pomoc v bezvýchodné situaci. Obecně je možné jejich postoj osvětlit na základě konceptu kauzálních atribucí – tedy způsobu, jaký volí aktéři pro vysvětlení příčin různých problémů (Poledňová, 2005). Negativní, problémová situace je chápána jako zapříčiněná školou, která je zodpovědná za průběh vzdělávání dítěte, naopak vlastní role v procesu a výsledném neúspěchu není tematizována. Rodič je také téměř vždy na straně dítěte (Bittnerová, Doubek, Levínská, 2011). Důležitá je také definice situace rodiči, a to hlavně v případě domáhání se předpokládaných práv, bez ohledu na jejich oprávněnost; pokud jsou definovány reálně, tito se chovají tak, jako by byly reálné se všemi důsledky pro vzájemnou interakci s personálem školy. Pro ten jsou naopak vyhrocené reakce i v případě oprávněných nároků školy velmi nepříjemné a hlavně naprosto nepochopitelné.

Za typické průvodní jevy komunikace mezi pedagogem a rodiči ze sociálně znevýhodněného prostředí je možné považovat:

- **nerovné postavení rodičů a učitelů;** lidé s nízkým vzděláním se neorientují tak dobře v situacích odehrávajících se na formálním základě, se sociálním statusem souvisí též sebevědomí; vzájemné jednání se téměř vždy odehrává na půdě školy, učitelé jsou tedy z jejich hlediska „na koni";

- **vzájemná podezřívavost, konstrukce negativního obrazu druhé strany** a ochota věřit spíše tomu špatnému tvrzení o ní („s tou rodinou/školou mám také své zkušenosti, které bych nikomu nepřál/a");

- **dopad na pozici žáka z této rodiny ve třídě a škole:** to jak doma rodiče o škole a učitelích komunikují, má dopad na sebe-vnímání žáka

ve školním kontextu a jeho chování; naopak negativní zážitky pedagoga s rodiči žáka se mohou každý den výrazně promítat do vztahu žáka a učitele.

Atmosféra vzájemné ne-komunikace a nespolupráce ještě více prohlubuje sociální vyloučení; škola je totiž pro mnohé dospělé klienty sociálních služeb jednou z mála veřejných institucí, která v jejich životě není primárně represivní a má tedy potenciál k rozvoji jejich sociálních kompetencí. Hlavní otázka tedy zní: Jak vyžadovat dodržování pravidel a řešit nepříjemné situace tak, aby došlo nejen k eliminaci nadbytečných absencí, ale i k postupnému obnovení alespoň elementární důvěry?

JASNÁ PRAVIDLA NEVYLUČUJÍ PARTNERSTVÍ

Co znamená běžně přijímaná teze, že rodič má být pro školu partnerem, v případě jeho dlouhodobě tíživé sociální situace, odlišné od mainstreamu? Tento rodič nemůže zákonitě naplňovat představu kompetentního a zodpovědného zákonného zástupce, protože jeho životní zkušenost je často radikálně odlišná. Bohužel, důsledkem této odlišnosti je odejmutí respektu vůči rodičům ze strany školy, zvláště v případě negativních zkušeností při jednání s nimi. Model partnerství nevylučuje stanovení pravidel a případný postih (respektive nahlášení nesrovnalostí, které k němu vede) v případě jejich nedodržování; klíčové a nejtěžší je vnímání důstojnosti partnerské strany i v situaci, kdy k tomu zdánlivě není důvod. Mnohé výpovědi potvrzují, že zvláště romští rodiče nejvíce negativně vnímají pohrdání, jaké vůči nim formou jednání (často nevědomě) projevují někteří pedagogičtí pracovníci. Citujme z kazuistiky, týkající se naší klientky, ve které je zmíněno její odůvodnění, proč nechodí na třídní schůzky: „Klientka má obavu, že ji bude učitelka shazovat před ostatními rodiči." Citlivé věci je třeba vyřizovat výhradně v soukromí. Protože škola disponuje dominancí, danou kulturním kapitálem, měli by její pracovníci být schopni jednat s respektem vůči rodičům žáků, a to i v situaci, kdy si jej zdánlivě rodiče nezaslouží. **Učitel by měl být tím, kdo udělá první krok pro řešení situace a nabídne zároveň pomocnou ruku.**

Transparentní pravidla přináší benefity všem zúčastněným stranám, jakkoli nemusí být primárně vnímány. K životu v sociálním vyloučení naopak právě patří nejistota, nedůvěra v psaný text a formální insti-

tuce, snaha obcházet a „zkoušet" limity systému. Pro zavádění nových pravidel je nezbytné využití všech komunikačních kanálů a kódů, aby došlo k přenosu informací v maximálně možné míře. Nutné je posléze ujištění, zda jim stejně rozumí všechny zúčastněné strany.

V konkrétní praxi je důležité, že problémy s docházkou často souvisí s dalšími rizikovými faktory, které je třeba znát a zvážit tak způsob řešení. Zvládnutí problémů předpokládá v prvních krocích intenzivní komunikaci s rodinným zázemím žáka. **Restrikce musí být vždy předcházena, a doprovázena vstřícnými kroky ze strany školy, jinak spíše dojde k prohloubení těchto rizikových faktorů, které ve většině případů vedou k selhávání žáků ze sociálně znevýhodněného prostředí v hlavním vzdělávacím proudu.** Jeden ze zástupců PPP na jednání expertní skupiny uvedl:

Vyšší absence dětí ze sociokulturně znevýhodněného prostředí je většinou reakcí na školní neúspěšnost. Jedná se o začarovaný kruh: reakce únikem, vyhýbání se situacím, které jsou nepříjemné – tzv. únik do nemoci apod. Jednou z možností, jak řešit takovou situaci, je přizpůsobit přístup k žákovi, u chronicky neúspěšného navodit situaci úspěchu, tím pomalu budovat a zlepšovat vztah ke škole. Pak se může tendence úniku zmenšovat, a v jeho důsledku i školní absence. (ES 28. 6. 2011)

Protože se v případě prevence skrytého záškoláctví jedná o poměrně jasný restriktivní prvek, jehož dopad může být na rodiče poměrně velký, bylo by vhodné, aby škola rodičům při projednávání potenciálních sankcí („hrozby") dala zároveň najevo, že má maximální zájem na zvýšení úspěšnosti dítěte ve škole. Vedle empatické komunikace i neverbálních reakcí naznačujících přijetí druhé strany by to měly být konkrétní nabídky, které pomůžou utlumit negativní emoce a stres rodičů spojený s projednáváním nepříjemné záležitosti. Může se jednat o nabídku kroužků, doučování či další formy podpory (např. splátkový kalendář výdajů spojených s exkurzemi atd.). Mělo by být zdůrazněno, že rodiče mají otevřenou cestu k individuálním nebo telefonickým konzultacím. **Je také třeba naučit se vnímat jakékoli drobné pokroky u osob žijících v situaci sociálního vyloučení (tedy nejen u dětí, ale i u rodičů).** Vytvoření vztahu důvěry a funkční spolupráce je dlouhodobý a náročný úkol. Rodiče často prošli negativními zkušenostmi ve škole jako žáci a změnit jejich myšlení lze, ale i při poměrně velké snaze pouze pomalu.

3.2 SEKUNDÁRNÍ PREVENCE

Cílem této kapitoly je poukázat na nezbytnost systémového pojetí prevence nejen ve vnitřním prostředí školy, ale i ve vztahu k dalším subjektům stávající nebo potenciální spolupráce. Primární zodpovědnost za řešení skrytého záškoláctví má sice škola, ale pouze intenzivní kooperace s dalšími institucemi může přinést opravdové výsledky. Ideální podobu podpůrné sítě ukazuje následující schéma:

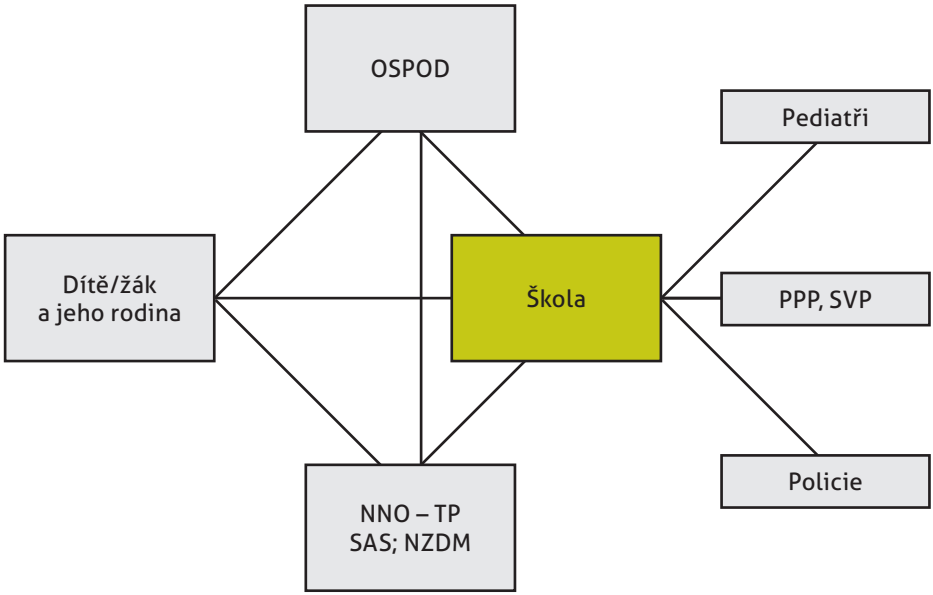

Obr. 4 – Příklad nutného síťování pro úspěšnou prevenci záškoláctví

Vysvětlivky: NNO – nestátní nezisková organizace, která provozuje sociální služby: TP – terénní program, SAS – sociálně – aktivizační služby pro rodiny s dětmi; NZDM – nízkoprahové zařízení pro děti a mládež.

Na první pohled se může zdát, že tato síť je přehnaně složitá, že množství zapojených subjektů neúměrně zatěžuje pedagogy a situaci spíše komplikuje. Podle našich zkušeností ovšem školy, které vytvořily funkční systém předcházení skrytému záškoláctví, spoléhaly na podporu externích subjektů. Navrhovaná síť navíc zohledňuje základní aspekt prevence – vyváženost míry represivních a podpůrných nástrojů.

PEDIATŘI

Spolupráce s pediatry je pro systém prevence skrytého záškoláctví klíčová. V roce 2001 probíhala jednání mezi MŠMT a Sdružením praktických lékařů pro děti a dorost České republiky, předmětem byly právě stížnosti pediatrů na vynucené potvrzování omluvenek nemocným žákům.[19] V průběhu realizace pracovních skupin přizvaní zástupci pediatrů vesměs argumentovali, že jim není možné ze strany škol cokoli přikazovat, nicméně že rozumí potřebě ve vymezených případech podpořit úsilí školy po podchycení nežádoucích sociálně patologických jevů. S konkrétními pediatry je tedy možné domluvit zpřísněný režim omlouvání u konkrétních žáků, a to na základě telefonické, nebo písemné domluvy. Lékař si poznamená do své dokumentace požadavek školy potvrzovat absenci žáků včetně lhůty, pro kterou toto opatření platí. Někteří pediatři odmítají tento režim nastavit pouze na základě komunikace se školou, vyjdou ale vstříc, pokud je tento požadavek tlumočen OSPODem. Někteří zástupci škol také považují za důležité v případě jednorázové kontroly uvádět konkrétní hodinu návštěvy.

Argument, že pediatr nemůže sdělovat citlivá data (a že by se tedy vzájemným jednáním docházelo k porušování zákon na ochranu osobních údajů), v tomto případě neobstojí, protože by se týkal situace, pokud by se chtěl zástupce školy informovat na zdravotní stav žáka. Lékař by měl být ze strany školy dostat co nejvíce informací ohledně pravidel omlouvání, což se týká hlavně nemožnosti omlouvat zpětně. Postoj pediatrů, kteří nebudou rodičům davit razítko na omluvenku zpětně, byť by to požadovala škola, je vnímat jako naprosto správný.

Důležité je posílení motivace pediatra spolupracovat se školou na posílení jednotného systému boje proti latentnímu záškoláctví. Je pravděpodobné, že někteří rodiče budou zkoušet při návštěvě ordinace získat razítko i pro dřívější dny, aby se vyhnuli neomluveným hodinám, kdy hrozí odebrání sociálních dávek. Proto může být vykonáván na pediatra nátlak, aby ustoupil, a právě zde je důležité, aby měl lékař oporu ve škole, popřípadě orgánech města. Někteří pediatři

19 Dopis Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR adresovaný MUDr. Pavlu Neugebauerovi, předsedovi SPLDD ČR, in: Vox pediatriae. Časopis praktických dětských lékařů, leden 2012, s. 11 a 12. Dostupné na http://www.detskylekar.cz/cps/rde/xbcr/dlekar/vox1_2002.pdf.

argumentovali, že nemohou posuzovat, zda dítě, které přijde se svým rodičem, je opravdu nemocné a či zda může klidně docházet do školy. To znamená, že omluví jakoukoli návštěvu; nicméně v případě množících se jednodenních absencí, které nejsou založeny na chronickém onemocnění dítěte, předpokládáme, že pro rodiče bude jednodušší bludný kruh absencí prolomit a žáka do školy poslat, než se opakovaně vydávat na cestu k dětskému lékaři.

Při argumentaci směrem k pediatrům je možné se opřít o ustanovení zákona č.359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, podle kterého jsou zdravotnická zařízení, tedy i praktičtí lékaři pro děti a dorost, v souladu s § 10 odst. 4 zákona povinni oznamovat orgánu sociálně-právní ochrany dětí skutečnosti nasvědčující tomu, že se v konkrétních případech jedná o děti, na něž se tato ochrana zaměřuje (tj. i o děti, které vedou zahálčivý a nemravný život spočívající zejména v tom, že zanedbávají školní docházku – § 6 odst. 1 téhož zákona). To se týká zvláště těch pediatrů, kteří by se školami nejen nespolupracovali, ale svým jednání by přímo systém prevence záškoláctví porušovali. To se může projevovat velkou vstřícností až benevolencí vůči rodičům, kterým je zpětně dodáno potvrzení o zdravotních potížích žáka; tato benevolence může být způsobena např. zájmem získat pacienty, přičemž někteří rodiče ze sociálně znevýhodněného prostředí mohou být ve výběru pediatra motivováni právě jeho „vstřícným" jednáním. V případě prokázaného dlouhodobého zpětného omlouvání a tedy závažného porušení výše uvedeného zákona doporučujeme školám oznámit tuto skutečnost příslušnému OSPODu. Ten by měl danou skutečnost prošetřit (což může mít samo o sobě preventivní účinky), v případě prokázaného pochybení může být podána stížnost na Českou lékařskou komoru, popřípadě trestní oznámení.

KONTROLA A VYMÁHÁNÍ PRAVIDEL

Na jednání expertních skupin byli přizváni i zástupci Policie ČR a příslušné Městské policie s cílem vyjasnit možnosti vzájemné spolupráce se školami a dalšími institucemi. Ve většině měst není obvyklé, že by se strážníci více zaměřovali na kontrolu mladistvých, kteří mají ještě nesplněnou školní docházku – např. formou pochůzek v dopoledních hodinách v blízkosti sociálně vyloučených lokalit apod. Existují spíše

výjimečné případy, kdy např. městská policie náhodou potká žáka, který není schopen udat důvody, proč není ve škole; následně je zkontaktován ředitel školy a žák převezen do školy. Sepsáním hlášení tím práce policie končí. Zda bude absence vyhodnocena jako neomluvená záleží na formulování příslušných pasáží školního řádu.

V některých městech se na základě rozhodnutí politiků zapojují do kontroly dodržování školní docházky policisté cíleně a více aktivně. Příkladem může být nedávné nařízení náměstka primátora v Českých Budějovicích:

V případě přistižení žáka v době vyučování Policií, Městskou policií či jiným orgánem v restauracích či hernách, případně při zahálčivých či nevhodných činnostech v partách, a při předání či nahlášení této skutečnosti škole, vyhodnotí škola tuto absenci vždy jako neomluvenou se všemi dalšími důsledky.[20]

Zapojení Policie ČR a zvláště Městské policie (např. v podobě asistentů prevence kriminality) do systému předcházení záškoláctví považujeme jako vhodné a jako jeden z nástrojů represivní složky prevence. Pověřením „mužů a žen zákona" ke kontrole pohybu mladistvých je zároveň možné se vyhnout situaci, že nepříjemná povinnost nahlašování je přisuzována jiným profesionálům, jejichž pracovní náplň se od působení Policie liší zásadně. Tím máme na mysli nejen učitele, ale i terénní pracovníky nestátních neziskových organizací. V některých městech se setkáváme se snahou využít kapacity terénních sociálních pracovníků a úkolovat je nahlašováním dětí, které se pohybují v dopoledních v sociálně vyloučených lokalitách OSPODu. Tato snaha vychází z reality, že tito pracovníci tráví mezi klienty ohroženými sociálním vyloučením velkou část svého pracovního dne, mají tedy největší přehled a mohli by přispět ke snížení neoprávněných absencí. Legislativně se tento přístup opírá o zákon o sociálně-právní ochraně dětí, § 10, odst. 4, podle kterého jsou pověřené osoby (a pracovníci nestátních neziskových organizací, kteří poskytují služby rodinám ohroženým sociálním vyloučením, toto pověření mají) povinny orgánu SPO ohlašovat skutečnosti, týkající se dětí vyžadující sociálně-právní ochranu (včetně záškoláctví).

20 Pokyn č. 2/2011/Š náměstka primátora pro školství a sociální věci k potlačení nežádoucích jevů ve městě České Budějovice, s. 2. Dostupné na: http://dobrovolnicicb.cz/res/data/001/000389.pdf?seek=1330074300.

Vztah mezi pracovníkem neziskové organizace, která zajišťuje sociální službu, a klientem této služby je specifikován v zákoně č. 108/2006 Sb. o sociálních službách a podléhá také standardům kvality sociálních služeb, jejichž dodržování je striktně kontrolováno. Tento vztah je založen na dobrovolné kooperaci, kdy klient ve spolupráci s konkrétním pracovníkem formuluje zakázku, tedy cíl vzájemné spolupráce; nebuduje se lehce a je založen na vzájemné důvěře. Nahlášení případného záškoláctví tak může vést k okamžitému ukončení spolupráce ze strany rodiny, a může ohrozit celé působení neziskové organizace v lokalitě. Způsob jednání pracovníků neziskových organizací a jejich spolupráce s restriktivními orgány státní správy a samosprávy v rámci **SPO tedy nesmí narušit základní vztah důvěry**, na kterém je práce s klienty na dobrovolné bázi založena.[21] Ohlašování záškoláctví, resp. konkrétní neúčasti žáka ve škole terénními pracovníky je navíc zbytečné v situaci, kdy škola využívá dostatečnou měrou výše navržených opatření.

ZÁCHRANNÁ SÍŤ

Veřejná sféra může mít z působení nestátních neziskových organizací mnohem více benefitů, ale pouze za předpokladu, že bude respektován a využíván způsob práce s klienty. Terénní sociální pracovníci či pracovníci nízkoprahových zařízení mohou využít své znalosti přirozeného prostředí nebo svého vlivu na mladistvé. Tím se posílí podpůrný a preventivní aspekt v rámci sítě spolupracujících institucí. Jedna zástupkyně nevládní organizace shrnula na jednání expertní skupiny svou zkušenost následujícím způsobem:

*Při práci s rodinou v jejich přirozeném prostředí se snažíme v rodině intervenovat i v oblasti nedocházení dětí do školy. Z pohledu klientů není nedocházení dětí do školy nějaký závažný problém. Vzdělání je na žebříčku priorit, které řeší, vnímáno jako méně důležité. Snažíme se o tom v rodinách mluvit – **obecně platí pravidlo, čím déle se v rodině pracuje, tím více je takové téma vnímáno a snáze se hledají řešení.** (ES 28. 6. 2011)*

21 Ohlášení orgánu SPO sociálními pracovníky, kteří v rodině pracují, se tak v praxi týká podezření na týrání a zneužívání dětí rodiči nebo dalšími dospělými, a to i bez ohledu na to, že se oznámení týká klienta sociální služby.

Potenciálem spolupráce vzdělávací a sociální sféry se podrobněji zabývá čtvrtá kapitola. V souvislosti se systémem prevence záškoláctví mohou škola nebo orgány města využít sociálních služeb jako dalšího kanálu, kterým potečou informace o nově nastaveném systému omlouvání i o možných sankcích při nedodržení pravidel. Zvláště je třeba rodiče poučit o charakteru zpřísněného režimu s požadavkem doplňovat omluvenku potvrzením od lékaře, což se rodičům samotným bude zdát jako zasahování do jejich nezadatelných práv. Na základě spolupráce se školou je možné docílit důkladného předání informací i s využitím přiměřeného způsobu komunikace, včetně demonstrací na příkladech; důležité je, aby byla z více stran slyšena stejná a jasně nastavená pravidla. Je to každodenní mravenčí práce, která ovšem může přispět k postupné proměně praxe v sociálně vyloučené lokalitě:

Můžeme říct z našeho pohledu, co můžeme dělat, když v lokalitě vidíme dítě, které by mělo být ve škole. Hned se ptáme rodičů, proč je doma, když není nemocné. V rodině vysvětlujeme, proč je venku, když by mělo být ve škole. Rodiče často nekontaktují rychle praktického lékaře, je jednodušší nechat dítě doma, zbavují se zodpovědnosti. Vysvětlujeme jim, že to není dobré, že mají dohlédnout na to, aby dítě bralo léky a bylo v posteli. (ES 23. 11.2010)

3.3 ROLE ZŘIZOVATELŮ ŠKOL

Rozdílná praxe jednotlivých měst v rámci České republiky ukazuje, že pro řešení problematiky skrytého záškoláctví je možné zvolit v rámci stávající legislativy různé postupy, z nichž některé jsou více efektivní. Variabilitu pozorujeme i v rámci komparace škol v jedné lokalitě. Současný stav považujeme za neudržitelný, a to z těchto důvodů:

- školy s vyšším počtem žáků ze sociálně znevýhodněného prostředí vykazují 2 až 3x vyšší počet hodin omluvených absencí než běžné školy;
- školy se výrazně liší ve způsobu, jakým s omlouváním absencí nakládají, liší se motivace řešit problematiku u jednotlivých pedagogů;
- stávající nejednoznačnost ve vymáhání pravidel pro omlouvání části rodičů a žáků vyhovuje.

Diagramy na následujících stranách přinášejí ukázku různého pojetí omlouvání žáků u tří základních škol v rámci jednoho města. Je z nich patrné, jak velké rozdíly školní řády obsahují a jak odlišné možnosti v prevenci skrytého záškoláctví nabízejí. Hlavní rozdíly spočívají ve formulacích umožňujících doplnění omluvenky rodičů potvrzením od lékaře: zatímco školní řád školy „A" umožňuje výše popsané nastavení zvláštního režimu v omlouvání, u školy „B" je pouze zmíněna možnost vyžádat si zpětně potvrzení od lékaře. Ve třetím případě nemá škola žádnou možnost, jak skryté záškoláctví řešit. Podobné rozdíly jsou v popisu postupu školy při neomluvených hodinách. Školní řád se v prvním případě soustředí na prevenci formou pozývání rodičů a spoluprací s dalšími subjekty, ve druhém případě je pozornost věnována hlavně interním postihům žáka. Školní řád školy „C" téma vyhodnocování neomluvených absencí neobsahuje.

Zásadní roli při prosazení systémového přístupu k řešení problematiky skrytého záškoláctví tak připadá zřizovatelům škol. Pouze sjednocení pravidel na území města může zaručit skutečnou efektivitu při jejich vymáhání. Následující řádky tak obsahují souhrn doporučení pro představitele samosprávy i pracovníky školských a sociálních odborů.

Při síťování škol a dalších institucí jsme se setkali s různým postojem škol ve vztahu k navrhovaným změnám: některé školy (většinou menší) doporučení uvítaly a v průběhu několika měsíců školní řád doplnily o námi navrhované klauzule; bylo zřejmé, že stanovení přísnějších pravidel je pro ně východiskem z doposud obtížně řešitelného problému. Množství škol ovšem odmítlo přijmout jasné nastavení pravidel z různých důvodů, mezi kterými byly nejčastěji přesvědčení o nelegálnosti takového postupu či obavy ze stigmatizace rodičů nebo z jejich přehnaných reakcí na zpřísněná pravidla omlouvání. Zástupci škol zároveň svorně odkazovali na určitou autonomii a pravomoc stanovit si vnitřní normy, a to i vůči zřizovateli.

Představitelé školských odborů většinou potvrzovali nemožnost zasahovat více do vnitřního chodu školy, a to s odkazem na školský zákon, kde se nachází v § 129 jasný výčet pravomocí zřizovatele školy (tedy obce, kraje, nebo jiné právnické osoby). Jmenování ředitele je tak vedle financování školy jedinou zásadnější možností ovlivnit fungování školy, samozřejmě s výjimkou porušování zákonů; školské odbory měst

Obr. 5 – Řešení absencí ZŠ A, Bílina – dle školního řádu školy

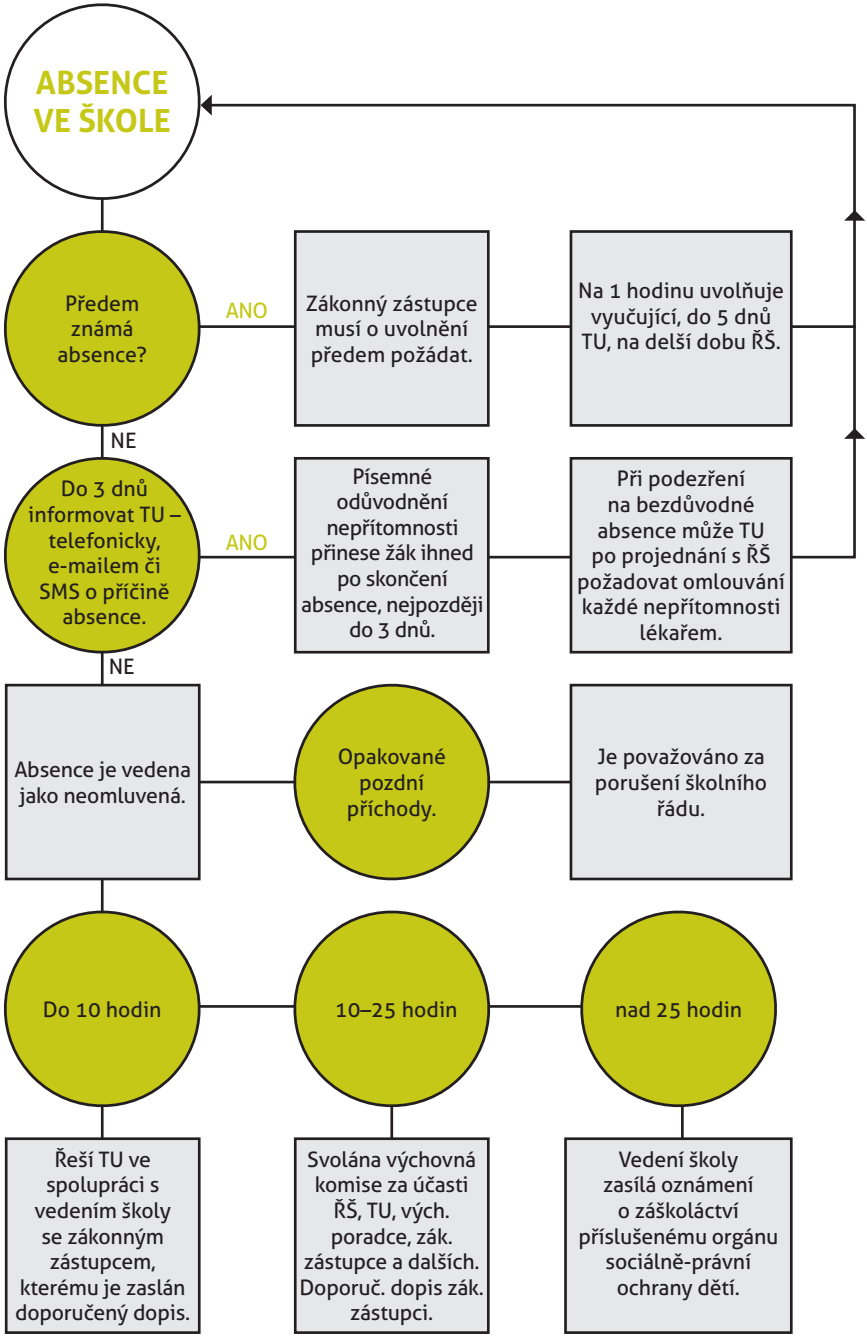

Obr. 6 – Řešení absencí ZŠ B, Bílina – dle školního řádu školy

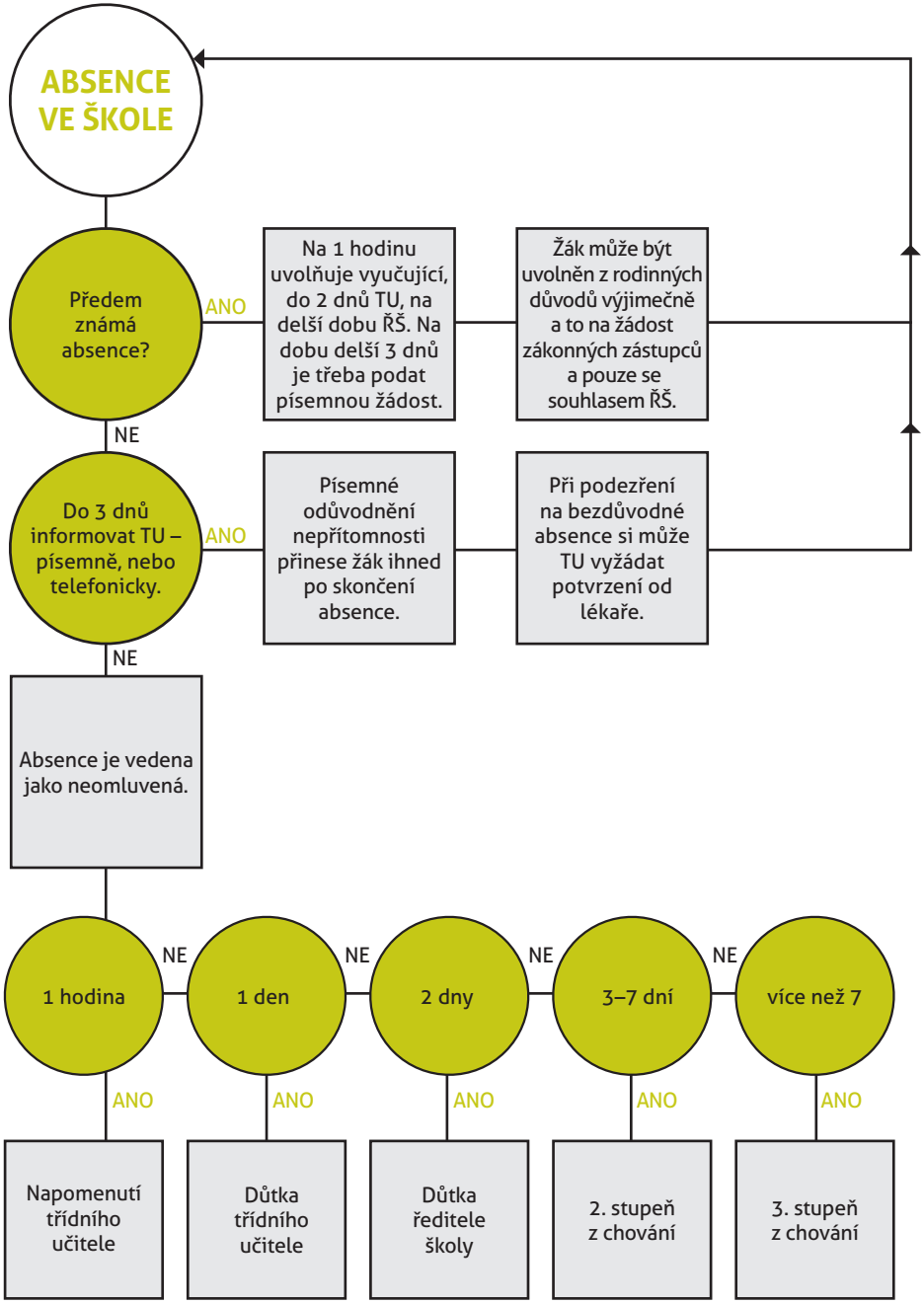

Obr. 7 – Řešení absencí ZŠ C, Bílina – dle školního řádu školy

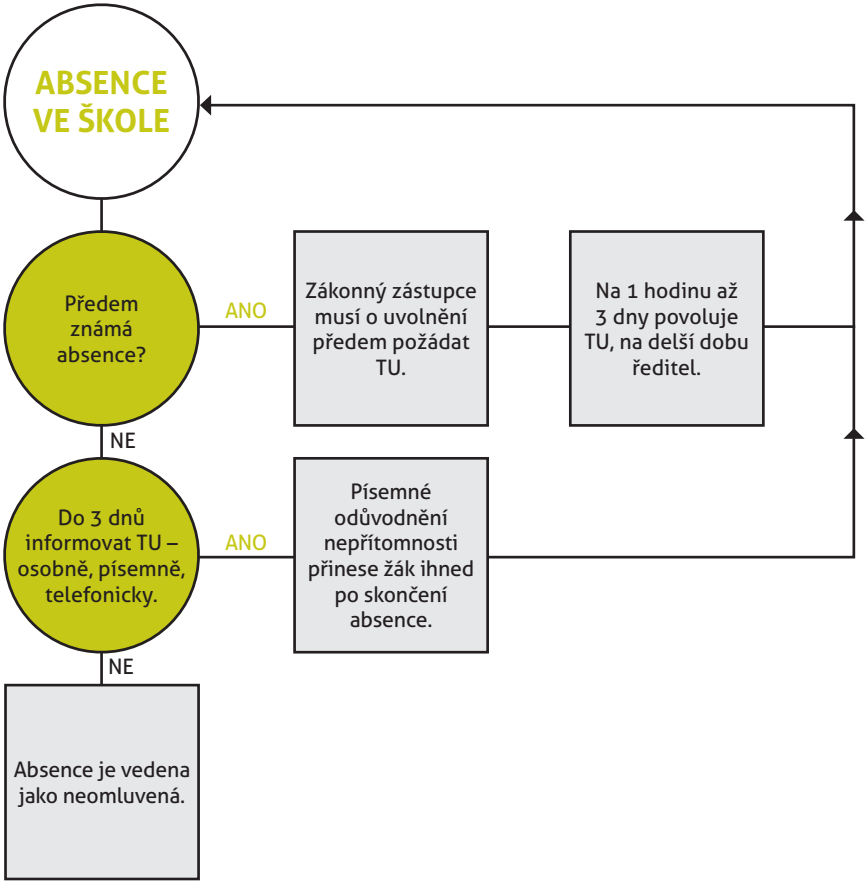

tak v naprosté většině zajišťují pouze transfer prostředků z městského a státního rozpočtu. Tuto praxi považujeme ve vztahu k nutnosti řešit situaci ve vzdělávání žáků se sociálním znevýhodněním za neefektivní a interpretaci školského zákona za jednostrannou. Aktivnější přístup ve vztahu ke zřizovaným školám ze strany měst a obcí je možné opřít o paragraf 177, který obsahuje následující dva odstavce:

(1) Územní samosprávu ve školství vykonávají

a) obec,

b) kraj.

(2) Při zajišťování vzdělávání a školských služeb, zejména při zřizování a zrušování škol a školských zařízení, dbá obec a kraj zejména o

a) soulad rozvoje vzdělávání a školských služeb se zájmy občanů obce a kraje, s potřebami trhu práce, s demografickým vývojem a rozvojem svého území,

b) dostupnost vzdělávání a školských služeb podle místních podmínek.

Péči o rozvoj vzdělávání v souladu zájmů obce je možné chápat i jako snahu samosprávného celku řešit systémově problematiku prevence sociálně-patologických jevů a podporu školní úspěšnosti žáků dlouhodobě selhávajících. Že tento přístup je v praxi možný, ukazuje již uváděný příklad Českých Budějovic, kde vydal náměstek primátora, v jehož gesci je školství, *Pokyn č. 2/2011/Š náměstka primátora pro školství a sociální věci k potlačení nežádoucích jevů ve městě České Budějovice*. Tento dokument uložil školám změnit školní řády a doplnit je formulacemi, které mimo jiné umožňují vyžadování doplnění omluvenky od rodičů razítkem lékaře. Autonomie školy jako právnické osoby tedy neznamená, že její zřizovatel nemá právo zasahovat do jejího chodu tehdy, když to vyžaduje zájem určitého segmentu žáků a kde stávající situace není ze strany škol řešena uspokojivým způsobem.[22]

22 Podobným způsobem byly sjednoceny pravidla omlouvání absencí po dohodě Odboru školství se zástupci škol v Náchodě. Dostupné na: http://www.mestonachod.cz/mestsky-urad/skolstvi/absence.pdf.

Z tohoto důvodu doporučujeme představitelům samosprávy věnovat pozornost prevenci záškoláctví a rozvoji podpůrných služeb pro sociálně znevýhodněné žáky jako ideální možnosti řešit problematiku sociálního vyloučení na území vlastního města. Systém prevence vyžaduje realizací následujících čtyř, navzájem provázaných kroků:

1) **Sjednocení školních řádů všech škol na území správního obvodu.** Stanovení jednotných pravidel pro omlouvání žáků včetně možnosti přísnějšího režimu při podezření na skryté záškoláctví je jedinou cestou pro fungující preventivní systém. Sjednocení pravidel umožní jasnější komunikaci mezi pedagogy a rodiči, kdy nebude možné se odvolávat na jiná pravidla fungující na sousední či předchozí škole, ale také komunikaci mezi školou a dalšími externími subjekty, které se do prevence záškoláctví mohou zapojit (pediatři, neziskové organizace, OSPOD, Městská policie). Smysl změny i zásah do stávající autonomie školy je nutné co nejdůkladněji komunikovat s vedením škol s tím, aby bylo co nejvíce usnadněno její pozitivní přijetí a akceptování jako opatření, které v důsledku přinese benefity i škole.

2) **Odbor školství by měl průběžně sledovat a vyhodnocovat počty omluvených a neomluvených hodin na jednotlivých školách.** V následující tabulce se nachází ukázka možné podoby přehledu průměru hodin nepřítomnosti za tříleté období z Liberce, kdy je možné doložit poměrně velké rozdíly mezi jednotlivými školami. Nedá se ovšem říci, že by výše průměrných omluvených absencí vždy souvisela s vyšším počtem sociálně znevýhodněných žáků, příčiny můžou být různé: vyšší počet zdravotně znevýhodněných (dlouhodobě nemocných) žáků, vyšší benevolence při omlouvání ze strany pedagogů, nebo horší klima školy; v případě sportovních škol či tříd absence souvisí se zájmovou činností žáků.[23]

3) **Podpora škol při realizaci prevence.** Systém sledování a vyhodnocování absencí se nesmí stát zdrojem bezdůvodného šikanování škol, které jsou navštěvovány žáky s vyšší pravděpodobností výskytu rizikového chování. Právě naopak – zájem představitelů samosprávy o tuto oblast by měl být příležitostí pro konstruktivní diskuzi o mož-

23 Podle jednoho ze zástupců školského odboru krajského úřadu „lze ze zkušenosti tvrdit, že na školách, které dávají větší prostor dobrému třídnímu klimatu, mají menší školní absenci." (ES 28.6.2011)

ností cílené podpory škol ze strany města. Školský odbor by měl koordinovat přenášení informací a příkladů dobré praxe učitelům i mezi jednotlivými školami, měl by kontrolovat přítomnost prevence záškoláctví v rámci plnění minimálního preventivního programu. Metodické vedení školních metodiků prevence ze strany pedagogicko-psychologické poradny by mělo být zaměřeno na konzultaci úspěchů i potíží při zavádění nových pravidel omlouvání absencí, např. formou realizací bállintovských skupin.

4) **Vytvoření a koordinace funkčního systému prevence záškoláctví.** Orgány města jsou jedinou institucí, která disponuje potřebnou autoritou pro nastavení systému vzájemné spolupráce, která byla popsána výše. Kromě škol je tak nutné posílit a vyhodnocovat spolupráci s následujícími subjekty:

   a) **Sociální odbor:** Podpora a sledování činnosti OSPODu a kurátorů ve vztahu ke školám, ověřování vzájemné spolupráce v rámci pravidelných Komisí sociálně-právní ochrany. Vyhodnocování počtu a dopadů udělených pokut a odebraných sociálních dávek v souvislosti s prokázaným záškoláctvím. Odebírání sociálních dávek je možné pouze v případě vyčerpání všech preventivních kroků.

   b) **Pediatři:** Oslovení pediatrů na území města a vysvětlení smyslu nových pravidel. Zasáhnutí v případě neodůvodněného vydávání lékařských potvrzení konkrétním pediatrem.

   c) **Městská policie:** Nastavení pochůzek policistů v dopoledních hodinách v místech s možným výskytem záškoláků, instruování ohledně správného postupu v případě zastižení žáka na veřejném prostranství.

   d) **Terénní pracovníci města, neziskové organizace:** Využití pracovníků v přímé péči pro vysvětlení pravidel pro omlouvání a důsledků při jejich nedodržení rodičům/klientům.

Škola	Počet žáků			Omluvené hodiny – průměr na žáka			Nemluvené hodiny – průměr na žáka		
	2008/2009	2009/2010	2010/2011	2008/2009	2009/2010	2010/2011	2008/2009	2009/2010	2010/2011
škola A	405	412	387	103	108	119	1,78	0,55	3,00
škola B	375	367	365	46	41	45	0,15	0,01	0,14
škola C	246	213	219	100	106	103	1,61	1,09	0,20
škola D	422	397	380	98	76	44	0,95	0,86	1,60
škola E	541	548	562	99	90	94	0,16	0,32	0,20
škola F	632	620	618	84	86	88	0,12	0,07	0,47
škola G	426	425	433			26	0,06		0,01
škola H	387	381	395	95	116	105	1,10	0,74	0,70
škola I	591	578	491	89	89	110	0,68	0,06	0,33
škola J	168	158	150	110	103	114	6,98	6,59	2,92
škola K	257	244	257	88	89	86	0,55	0,14	0,40
škola L	523	548	564	100	97	47	0,29	0,07	0,02
škola M	182	166	166	98	98	98	0,49	0,06	0,07
škola N	282	269	298	53	42	33	0,27		0,00
škola O	268	275	266	92	106	99	0,49	1,01	0,60
škola P	222	205	214	105	93	99	0,24	0,19	0,75
škola R	188	191	185	67	59	58	0,21	1,82	5,73
škola S	294	283	283	106	110	97	1,58	0,77	2,43
škola T	307	311	316	99	116	102	1,72	1,06	0,58
škola U	370	369	361	49	54	50	0,16	0,07	0,21
ZŠ praktická	95	96	88	135	149	133	18,60	16,52	35,93
ZŠ praktická a speciální	112	103	108			145	34,01	37,55	39,24
Celkem	**7 293**	**7 159**	**7 106**	**91**	**91**	**86**	**3,28**	**3,48**	**4,34**

Tabulka 1 – Přehled průměrných omluvených a neomluvených absencí na žáka libereckých základních škol za tři školní roky.

4 ROLE NEZISKOVÝCH ORGANIZACÍ

Témata expertních skupin se nevyčerpávala pouze problematikou skrytého záškoláctví a možnostmi jeho prevence. Systém diskutovaný na kulatých stolech a představený v předchozí kapitole může být skutečně účinný, nicméně se jedná hlavně o provázaná preventivní a represivní opatření. **Ta jako taková nemohou zajistit dlouhodobé pozitivní výsledky ve vzdělávání žáků se speciálními vzdělávacími potřebami. Současně je potřeba využít podpůrných opatření. Bez účinné podpory se totiž mohou částečné úspěchy, jako je častější pobyt žáků ve škole, minout skutečným cílem, kterým je zvýšením školní úspěšnosti.** Z tohoto důvodu považujeme za důležité vést diskuzi o předpokladech pro kontinuální zvyšování standardu péče o selhávající žáky v našem školském systému.

Odborníci z různých oblastí i různých názorových proudů se většinou shodují, že pozitivní roli v překonávání vstupního handicapu žáků ze sociálně znevýhodněného prostředí může sehrát účinná spolupráce vzdělávací a sociální sféry. Sociální oblastí máme na mysli jak orgány SPO, tak sociální služby (zvláště sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi a nízkoprahová zařízení pro děti a mládež) a služby navazující (individuální či skupinové doučování), poskytované převážně nestátními neziskovými organizacemi, často v samotné sociálně vyloučené lokalitě. Diskuze na námi organizovaných kulatých stolech většinou poměrně plasticky ukázala současnou podobu vzájemné kooperace, která není příliš ideální:

Spolupráce s nestátními neziskovými organizacemi je běžnou součástí praxe, není však významně používána. Chybí zřetelnější vymezení oblasti a cílů spolupráce. Komunikace bývá nezřídka problematická. (ES 14. 4. 2011)

Na následujících stránkách bychom chtěli poukázat na bariéry, které je možné pozorovat jak na straně škol, tak i u neziskových organizací, a které jsme identifikovali na expertních skupinách i v rámci dlouhodobé praxe našich týmů na různých místech České republiky. Zároveň přinášíme konkrétní návrhy, jakým způsobem je možné využít potenciálu vzájemné kooperace a zefektivnit tak výsledky působení jednotlivých profesí i institucí.

4.1 STÁVAJÍCÍ BARIÉRY SPOLUPRÁCE

Nezisková organizace, poskytující sociální a na ně navazující služby, může při své snaze navázat intenzivnější vztah se školou, kterou navštěvují její klienti – žáci, narazit na tyto překážky funkční spolupráce:

1) Škola o spolupráci nejeví zájem, bagatelizuje problém, nedůvěřuje pracovníkům neziskové organizace, případně je zřejmá snaha vedení školy zbavovat se „problémových" žáků.

2) Škola sice vyjde vstříc při nabídce spolupráce, ale vnímá neziskovou organizaci nikoli jako partnera, ale jako „poslíčka" špatných zpráv, který je úkolován v souvislosti s dílčími aktuálními nedostatky zvláště v domácí přípravě žáků (absence domácích úkolů, pomůcek, finanční pohledávky vůči rodičům), popřípadě při podezření na skryté záškoláctví.

3) S předchozím bodem často souvisí nerealistická očekávání o možnostech pracovníků neziskových organizací, od kterých jsou očekávány zázraky v podobě radikálně změněných postojů rodičů i žáků ve vztahu ke vzdělávání. Učitelé často nerozumí kontextu poskytování sociální služby (vztah poskytovatel služby – klient, dobrovolnost zakázky apod.) Stejně tak je učitelům vzdálený vhled do situace rodin žijících v sociálním vyloučení, často si nedokáží představit dopady tohoto života na školní úspěšnost dětí.

Zapojení sociální služby je tak často i přes prvotní navázání spolupráce vnímáno pouze jednostranně, jsou sledovány spíše povrchnější faktory školní docházky (výše zmíněné požadavky učitelů na domácí přípravu či placení školních aktivit). Komunikace o způsobu edukace ve školním prostředí není příliš otevřená, veškerá zodpovědnost za školní neúspěšnost dítěte je spojována s rodinným zázemím. Učitelé se zároveň často zaštiťují přesvědčením o maximální profesionalitě vlastní pedagogické práce; na rozdíl od sféry sociálních služeb není odbornost příliš spojována s potřebou sebereflexe a odborného růstu. Selhávající žák není často ani předmětem zájmu či specifické intervence (ve srovnání např. se žákem se zdravotním postižením). Zároveň je třeba být realistou a vnímat současnou situaci, kdy je uplatňování inkluzivního přístupu za stávajících finančních a organi-

začních podmínek v běžných základních školách mimořádně náročné. Nicméně je možné nalézt školy, kterým se daří úspěšně kombinovat otevřenost školy vůči dětem ze sociálně znevýhodněného prostředí s nezmenšenými nároky a podpůrnými opatřeními.

BARIÉRY NA STRANĚ NEZISKOVÉ ORGANIZACE

Prvním zásadním handicapem, který neumožňuje hlubší spolupráci neziskové organizace se školami, které navštěvují podporovaní žáci, je kapacita. Ta je omezená zvláště v případě individuálního doučování v prostředí rodiny, protože tento typ sociální podpory je velmi náročný na čas a organizaci pracovníků, a to i v případě využívání služeb dobrovolníků. Pracovníci neziskových organizací mohou být od spolupráce se školami odrazováni právě z časových důvodů, protože docházení do školy a komunikace s učiteli přináší vytížení navíc. Jak již bylo řečeno, vhled pedagogů do zázemí fungování sociálních a podpůrných služeb je většinou velmi malý: některé školy uváděly v rámci kulatých stolů neschopnost místní neziskové organizace saturovat potřeby jejich žáků nabízenou službou jako jeden z hlavních důvodů pro neochotu dále kooperovat.

Za závažnější bariéru ovšem považujeme takové pojetí působení neziskové organizace, které vylučuje intenzivnější spolupráci se školou z důvodu samotného charakteru podpůrných činností. V současné době se tato sebedefinice odvíjí převážně od sociální služby vymezené zákonem č.108/2006 sb. Důraz je v této souvislosti kladen na procesní a etické aspekty spolupráce mezi poskytovatelem a klientem sociální služby. Poskytování sociální služby je dobrovolné, anonymní (zvýšený důraz je na anonymitu kladen zvláště v případě nízkoprahových center) a její konkrétní podobu a cíle vzájemné spolupráce určuje dojednaná zakázka. Aktivita sociálního pracovníka, včetně potenciální kooperace se školou, tedy může vycházet pouze ze zadání klienta služby a následné vzájemné dohody. Příkladem tohoto legitimního, ale jednostranného přístupu může být následující citace pracovníka nízkoprahového zařízení:

„Nemůžeme dítě nutit do řešení problémů s učitelem. Když dítě přijde a řekne, že se něco takového děje, teprve potom můžeme něco dělat.

Často o tom víme dříve, ale děti nemají motivaci o tom mluvit. (...) Pokud dítě bude mít zájem, začneme se výrazněji angažovat.“ (ES 15. 6. 2010)[24]

V případě působení neziskové organizace mezi dětmi a mládeží v sociálně vyloučených lokalitách považujeme toto pojetí za nedostatečné, neboť sociální práce není jen doménou sociálních služeb (příklady ze zahraničí – sociální práce ve vzdělávacím sektoru, viz Tomeš, 2011). Jeho hlavní nevýhoda se ukazuje v případě práce s málo motivovanými klienty (ať už jimi jsou děti či jejich rodiče), která je na základě malé potřeby podporovat vzdělávací dráhu dítěte odsouzena většinou k nezdaru. A přitom právě tento segment rodin je ze strany škol vnímán jako neproblémovější a vyžadující „zásah“ ze strany externího subjektu. S tím souvisí ještě další problém: Pokud je zadavatelem zakázky chápán pouze příjemce sociální služby, jemuž pomáhám se aktivizovat, zorientovat nebo se dopomoci oprávněných práv, je obtížné se vyrovnat se situacemi, kdy se postoje rodičů dostávají do rozporu s požadavky vzdělávacího systému či oprávněnými zájmy dítěte – například při celkem běžném požadavku na jeho přeřazení do základní školy praktické (který může být nadnesen i v situaci kdy žák prochází základní školou bez závažnějších problémů).

4.2 MODEL SPOLUPRÁCE – PŘÍMÁ PODPORA

Klíčovou otázkou tedy je, jakým způsobem můžeme rozvíjet systémovou spolupráci za situace, kdy rodiče mohou přicházet s naprosto protikladnými požadavky, než škola, kterou jejich dítě navštěvuje. Východisko spatřujeme v **práci s kontextem zakázky**, kdy předpokládáme, že při jejím dojednávání musíme počítat s více zadavateli, kteří jsou součástí problémového systému (viz Zatloukal, 2008b, kde je možné najít odkazy na další literaturu k tématu). V případě podpory žáka ze sociálně znevýhodněného prostředí je tak jedním z externích zadavatelů také škola, protože její zapojení může výrazně zvýšit šanci na řešení zakázky. Zapojení konkrétního pedagoga do případu není možné bez souhlasu klienta, resp. jeho rodičů, nicméně škola jako

24 Na ospravedlnění citovaného vyjádření je třeba říci, že nízkoprahová centra fungují odlišným způsobem, než třeba sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi. Zároveň si ovšem myslíme, že pracovníci NZDM by měli své klienty učit své problémy řešit, a pokud už tedy o problemu ví dříve, než o něm klient začne mluvit, měli by se zaměřit na hledání možností jeho řešení.

externí zadavatel zakázky může být přítomná i při interview pracovníka s uživatelem služby: skutečnost školního neúspěchu tak může být podnětem pro vedení dialogu o požadavcích školy a možnostech komunikace či vyjednávání s některými učiteli.

Jedním z důležitých zadavatelů zakázky je pro konkrétního sociálního pracovníka také jeho vlastní organizace. Její interní pravidla definují, jaký typ problému může vůbec zaměstnanec řešit a vymezuje také adekvátní způsoby řešení v reakci na klientova přání. To znamená, že pokud jsou představy rodičů v rozporu s principy organizace (např. při neadekvátním požadavku po substandardním vzdělávání pro dítě), je na místě vyjednávání o nepřijetí zakázky, popřípadě její redefinování (konkrétní podpora vedoucí ke zvýšení školní úspěšnosti). Východiskem pro alternativní vnímání vlastní role při práci se žáky ze sociálně znevýhodněného prostředí může být doposud netypická interpretace zákona o sociálně-právní ochraně dětí. Množství neziskových organizací disponuje pověřením k výkonu této ochrany, většinou je vnímáno jako nutnost ohlašovat zjevné týrání či zneužívání dítěte. Domníváme se, že podobným způsobem je možné pojímat právo dítěte i na přiměřený rozvoj kognitivních, emocionálních a volních vlastností v souvislosti se školním vzděláváním. Jasné vědomí vize a cílů konkrétní organizace ve vazbě ke klientům ze sociálně vyloučených lokalit umožňuje lepší rozhodování v každodenním procesu, kdy pracovníci zachycují různé objednávky, stížnosti nebo pouze návštěvy a to často s protichůdnými informacemi a přáními (Úlehla, 1999). Mělo by vést k aktivnímu přístupu ve vytváření zakázky formou sběru dat k případu, hierarchizace objednávek a stanovení realistických cílů.

Příklad práce s kontextem zakázky je možné ukázat na žádosti rodičů o doučování dítěte, které selhává ve škole. Zakázka je tedy dojednávána s rodiči dítěte (nejčastěji s matkou) na základě půdorysu poskytované služby (místo a podoba doučování) a její kapacity. Největším problémem je ovšem aktivizace samotného dítěte – žáka, s odstupem ovšem také jeho rodičů, kteří mohou celou situaci vnímat jako možnost vzdát se aktivity ve prospěch „odborníků". Tuto situaci přibližuje následující schéma:

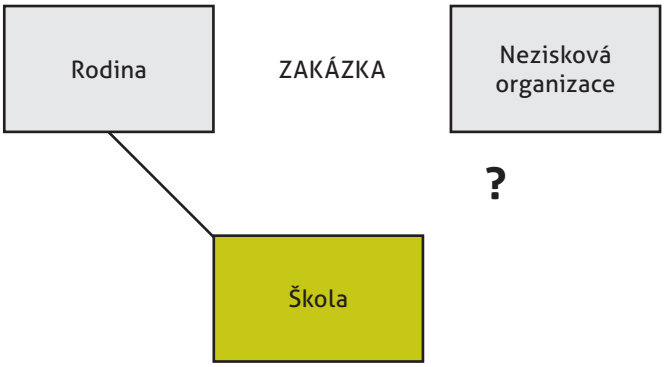

Obr. 8 – Běžné pojetí spolupráce s rodinou ze sociálně vyloučené lokality

Ze schématu vyplývá (naznačení otazníkem), že vztah mezi neziskovou organizací a školou není navázán nebo je otevřený a zůstává tak nevyužit potenciál vzájemné spolupráce, která by mohla vést k přesnějšímu zacílení pedagogické intervence v případě doučování. Nicméně za zásadnější problém považujeme skutečnost, že toto schéma naprosto selhává v situaci, kdy spolupracující rodina projeví zájem o intervenci pouze povrchní a de facto spolupracovat nechce. Bohužel právě žáci z těchto rodin vykazují často málo uspokojivé výsledky ve vzdělávání. Své vnímání situace a hledání možných řešení vyjádřila jedna z pracovnic neziskové organizace na setkání expertní skupiny následujícími slovy:

Pracuji s rodiči, jsou často nemotivovaní. Máme omezenou kapacitu cca 17 rodin za rok. Řeším dokola dávky, dluhy, hledání bydlení – je to frustrující práce bez řešení. Řešení problematiky záškoláctví má potenciál, aby byly další generace dětí vzdělané. V jednom konkrétním případě 20 neomluvených hodin zabralo, represe posloužila. Nabídla bych ZŠ (jméno školy) v souvislosti s dětmi se skrytým záškoláctvím – předat si informace, abychom mohli do rodiny zajít a pracovat. Je to trochu o rodičích bez rodičů, ale pokud to vymyslíme, tak by to mohlo fungovat. (ES 15. 6. 2010)

Výpověď otevřeně ukazuje, jakým způsobem je konkrétní sociální pracovník konfrontován se zcela rozdílnými zadáními, která se v kontextu zakázky objeví. Rodiče, se kterými pracuje, řeší ze svého pohledu mnohem závažnější záležitosti, než je vzdělávání vlastních dětí. Nicméně z pohledu organizace, pro kterou působí, je školní

úspěšnost jednou z hlavních cest k řešení v dlouhodobém horizontu. Tlak školy na řešení skrytého záškoláctví je – v rozporu s postoji některých rodičů – vnímán jako oprávněný. V závěru je pak formulována nabídka spolupráce, která je svým způsobem na hraně stávajícího pojetí dojednávání zakázky s klienty sociálních služeb, kdy by pracovník neměl podnikat kroky bez vědomí klienta.

Ideálním stavem ovšem není rozvíjení skryté, „partyzánské" aliance mezi školou a neziskovou organizací, ale naopak transparentní systém, kde jsou požadavky školy včleněny do řešeného případu. Následující schéma ukazuje navrhovanou, zatím ovšem v praxi spíše ojedinělou alternativu:

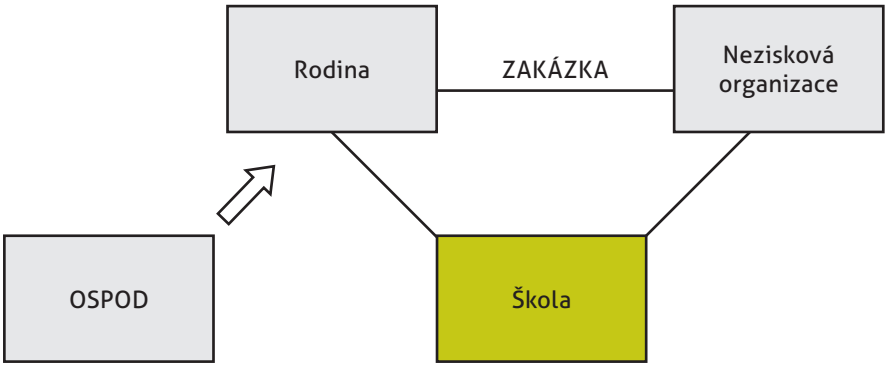

Obr. 9 – Efektivnější, ale náročnější podoba vícestranné spolupráce

Největší změnu můžeme pozorovat ve vztahu mezi školou a neziskovou organizací – stanovení podoby a intenzity spolupráce se stává součástí kontraktu organizace s klientem, který může, ale nemusí být jednání či jiné formě (např. mailové) komunikace přítomen, nicméně je s ní seznámen. Jejím hlavním obsahem jsou pravidelné konzultace nad problémovými oblastmi i pokroky v edukaci žáka nebo žákyně. Tyto konzultace přinášejí benefity všem zúčastněným stranám – neziskové organizaci umožňuje mnohem lépe zacílit svou intervenci i ověřovat její efektivitu. Pro učitele mohou být naopak příležitostí jak chápat dosavadní selhávání jako důsledek tíživé sociální situace rodiny, a nikoli jako nějakou vrozenou charakteristiku žáka, velmi často navíc v souvislosti s jeho etnickým zařazením.

Nezisková organizace poskytuje své služby na základě své nabídky, často v přirozeném prostředí klienta. Nicméně přiznaným vztahem s formální organizací dostává tato spolupráce jiný ráz. U doučovaného i jeho rodiny může stoupnout motivace k většímu zapojení do programu, pokud vidí, že dobrovolník či pracovník neziskové organizace je v kontaktu s třídním učitelem. Na expertních skupinách byly též diskutovány kazuistiky, kdy aktivizace rodiny (např. formou objednávky služeb) nastala v situaci, kdy se rodina dostala do hledáčku orgánu sociálně-právní ochrany dětí (OSPOD), a to i při nahlášení neomluvených hodin školou. **Důsledné sledování absencí a prevence skrytého záškoláctví zvyšuje povědomí o nutnosti řešit tuto situaci u rodičů, kteří jinak vzdělávání svých dětí nevěnují větší pozornost. To pak ulehčuje vstup terénním pracovníkům do rodiny, které je nabídnuta podpora.** Díky předem dohodnuté spolupráci může být pracovník školy či školského poradenského zařízení tím, kdo rodičům doporučí obrátit se na neziskovou organizaci s cílem domluvit spolupráci.

MEDIACE

Dalším potenciálním přínosem při zapojení neziskové organizace může být podpora otevřeného vztahu rodičů žáků a žákyň s pedagogy. V případě dlouhotrvajících školních problémů často dochází k záměrnému omezení komunikace rodinných příslušníků s představiteli školy. Jedna z učitelek účastnící se expertní skupiny to shrnula následujícími slovy:

Rodič (do školy) obvykle nepřijde. Pokud mu tam bude nadáváno. Bojí se. Ze školy má rodič negativní zkušenosti. Je třeba se bavit o tom, zdali nepozvat rodiče někam jinam. Instinktivně často nechtějí do školy vstoupit. Je to pro ně frustrující prostředí. (ES 15. 6. 2010)

Někdy dojde k situaci, kdy se vztahy mezi školou a rodinou (rodiči a/nebo žákem) vyhrotí natolik, že vzájemná komunikace probíhá pouze na spirále eskalace osočování a vyhrožování. Svůj smysl může mít výchovná komise s pozvanými odborníky z venku, nicméně za ideální je třeba považovat mediaci – **zprostředkování řešení konfliktu přijatelného pro obě strany.**

Častým impulsem k formulaci zakázky pro sociální služby ze strany některých romských rodičů je přesvědčení, že jejich dítěti se ve škole děje

příkoří na základě předsudků či nevhodného chování pracovníků školy nebo spolužáků. Rodič tedy požádá pracovníka neziskové organizace o doprovod do školy, aby se tento problém projednal. Jedná se tedy o naplnění jedné z klasických činností sociální služby (naplňování ustanovení zákona č. 108/2006 Sb. – zprostředkování kontaktu se společenským prostředím, pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitostí). Nicméně reakce pracovníků škol na tento doprovod jsou z našich zkušeností spíše negativní – nahlížejí ho ze své perspektivy jako dohled nad korektností jednání vůči rodičovi, jehož chování přitom často chápou jako urážlivé nebo přímo ohrožující. Na druhé straně je třeba mít pochopení pro obavy učitelů, protože jednání s rodiči z odlišného sociokulturního prostředí může být zdrojem jejich stresu, kterému se chtějí pokud možno vyhnout.

Nejde zde o posuzování, do jaké míry jsou oba postoje v podobných situacích (rodičů a pedagogů) předpojaté nebo oprávněné; mnohem zajímavější je se zamyslet nad tím, zda není možné pro sociálního pracovníka z dané situace vytěžit maximum a zda není dobré se etablovat jako mediátor, který zprostředkovává porozumění mezi životním světem rodiny a formálně fungující organizací (potřebu tohoto chybějícího článku potvrzují výzkumy sociálně vyloučených lokalit – Topinka, Janoušková, 2009, s. 221). Pracovník neziskové organizace zde vystupuje v náročné a možná nevděčné roli jako tlumočník mezi dvěma kulturními systémy, přičemž zároveň přesahuje horizont sociální služby vymezené zákonem. Nestojí tedy apriori na straně rodiče, ale snaží se hledat řešení a fixovat drobné kroky ke změně na obou stranách.

Zatímco cílem doprovodu je zajišťovat pochopení situace klientem a prosazovat jeho oprávněné zájmy, cílem mediace je dosáhnout shody a dohodnout další postup závazný pro strany ve sporu. Mediace by z toho důvodu neměla být zaměřená na minulost (ve stylu vyšetřování jak to tedy vlastně bylo, kdo co komu řekl a neřekl), ale na prevenci dalších konfliktů. Nástrojem prevence je právě budování partnerství a obnovení vzájemné důvěry; k tomu je třeba dát prostor rodičům, aby řekli, jaké je jejich vidění situace a co očekávají, a naopak. Úplně nejvhodnější by bylo využít pro mediaci služby ambulantních SVP, kterých je bohužel v republice minimum, kde by mohla probíhat následná práce s dítětem i jeho rodinným zázemím.

VÍCESTRANNÁ SPOLUPRÁCE SE ZAPOJENÍM OSPODU

Již vícekrát bylo zdůrazněno, že jakékoli restriktivní opatření musí být doplněno a vyváženo dostatečnou mírou podpory – a to platí i pro rodiny, kde došlo k sankcionování za přestupek v případě záškoláctví, nebo nad kterou uplatňuje OSPOD dohled z důvodu neplnění základních rodičovských povinností vůči dětem. V současné době probíhá příprava na realizaci Národního akčního plánu k transformaci a sjednocení systému péče o ohrožené děti na období 2009 až 2011 (NAP).[25] Součástí této transformace, se kterou počítá i vládní Strategie boje proti sociálnímu vyloučení, je mimo jiné změna způsobů práce OSPODů směrem k posílení jejich kontrolní, ale i motivační role. Konkrétně to znamená kontinuální posilování sociálních kompetencí členů rodiny i předcházení odebírání dětí do institucionální péče. Toho je možné dosáhnout pouze ve spolupráci s ostatními subjekty a NAP tak přímo počítá s rozvojem metody case managementu a konání případových konferencí; multidisciplinární charakter těchto jednání má přispět k nalezení řešení u rodin s vícečetnými problémy. MPSV v roce 2010 vydalo metodiku pro konání případových konferencí, která ošetřuje výměnu citlivých informací, která bývá označována jako hlavní dosavadní překážka případové spolupráce.[26]

V rámci expertních skupin byla zvláště kurátory zdůrazňována organizační náročnost konání případových konferencí, které se za současné vytíženosti pracovníků sociálních odborů nemohou stát standardním nástrojem. Jednorázová výměna informací také nemusí vést k žádoucímu výsledku. Spíše jde o nalezení nástroje, který by zahrnoval využití negativní i pozitivní motivace. Jeden odborník z poradenského zařízení popsal tuto potřebu zajímavým způsobem:

Bylo by hezké, kdyby kolegyně z oddělení přestupků, nebo sociální péče měla pravomoc říci, vyberte si, buď zaplatíte pokutu, nebo se zapojíte do resocializačního programu a přijďte se ukázat na x měsíců. Buď začnete sekat dobrotu a budete docházet do zařízení neziskové organizace, nebo budete mít finanční postih. (ES 23. 11. 2010)

25 Dostupné na: http://www.mpsv.cz/files/clanky/7440/NAP.pdf
26 Dostupné na: http://www.mpsv.cz/files/clanky/9086/Metodika_pripadove_konference.pdf

Některé pobočky Programů sociální integrace společnosti Člověk v tísni v posledních letech ověřovaly možnosti trojstranné spolupráce s klienty (nejčastěji matkami), kteří byli doporučeni pracovníky OSPODu. Zakázka je tedy dojednána na základě potřeby řešit nějaký problém v rodině, který je sociálními pracovníky identifikován a jehož neřešení může vést až k odebrání dětí do ústavní výchovy. Klientkám je v této situaci nabídnuta podpůrná služba neziskové organizace a v případě jejich souhlasu (se kterým si většinou na začátku spojují „alibi" pro dozírající orgán) je ke spolupráci přizván terénní sociální pracovník a je uzavřena trojstranná dohoda (viz příloha). Ta je zaměřena na stanovení cílů vzájemné spolupráce a ošetřuje také citlivou otázku předávání informací pracovníkem neziskové organizace OSPODu; jedním z cílů může být samozřejmě i větší aktivizace rodičů ve vztahu ke školní docházce jejich dětí. Efektivní je práce s rodinou jako systémem, a to hlavně v situaci, kdy si klienti nejsou schopni přiznat, že příčiny nedocházení dětí do školy mohou spočívat např. ve stylu výchovy. Trojstranná spolupráce spojuje dohromady dva prvky, které často samy o sobě k dosažení cíle nestačí: kontrolu a nátlak spolu s pravidelnou podporou formou intervencí přímo v rodině klientů. Správnou kombinací kontrolních a podpůrných mechanismů je tak možné vytvářet rámec pro pozitivní změnu v chování klientů.

4.3 SYSTÉMOVÁ SPOLUPRÁCE – NAPLNĚNÍ POTŘEB ŠKOLY

Další možnou podobu práce s kontextem zakázky představuje zaměření pracovníků neziskového sektoru na školu, konkrétní učitele a jejich potřeby. Dle našeho názoru totiž současný systém opomíjí samotné učitele, nedostatečně je podporuje a nenabízí jim dostatečné možnosti v oblasti zvyšování odborných kompetencí pro práci se sociálně znevýhodněnými žáky. Zároveň v současném stavu neexistují žádné aktivity zaměřené na prevenci vyhoření u učitelů. Práce se žáky pocházející ze sociálně vyloučeného prostředí je pro učitele ztížena také proto, že ve třídách je velký počet žáků, je nedostatek asistentů pedagoga a že na školách většinou chybí odborní pracovníci z řad speciálních pedagogů, psychologů či etopedů. Na učitele i vedení škol je navíc kladena stále větší administrativní zátěž.

V posledních letech učinili pracovníci společnosti Člověk v tísni poznatek, že většina škol očekává od celostátně zavedené neziskové

organizace spíše nekonstruktivní kritiku za způsob vzdělávání žáků ze sociálně znevýhodněného prostředí; o to větší překvapení pak může nastat, pokud ze sociální sféry přijde vážně míněný návrh na intenzivní kooperaci, jejímž cílem je podpořit kapacity školy a saturovat potřeby učitelů v jejich přirozeném prostředí (tj. že se např. nejedná o vzdělávání, kdy musí opouštět pracoviště). Užitečnou formou prolomení bariéry a navázání intenzivnější spolupráce je nabídka partnerství v projektu, kde se objeví finanční motivace pro školu. Následující odstavce přinášejí dva příklady snahy o identifikování a naplnění potřeb školy. Konkrétně se jedná o přípravu dvou projektových žádostí v rámci konání expertních skupin v Chomutově a Bílině.

SERVISNÍ CENTRUM PRO ŠKOLY

Ke spolupráci s pedagogy a manažery škol byla v Chomutově využita platforma vytvořená Agenturou pro sociální začleňování. Ta byla založena na několika tematických pracovních skupinách a řídícím orgánu, tzv. Lokálním partnerstvím. Pracovní skupina vzdělávání, jejímiž garanty byl pracovník společnosti Člověk v tísni a vedoucí odboru školství magistrátu města, byla funkčním zázemím pro setkávání pedagogických pracovníků, ředitelů místních základních škol, pracovníků neziskových organizací a odborníků z Úřadu práce.

Již před počátkem činnosti pracovní skupiny bylo zřejmé, že v Chomutově (podobně jako v jiných obcích) je „přeplánováno". Většina dotčených aktérů za sebou měla již množství plánovacích setkání, účast na tvorbě komunitního plánu či jiných strategických dokumentů. Zkušenosti z plánovacích procesů se přitom daly shrnout větou jednoho z členů platformy: „plánujeme, plánujeme, plánujeme, a ono nic." Obavy, že jednání skupiny budou neužitečně stráveným časem a že výstupy z jednání budou místními decision makery přehlíženy, byly vcelku oprávněné. Souvisejí s trendem, který je typický například pro komunitní plánování i jiné strategicko-plánovací procesy, které v obcích probíhají na základě zákona či nutnost jejich tvorby vychází například z podmínek dotačních řízení. V mnoha obcích, Chomutov nevyjímaje, vznikají z těchto procesů dokumenty, které jsou sice schváleny zastupitelstvem, ale implementace opatření v nich je nejasná. V chomutovském komunitním plánu například chybí jasně stanovená

odpovědnost za realizaci jednotlivých opatření a především dokument postrádá jasně definované finanční zdroje na provedení navrhovaných změn. Ambicí Pracovní skupiny vzdělávání bylo, aby jednání nebyla zbytečná a výsledkem byla kvalitativní změna v místním systému vzdělávání zavedená do praxe.

Po obligátních plánovacích postupech (SWOT analýza, definice cílů, SMART plánování atd.) přistoupili členové a členky pracovní skupiny ke spolupráci na tvorbě žádosti na finanční podporu projektu **Servisní centrum pro školy**, donátorem měla být EU v rámci výzvy Operačního programu Vzdělávání pro konkurenceschopnost (OPVK). Nositelem projektu se stala chomutovská pobočka společnosti Člověk v tísni. Do plánování aktivit projektu velmi aktivně vstoupili zaměstnanci (většinou ředitelé) místních základních škol, pracovník Úřadu práce, konzultant z vládní Agentury pro sociální začleňování a zástupci místních neziskových organizací. Z jednání této rozšířené pracovní skupiny jasně vyplynulo, že v Chomutově i v sousedním Jirkově je třeba navýšit personální a technické kapacity pro práci se žáky ohroženými rizikovým chováním, jinak nemůže dojít k saturaci potřeby zlepšení rovných příležitostí dětí a žáků se speciálními vzdělávacími potřebami v místních školách. Členové a členky pracovní skupiny dospěli k názoru, že asistenční a poradenskou činnost zaměřenou na řešení sociální situace rodin žáků a studentů, na prevenci rizikového chování, motivaci či na psychologickou intervenci, by nejefektivněji zajistil externí subjekt se základnou mimo prostředí škol, jehož zaměstnanci by nebyli pevnou součástí školního personálu. To je běžná praxe například ve skandinávských zemích, které jsou vzorem při začleňování žáků a studentů do vzdělávání. Pracovník, který není přímým zaměstnancem školy, dokáže navázat důvěrnější vztah se žákem i jeho rodinou než kmenový zaměstnanec školy. Právě vzájemná důvěra je pro práci s dětmi s rizikovým chováním kruciální. Člověk v tísni, o. p. s. měl nejméně po dva roky zajistit v Chomutově a v Jirkově tyto aktivity:

1) **Koordinace lokálního rozvoje při zajištění rovných příležitostí ve vzdělávání:** pokračování činnosti stávající pracovní skupiny, která by byla jakousi dozorčí radou projektu a poradenským orgánem pro realizátory projektu.

2) **Psychologické poradenství:** etoped či psycholog měl zajišťovat individuální práci zaměřenou na začlenění do vzdělávání se žáky se sociálním znevýhodněním případně i s jejich rodinami, práci s třídními kolektivy, odborné poradenství pedagogům.

3) **Komunikace s rodinami:** odborní pracovníci žadatele by komunikovali s rodiči žáků se sociálním znevýhodněním, nejčastěji v domácím prostředí rodin, byli by prostředníky v komunikaci mezi školou a rodinou, motivovali by rodiče k podpoře vzdělávání dětí atd.

4) **Motivace žáků:** odborní pracovníci žadatele měli podporovat žáky z vyšších ročníků, popřípadě studenty odborných učilišť při volbě optimálního středoškolského oboru a účinnými metodami je motivovat k dokončení aspoň učňovského vzdělání.

5) **Vzdělávání pedagogických a odborných zaměstnanců škol:** dvacet celodenních školení vždy pro pět až deset pedagogů, zaměřených na zvýšení odborných kompetencí pedagogů místních základních a středních škol při vzdělávání dětí a žáků se speciálními vzdělávacími potřebami, zvláště dětí ze sociálně vyloučených lokalit.

6) **Náprava třídní dynamiky:** deset dvoudenních workshopů s problematickými třídními kolektivy, k narovnání vztahů mezi žáky i ke korekci vztahu kolektiv – pedagog.

Společná tvorba projektové žádosti, která mohla přinést místními školskými odborníky požadované navýšení kapacity poradenských služeb pro školy, žáky i jejich rodiče, vnesla do činnosti pracovní skupiny praktický rozměr. Z běžného dvouhodinového sezení se stala tvůrčí setkání, jejichž výsledkem měla být finanční podpora jasně definovaných aktivit. Výhodou projektu měla být nezávislost na politických rozhodnutích, a nebylo tak třeba spoléhat se na hlasování místních zastupitelů a na obecní rozpočty. Navíc města Chomutov i Jirkov projekt podpořila, stala se oficiálními projektovými partnery. Zřetelně stanovený cíl činnosti pracovní skupiny, v tomto případě vytvoření projektu a získání finanční podpory, výrazně přispěl k tomu, že skupina byla skutečně „pracovní." Odvedená práce byla zkompletována v projektové žádosti o několika desítkách stran – vznikl projekt, který byl unikátní už tím, jak vznikal.

Projekt byl hodnotiteli doporučen k podpoře. Dotační komise ale rozhodla o tom, že projekt finanční podporu nezíská. S ohledem na předchozí zkušenosti pracovníků žadatele a s přihlédnutím k informacím od osob pohybujících se v oboru dotací z EU, lze předpokládat, že za rozhodnutím o nepodpoření projektu mohlo stát politické rozhodnutí. Celý program OPVK administrovaný Ústeckým krajem je totiž často spojován s korupcí.[27]

Do procesu síťování později vstoupila svými kroky také politická reprezentace města Chomutova. Ve městě vládnoucí koalice zdržovala schvalování strategického plánu vytvořeného místními odborníky v rámci lokálního partnerství a dílčích pracovních skupin. K plánu, který navrhoval změny také v místním systému vzdělávání žáků a studentů ze sociálně znevýhodněného prostředí, zaslal náměstek primátora pár dní před druhým pokusem o jeho schválení zastupitelstvem velké množství připomínek. Připomínky byly zaslány dlouho po dohodnutém termínu a jejich urychlené zapracování do radními již schváleného textu nebylo reálné. Obstrukce ze strany vedení města vedly v ukončení spolupráce mezi Agenturou pro sociální začleňování a městem.[28] Plán, který byl místně prvním strategickým dokumentem obsahujícím konkrétní odpovědnost za realizaci opatření včetně určení nákladů a finančních zdrojů, byl po více než ročních přípravách smeten ze stolu. Tento příklad názorně dokumentuje úskalí síťování diskutované v první kapitole. Přesto je možné konstatovat, že z dlouhodobého hlediska se podařilo identifikovat potřeby škol a posílit místní systémová propojení.

SUPERVIZE A KOUČING PRO UČITELE

V rámci setkávání expertní skupiny pro vzdělávání jsme v Bílině – podobným způsobem jako v Chomutově – hledali cesty jak formou projektu školám a samotným učitelům nabídnout maximální možnou podporu. Při tvorbě pilotního projektu, jež nese název **Servisní středisko pro školy**, jsme vycházeli též ze zkušeností, které máme

27 Viz např. zpráva: Miliardu z Bruselu inkasoval v Ústí politický kartel, dostupné na: http://aktualne.centrum.cz/domaci/kauzy/clanek.phtml?id=728727

28 http://www.socialni-zaclenovani.cz/tiskova-zprava-agentura-pro-socialni-zaclenovani-ukonci-spolupraci-s-mestem-chomutov

při podpoře pracovníků naší organizace, kteří pracují s klienty přímo v terénu a setkávají se velmi často s neúspěchy, stresovými situacemi či se situacemi, v nichž si nevědí rady. Naši pracovníci totiž mohou dle svých potřeb čerpat individuální supervizi, pravidelně se účastní klientských supervizí či skupinových supervizí pobočky či konkrétní služby. Tento systém jim nabízí nejen možnost komunikovat s odborníkem o daném problému, ale též získat zpětnou vazbu, seznámit se s problémy jiných pracovníků, získat náhled na řešení konkrétní situace apod. Zároveň je systém supervizí velmi účinnou prevencí syndromu vyhoření.

SUPERVIZE

Z výše zmíněných důvodů jsme proto zaměřili jednu z aktivit projektu na supervizi pro učitele i vedení škol. Projekt počítá s tím, že školám v Bílině a jejich učitelům nabídne možnost využít individuální i skupinovou supervizi. Domníváme se, že jednou z nejlepších forem skupinové supervize pro učitele jsou Balintovské skupiny, kdy jednotliví účastníci přinášejí na skupinového sezení své vlastní problémové příklady z praxe, které jsou podrobeny skupinovému posouzení. Konkrétní problémový příklad z praxe tak může díky přítomnosti dalších pedagogů přinést další možnosti řešení. Díky této skupině se mohou objevit nové možnosti práce se žáky, a to i se žáky se speciálními vzdělávacími potřebami, nebo celým třídním kolektivem. Po dobu realizace projektu, jež byl koncipován jako pilotní na dobu jednoho školního roku, jsme počítali s realizací 10 skupinových supervizí.

Kromě skupinových supervizí by dle našeho názoru měli mít pedagogové možnost požádat si též o individuální supervizi, která by jim měla pomoci řešit konkrétní situace, posílit je a nabídnout možnosti řešení. Domníváme se, že při nabízení této aktivity školám je potřeba především vedení škol důkladně představit systém supervizí. Ředitelé totiž velmi často tento výraz vnímají rozpačitě a v podstatě nevědí, co si pod ním mají představit. S tímto problémem jsme se setkali též při představování projektu vedení škol při setkání expertní skupiny: **Představitelé vedení škol si z počátku nechtěli připustit, že by jejich učitelé mohli mít nějaké problémy a potřebovali „odbornou" pomoc, zároveň se měli potřebu se hájit, že pokud by tomu tak bylo, dokážou si takovýto problém vyřešit na škole sami.** Bylo velmi důležité

vysvětlit konkrétní smysl supervize, jaké to může mít výhody pro školu i vedení. První supervize by měly být určeny pro samotné vedení škol, aby se s tímto přístupem osobně seznámilo. Velmi pečlivě pak dle nás musí být vybírán samotný supervizor, který má zkušenosti se supervizí pro učitele. Pokud by totiž první supervize nebyly perfektní a nesplnily cíl, který jsme si zadali, mohlo by to učitele odradit od účasti na dalších supervizí.

KOUČING PRO UČITELE

Jelikož projekt je koncipován jako pilotní a my jsme ve spolupráci se školami chtěli realizovat nové aktivity tak, abychom zjistili, zda je jejich realizace pro bílinské školy a učitele přínosná, rozšířili jsme portfolio aktivit projektu o nové trendy. Jednou z takovýchto aktivit je koučing pro učitele. Cílem této aktivity je dát školám možnost vyzkoušet na vzorku 3–4 pedagogů metodu tzv. profesního koučingu. Odborný pracovník (kouč) se při práci s pedagogy zaměřuje na:

- rozvoj potenciálu (profesní a personální rozvoj)
- práce s vizí, hledání a zpevňování cest k ní, naplňování vize
- nalézání a zvyšování osobní a profesní spokojenosti
- sebeuvědomění, rozvoj vhledu a porozumění
- maximalizace schopností, otevírání možností, posilování odvahy, motivace, výkonu
- zlepšování schopnosti aktivního řešení problémů, spolupráce s druhými, řešení konfliktů
- orientace v průběhu práce na úkolech nebo při jejich kontrole
- cílená zpětná vazba

Stejně jako u supervizí je koučing pro vedení škol v podstatě neznámá aktivita, je tedy potřeba jim jí velmi důkladně představit. Dle nás právě tento typ aktivit může učitelům otevřít nové možnosti, znovu je

motivovat, zvýšit jejich kompetence apod. Doporučujeme též na představení této aktivity pokud možno kouče přivést, aby mohl odpovídat na případné dotazy.

PRÁCE S TŘÍDNÍMI KOLEKTIVY

Naopak vítanou aktivitou pro ředitele škol, jimž byl projekt představován a byl s nimi též konzultován, byla náprava třídní dynamiky. Z informací od vedení škol totiž vyplynulo, že některé třídní kolektivy jsou velmi problematické a žádná z realizovaných intervencí v těchto třídách nepřinesla kýžený efekt. Domníváme se, že tyto problémy by měl řešit zkušený odborník, nejlépe se zkušenostmi s etopedií, s problémovým kolektivem, se skupinovou prací, s využíváním skupinové dynamiky apod.

V rámci realizace projektu by mělo být ve spolupráci se školními preventisty a pedagogy vytipováno nejméně 10 třídních kolektivů, které vykazují vysokou míru nespolupráce mezi žáky či mezi třídou a pedagogy. Takovéto prostředí je dle nás velmi rizikové, demotivující a pro mnoho pedagogů i žáků může představovat prostředí, ve kterém se cítí nepříjemně či je pro ně ohrožující. V takovýchto kolektivech je navíc téměř nereálné docílit vyrovnání příležitostí při vzdělávání.

Každý z vybraných kolektivů by se měl zúčastnit workshopu v rozsahu jednoho až dvou dní (dle potřeby), během něhož odborník na týmovou dynamiku provede nejprve sociometrické šetření, poté bude s třídním kolektivem realizovat takové aktivity, které narovnají skupinovou dynamikou, zvýší míru vzájemné tolerance mezi žáky i mezi pedagogem, a které žáky vybaví potřebnými kompetencemi na zvládání vypjatých situací.

POSÍLENÍ PORADENSTVÍ

Při přípravě projektu jsme vycházeli též z připomínek expertů týkající se velmi malé odborné kapacity na školách. Dle nich chybějí především speciální pedagogové, etopedi a psychologové. A to i přesto, že v Bílině funguje speciálně pedagogické centrum. Školy jsou si vědomé toho, že pracovníci poradenských zařízení nemají kapacitu na dlouhodobou efektivní práci s jednotlivými žáky, natož pak na poradenství učitelům v oblasti práce se žáky se speciálními vzdělávacími potřebami.

V rámci přípravy projektu jsme se dohodli na tom, že rozšíříme odbornou kapacitu v Bílině o etopeda, případně psychologa na 1,0 úvazku. Předpokládali jsme, že tento pracovník bude intenzivně komunikovat s řediteli škol, vedoucí SPC a dalšími pedagogickými pracovníky. V návaznosti na informace, které získá od výše zmíněných osob, bude směřovat konkrétní psychologickou péči. Psycholog/etoped měl dále školám nabízet diagnostiku, depistáž, konzultační, poradenské a intervenční práce, metodickou práci a vzdělávací činnost.

Psycholog/etoped by měl zajišťovat následující činnosti:

- individuální práci zaměřenou na začlenění do vzdělávání
- poradenství rodičům dětí
- poradenství pedagogům

Výhodou psychologa/etopeda, který by nebyl zahlcen diagnostikou jako kolegové ve školských poradenských zařízeních, je možnost sledování žáka v jeho přirozeném prostředí, možnost okamžité komunikace s učitelem, možnost intenzivnější spolupráce s rodiči žáka apod. Hlavním cílem této aktivity je posílení odborných kompetencí pedagogických pracovníků, což má vést ke zlepšování rovných příležitostí žáků. V této souvislosti je třeba zmínit, že současné pojetí podpůrných opatření je nedostatečné. Zároveň je možné se inspirovat zahraničím, kde je podpoře nejslabších žáků ve škole či třídě věnována mnohem větší pozornost než u nás. Jedním z těchto přístupů může být např. WOWW přístup (working on whats works), který je založen na aplikaci terapeutického přístupu zaměřeného na řešení pro práci se školsky selhávajícími jednotlivci v etnicky a sociálně rozmanité škole (Berg, Shilts, 2004). Jeho základem je posílení dovednosti učitele vtáhnout selhávajícího žáka do dění ve škole formou oceňování jeho pozitivních stránek a dílčích kroků a tím u něho dosáhnout pocitu úspěchu ve vazbě na školní prostředí.

Výše uvedený projekt byl připraven tak, aby se jeho žadatelem mohla stát jak společnost Člověk v tísni, tak škola či školské poradenské zařízení. Nezisková organizace tak může sehrát roli iniciátora změny v lokalitě, podpořit odvahu při zavádění jinde osvědčené praxe. Stejně

jako v případě systému prevence záškoláctví se domníváme, že hlavní roli garanta systémové podpory by měl sehrát zřizovatel škol – tedy obec či kraj. To se týká i hledání dlouhodobých zdrojů financování nástrojů podpůrných opatření, protože krátkodobé projekty jsou určeny hlavně pro ověření nových postupů a nemohou zajistit udržení potřebných pracovníků či hrazení odborných služeb. Zvýšené náklady rozpočtů je možné odůvodnit tím, že se jedná o nejúčinnější cestu prevence sociálního vyloučení mladé generace.

5 VZDĚLÁVACÍ POLITIKA NA LOKÁLNÍ ÚROVNI

Fakt pozvolné segregace velkého počtu romských žáků a žákyň v některých školách se stává terčem kritiky nevládních organizací i Evropské unie. Tento proces se netýká pouze diskutovaných ZŠ praktických (bývalých zvláštních škol), ale podobně závažný je fakt nezamýšlené segregace romských žáků a žákyň v běžných základních školách. Existence „romských" škol je smutnou realitou mnoha současných českých měst. Proces jejich vzniku je velmi podobný – začíná větším počtem sociálně znevýhodněných žáků na škole, kterým škola začne vycházet vstříc (přípravný ročník, asistent pedagoga, zájmové aktivity); se zvyšujícím se podílem stigmatizované skupiny nastává odliv žáků majoritní populace. Průvodním jevem je výrazné snížení náročnosti výuky, kumulace výchovných problémů ale i snaha o vstřícnost vůči rodičům a jejich sociální situaci. Oceňujeme úsilí pedagogů (např. spočívající v realizaci projektů, alternativních výukových metod apod.) v těchto školách, nicméně ze zahraničních zkušeností vyplývá, že segregované vzdělávání nenabízí východisko ze sociální exkluze. K jeho petrifikaci přispívá fakt, že oddělená edukace podle etnického klíče vyhovuje ředitelům ostatních škol, většině rodičů z majority i minority – tedy těm, kteří rozhodují o místě vzdělávání dětí.

Analýzy segregačních mechanismů většinou zdůrazňují roli svobodného rozhodnutí rodiče, která je součástí širšího trendu marketizace vzdělávání (Nekorjak, Souralová, Vomastková, 2011). Porevoluční uvolnění striktní vazby rodiny žáka ke školskému obvodu umožnilo „komodifikaci" žáků a soupeření jednotlivých škol. Inkluzivní pojetí vzdělávání je dáváno do protikladu k tomuto liberálně-tržnímu modelu; tím pádem je ale diskuze o možných řešeních spjata s představou radikální transformace celého systému, která je ovšem v krátkodobém horizontu málo myslitelná. Společným rysem těchto interpretací je výrazně podcenění role samospráv jako zřizovatelů škol. Tvrzení o údajně malých pravomocích ovlivnit „tok" dětí a žáků v místních institucích zastírají hlubší rovinu problému, kterou je zodpovědnost místních autorit za lokální „vzdělávací trh". **Představitelé samospráv svými rozhodnutími, ať už aktivními, nebo svou pasivitou, vytvářejí v dlouhodobém horizontu určitý rámec pro rozhodování rodičů o vhodné škole pro jejich dítě.**

V našich úvahách se inspirujeme závěrečnou zprávou z výzkumu J. Grygara a T. Stöckelové (2007), věnovaného mediálně známé kauze přestěhování mnoha rodin vsetínských Romů na či za hranice města. Cílem zprávy bylo objasnit kontext kontroverzního politického opatření, jež se setkalo se souhlasem většiny obyvatel Vsetína a ukázat, do jaké míry bylo jediným možným řešením patové situace. Oba autoři přicházejí s konceptem **politiky nevyhnutelnosti** jako běžného způsobu řešení závažných společenských problémů na lokální úrovni místními autoritami. V případě Vsetína byly určité situace a příležitosti po několik let záměrně či nezáměrně přehlíženy a jiné nenápadně podporovány, až bylo možné ukázat likvidaci pavlačového domu a stavbu segregovaných obytných buněk na bývalé skládce jako jediné možné a nejefektivnější řešení, které je nutné navíc provést rychle. Pro politiku nevyhnutelnosti je typická neprozíravost v rozhodnutích, není zohledňován dlouhodobý horizont (v případě Vsetína se jednalo např. o radikální privatizaci bytového fondu města v průběhu 90. let). Místními politiky jsou dlouhodobě bagatelizovány problémy i alternativy jejich řešení, až dojde k situaci, kdy je třeba je urychleně „hasit" (ostatně tak sám označil svou činnost na vsetínské radnici ve vztahu ke stěhování Romů J. Čunek). Potřeba urychleného postupu pak vylučuje veřejnou debatu i zapojení odborníků a vede k ryze technicistním řešením.

Koncept politiky nevyhnutelnosti může být velmi užitečný pro pochopení jednání lokálních politiků i ve sféře vzdělávání. Převažující styl řízení škol na místní úrovni se zaměřuje na transfer finančních prostředků a investiční akce v souvislosti se stavem budov a jejich vybavení. Skutečnost narůstající selektivity žáků v místních školách a segregace sociálně znevýhodněných žáků je přehlížena, nebo označena za něco, co není v silách zodpovědných osob na radnici vyřešit. Následně v situaci, kdy může docházet ke kumulaci problémů na segregované škole, nebo k nárůstu kriminality páchané mladistvými, prezentují lokální politici různá represivní opatření. Situace může být majoritou vnímána za tak vážnou, že dlouhodobé koncepce či konzultace různých návrhů s experty jsou vnímána jako neúčinné „tlachání" a jednostranná represe jako **nevyhnutelná**.

Na základě analýz segregačních mechanismů přicházíme s návrhem na podporu inkluzivního vzdělávání ze strany zřizovatelů škol. Doposud

je téma inkluze dáváno do souvislosti pouze s konkrétními školami či se změnami na celostátní úrovni. Naše doporučení vycházejí z následujících premis:

1) Přes veškerou snahu „romských" škol je **segregované vzdělávání pro společnost neefektivní** a v dlouhodobém horizontu může být zdrojem mnoha sociálních problémů.

2) V souvislosti s klesajícím počtem školou povinných dětí a nedostatečně naplněnými kapacitami budov se nabízí možnost redukce počtu škol; ušetřené finanční prostředky je pak nutné investovat do **proinkluzivních opatření zacílených na žáky se speciálními vzdělávacími potřebami za předpokladu jejich rovnoměrného rozptýlení do dostupných škol**.

3) Ideální řešení je možné vytvářet pouze **v dlouhodobém horizontu a na základě důkladné analýzy kvantitativních ukazatelů** (počty žáků, počty žáků se speciálními vzdělávacími potřebami, kapacity škol a další ekonomické ukazatele)

Dva případy diskutované dále v této kapitole ukazují zodpovědnost a konkrétní možnosti lokálních autorit ve vztahu ke vzdělávací politice na území města. Zatímco v prvním případě popisujeme úspěch při prosazování koncepčního rozhodování, druhá kazuistika je zaměřena spíše na rozbor dlouhodobých dopadů politiky nevyhnutelnosti v oblasti lokálního rozvoje vzdělávání.

Obě lokality jsme vybrali na základě vlastních zkušeností – ať už v podobě účasti na kulatých stolech se zástupci radnice či na základě dlouholeté podpory sociálně znevýhodněných žáků formou doučování.

5.1 PŘÍPAD SOKOLOV

Sokolov leží v oblasti s relativně vysokou nezaměstnaností, s nízkou vzdělaností obyvatel i s jednou z nejnižších kvalifikovaností pedagogů v ČR. Ve městě žije zhruba 5000 lidí ohrožených sociálním vyloučením, většina z nich je soustředěna především do dvou lokalit – kolem kina (ulice Pod Háječkem, Heyrovského, Hornická, Dukelská) a kolem

nádraží (ulice U Divadla, Svatopluka Čecha, Nádražní). Významná část žáků se sociálním znevýhodněním navštěvuje ZŠ Sokolovská. Zmíněná škola byla obecně vnímaná jako škola romská a naprosto nezajímavá pro majoritní rodiče.[29]

Na školu chodí zhruba 200 žáků a žákyň, přičemž původní kapacita školy byla mnohonásobně vyšší – 630 (od 22. 3. 2010 byla však uměle snížená na 260). Část dětí z celkového počtu má svou spádovou školu jinde, údajně docházelo k tomu, že ředitelé sokolovských škol odmítali přijímat romské žáky s tím, že jejich škola je naplněná. Existence ZŠ Sokolovské, kde byli romští žáci vítáni, tak zároveň tuto praxi legitimizovala.

KRÁTKÝ EXKURZ DO HISTORIE ZŠ SOKOLOVSKÁ

ZŠ Sokolovská byla po dlouhou dobu běžnou základní školou, navíc měla několik hokejových tříd. V 90. letech však v přilehlých sídlištích přibylo sociálně slabých občanů, tento stav se nutně musel promítnout i na složení školy. Počet dětí ze sociálně znevýhodněného prostředí narůstal, až se postupem doby se z běžné ZŠ stala taková, na kterou by „běžný" rodič svoje dítě nepřihlásil. Děti tam chodící získali nálepku dětí ze „čtyřky".

Na situaci s přibýváním sociálně znevýhodněných žáků bylo reagováno tím, že se škola snažila prezentovat jako komunitní. Citujme z dokumentů, které byly napsány jako argumenty proti faktickému zrušení:[30]

Přípravné třídy – díky dlouholeté (17leté) tradici přípravných tříd známe velmi dobře rodinné zázemí, životní podmínky žáků, je navázána úzká spolupráce s rodiči na základě vzájemné důvěry. Žáci i rodiče důvěrně znají prostředí školy, proto je pak i vstup žáku do 1. tříd jednodušší. Na škole pracují čtyři asistentky pedagogů, pomáhají při výuce ve škole i v případech, kdy je nutná spolupráce s hůře přizpůsobivými rodiči. Všechny čtyři jsou romského původu, a tedy problematika tohoto etnika je jim velmi blízká.

29 Informace byly získávány z webových stránek města a ZŠ Sokolovská (www.sokolov.cz a http://www.zssokolov.org), dále pak z materiálů projednávaných na pracovní skupině lokálního partnerství Agentury pro sociální začleňování.

30 Dvoustránkový dokument s názvem *Proč zachovat školu* pochází z února 2011 (na březnovém zastupitelstvu města bylo rozhodnuto o zrušení školy) a obsahuje 22 bodů – argumentů pro zachování školy.

Škola o sobě také tvrdí, že jako jediná v Karlovarském kraji poskytuje komplexní vzdělávání pro žáky se sociálním znevýhodněním:

Vzděláváme matky s 3 až 5 letými dětmi, poskytujeme předškolní vzdělávání pro 30 dětí ve 2 přípravných třídách. Pro rodiče těchto žáků pořádáme vzdělávací setkání, besedy, výlety. Dále navazuje základní školní docházka od 1. do 9. třídy. Pro všechny osoby, které nezískaly základní vzdělání, organizuje škola „Kurz pro získání základního vzdělání". Pro rodiče našich žáku umožňujeme ve spolupráci s vedoucí odboru sociálních věcí „výkon veřejné služby pro osoby v hmotné nouzi" – práci pro školu.

Podle svého tvrzení se škola snažila zbavit se nálepky romské školy:

Mnohaletý a zásadní problém – obvody pro přijetí žáků do škol jsou určeny, avšak možnosti volby školy využívá většina rodičů k tomu, že děti přihlašuje na jiné školy. Naše škola s nálepkou „romská" zůstává radu let pro děti ze sociálně slabších rodin. Přestože každoročně ve výročních zprávách i na všech jednáních se zastupiteli města upozorňujeme na problém utváření segregovaných komunit a na jednáních navrhujeme řešení v postupném začlenění majority do školy, pomoci jsme se nedočkali. (Naopak postupně odcházejí hokejisté a romská komunita je v převaze).

Z dostupných informací je možné doložit, že škola přes veškerou snahu pedagogů selhávala v prevenci záškoláctví. Z výroční zprávy za školní rok 2010/2011 je možné zjistit, že průměrný počet omluvených absencí na žáka za druhé pololetí je 124 hodin.[31] Pokud vyjdeme z předpokladu, že absence za první pololetí je zhruba podobná, dojdeme k celkovému počtu 250 zameškaných a omluvených hodin za rok (neomluvené hodiny činily průměrně 4,63 na žáka). Je to číslo téměř třikrát vyšší, než u jiných škol (viz výše tabulka s průměrnými hodinami z Liberce). Pro lepší názornost to znamená, že např. průměrný žák čtvrté či páté třídy, který má denně pět hodin výuky, absentoval plných 50 dní neboli 10 týdnů, což činí při 40 týdenním školním roce plnou čtvrtinu vyučovací doby! Domníváme se, že takto vysoké absence neumožňují dosáhnout plnohodnotného vzdělání

31 Výroční zpráva školy je dostupná na: http://www.zssokolov.org/informace/vyrocni-zprava-/

žákům s podporou ze strany rodičů, natož žákům ze sociálně vyloučených lokalit. Data o omluvených absencích poukazují na jednu ze zásadních slabých stránek „romských" komunitních škol.

PRŮBĚH RUŠENÍ

O tom, že se v Sokolově bude rušit minimálně jedna základní škola, se v Sokolově mluvilo dlouho. Tato diskuze souvisela s výrazným propadem žákovských populačních ročníků – sedm škol v Sokolově má dle školského rejstříku kapacitu 4 550 míst, ale navštěvuje je pouze 2 720 žáků a žákyň.[32] Nicméně žádné vedení města se k nepopulárnímu kroku neodhodlalo, v úvahu připadaly různé varianty podle následné využitelnosti budov. V rámci politiky nevyhnutelnosti prošly budovy základních škol v Sokolově rekonstrukcemi a zateplením, nicméně ZŠ Sokolovské se investice „vyhýbaly", čímž se předznamenal její osud.

Před rozhodnutím nechalo město vypracovat rozsáhlou zprávu o stavu škol v Sokolově, kde je analyzována naplněnost, využitelnost mateřských i základních škol v Sokolově a demografické ukazatele. Na základě těchto dat pak zpráva přinesla různé varianty řešení optimalizace v oblasti základního školství. V březnu 2011 pak schválením zastupitelstva padlo definitivní rozhodnutí o zrušení ZŠ Sokolovská. Ve školním roce 2012/2013 již žáci do budovy ZŠ Sokolovská nenastoupí a ta pak prakticky zaniká. Původní plány vedení města byla takové, že celý první stupeň z rušené školy včetně přípravných tříd měl přejít na ZŠ Běžecká a druhý stupeň z téže školy do ZŠ v ulici Boženy Němcové. Toto rozhodnutí ovšem považujeme za krajně nešťastné – vzhledem k nedostatečné naplněnosti obou škol by bylo jen otázkou času, kdy se rodiče z majority začnou oběma školám cíleně vyhýbat a proces vzniku segregované školy by se pouze zopakoval. Přesun celých tříd i části učitelského kolektivu by sice teoreticky mohl zajistit určitou kontinuitu pedagogické práce, nicméně by pokračovala segregace sociálně znevýhodněných žáků. Obě školy nebyly zvoleny rozumně ani z hlediska vzdálenosti, pro přiblížení přinášíme přehlednou mapu se zachycením situace i bližšími údaji o kapacitách škol:

32 Informace dostupné na: http://vary.idnes.cz/v-sokolove-zrusi-zakladni-skolu-kam-chodi-prevazne-romove-pns-/vary-zpravy.aspx?c=A110401_120622_vary-zpravy_sou

Z mapy vyplývá, že ZŠ Běžecká je jednou z nejvzdálenějších škol v Sokolově a docházení do ní by bylo velmi problematické, zvláště pro děti na prvním stupni. Naopak ZŠ Boženy Němcové patří mezi budovy nejbližší.

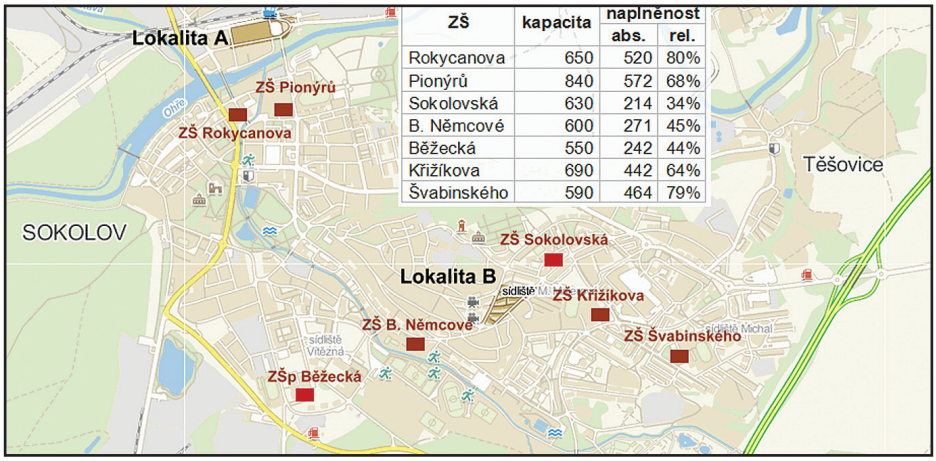

ZŠ	kapacita	naplněnost	
		abs.	rel.
Rokycanova	650	520	80%
Pionýrů	840	572	68%
Sokolovská	630	214	34%
B. Němcové	600	271	45%
Běžecká	550	242	44%
Křižíkova	690	442	64%
Švabinského	590	464	79%

Mapa č. 1. – Základní školy v Sokolově

© Seznam.cz, a. s., © Mapy.cz, s. r. o.

V Sokolově začala 16. září 2011 působit Agentura pro sociální začleňování. Za jejího přispění se v Sokolově začal prosazovat „krnovský model" řešení situace slučování.[33] Důraz je kladen na rovnoměrné rozmístění sociálně znevýhodněných žáků v jednotlivých školách za současného rozvoje podpůrných opatření. S tím souvisí využití nového nastavení spádových oblastí tak, aby se zamezilo koncentraci žáků ze sociálně znevýhodněného prostředí a tím možnému vzniku další segregované školy. Spádovost ulic v rámci obou vyloučených lokalit – u divadla (A) a u kina (B) – byla nastavena tak, aby zahrnovala co největší počet sokolovských škol. V rámci lokality u divadla mají děti z ulic Nádražní a Svatopluka Čecha spadat pod ZŠ Pionýrů, ulice U Divadla zůstane ZŠ Rokycanova. Lokalita u kina – ul. Pod Háječkem, spodní části ulic Heyrovského a Sokolovská budou spadat pod ZŠ Běžeckou (výhledově se všechny běžné třídy ze ZŠ Běžecká – nyní je tam první stupeň – se přesunou na ZŠ B. Němcové), děti ze zbylých částí ulic Heyrovského a Sokolovské budou chodit na ZŠ Křižíkova.

33 Průběh rušení „romské" školy v Krnově jako příklad dobré praxe je popsán ve Varianty, 2011.

Spádové oblasti byly tedy určeny a vedení město ustoupilo od své původní představy přesunutí obou stupňů rušené školy na dvě školy s nejméně naplněnou kapacitou. Ředitelé škol se dohodli, že spádovost škol se bude dodržovat a že se budou snažit rodiče přesvědčovat, aby ji dodržovali také. Společnost Člověk v tísni se nabídla jako prostředník v komunikaci s rodiči, kteří se nemohou rozhodnout, ale i s těmi, kteří se chystají umístit svoje dítě na jinou školu než na spádovou. ZŠ Sokolovská informování rodičů doposud zvládá sama, prostřednictvím dotazníků, takže jsou známy již relativně přesné odhady počtu žáků, kteří by měli nastoupit do spádových škol ze Sokolovské. Na ZŠ Křižíkova by mělo nastoupit 42 žáků, na ZŠ Boženy Němcové 30 žáků, na ZŠ Švabinského 18 žáků a na školy zbylé odhadem 15 žáků. K datu 25. 4. 2012 nebylo známo rozhodnutí 18 rodičů. Několik dalších rodin vycestovalo do zahraničí, jiné se odstěhovaly, ZŠ Sokolovská o nich nemá zprávy. Na ZŠ Pionýrů (blízko lokality u nádraží) a na ZŠ Švabinského se budou otevírat přípravné ročníky. V obou případech se jedná o školy, které v současné době navštěvuje minimum sociálně znevýhodněných žáků, čímž se předejde časté chybě při využívání tohoto podpůrného nástroje.

Dalším bodem, na které se dohodli členové pracovní skupiny pro vzdělávání s vedením města je využití uspořených finančních prostředků (provoz budovy zrušené ZŠ) na posílení podpůrných opatření s cílem zvýšit úspěšnost žáků začleněných do ostatních základních škol. Výše ušetřené částky dosahuje výše 2,5 milionu Kč, takže otevírá možnosti dofinancovat pozice asistentů pedagoga nebo zřízení poradenských pracovišť při školách.

5.2 PŘÍPAD PRAHA 5

Praha 5 představuje jednu z největších městských částí Prahy. Leží na levém břehu Vltavy a svým severo–východním okrajem zasahuje do samotného historického centra. Městskou část tvoří několik dříve samostatných obcí – Smíchov, Košíře, Motol, Hlubočepy, Radlice, Jinonice, Butovice a část Újezda. Celkem žije v Praze 5 přibližně 80 tisíc obyvatel, z toho na Smíchově přes 35 tisíc a v Košířích téměř 15 tisíc. Právě posledně dvou jmenovaných čtvrtí (respektive jejich částí) se týká následující případová studie.

CHARAKTERISTIKA SPÁDOVÝCH OBLASTÍ SMÍCHOV – KOŠÍŘE

V mapě č.2 je zachyceno několik spádových oblastí, které jsou všechny propojeny MHD. Tramvajová linka č. 9 tvoří pomyslnou páteř všech těchto lokalit a spojuje oblast kolem ZŠ Weberova s oblastí kolem ZŠ Kořenského, přičemž mezi těmito školami se nachází celkem 6 zastávek MHD. Tato propojenost umožňuje relativně dobrou dostupnost všech v mapě vyznačených základních škol pro obyvatele příslušných spádových oblastí.

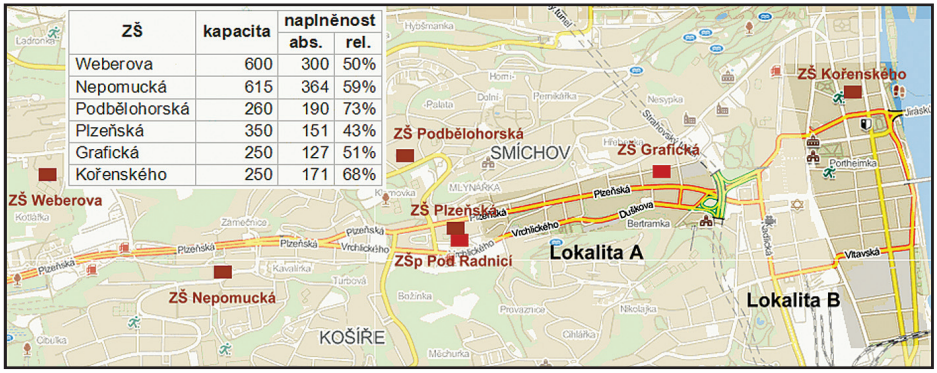

ZŠ	kapacita	naplněnost	
		abs.	rel.
Weberova	600	300	50%
Nepomucká	615	364	59%
Podbělohorská	260	190	73%
Plzeňská	350	151	43%
Grafická	250	127	51%
Kořenského	250	171	68%

Mapa č.2 – Základní školy v sublokalitě Smíchov – Košíře

© Seznam.cz, a. s., © Mapy.cz, s. r. o.

V analyzovaném území se nacházejí dvě významnější lokality, kde žije větší počet sociálně znevýhodněných obyvatel. Nelze však mluvit o sociálně vyloučených lokalitách v obrysech vyčleněných bloků domů. V některých případech se jedná o jednotlivé domy, které vykazují charakteristiky nižšího sociálního statusu, ale v těsném sousedství těchto domů jsou domy s vysokým standardem. V posledních 20 letech prošel Smíchov významnou proměnou z industriální městské části v lukrativní rezidentní čtvrť. Přestože došlo k masivní privatizaci bytového fondu a rozsáhlé výstavbě nových administrativních, obchodních i obytných budov, velká část populace sociálně znevýhodněných obyvatel zde zůstala.

V současné době se na analyzovaném území nacházejí dvě větší oblasti, které obývají rodiny ohrožené sociálním vyloučením:

Lokalita A – představuje lokalitu, jejíž sociálně znevýhodnění obyvatelé jsou nositeli nejnižšího sociálního statusu v rámci celé Prahy 5. Loka-

litě se říká „Plzeňská". Jedná se většinou o populaci bývalých dělníků smíchovských továren, kteří přišli do Prahy z východního Slovenska v průběhu 70. a 80. let. Většina těchto obyvatel má základní, popřípadě nedokončené vzdělání a v současné době vykonávají většinou nekvalifikované práce. Celkový počet sociálně znevýhodněných žijících v této lokalitě není znám, ale jedná se pravděpodobně řádově o několik set lidí, avšak méně než tisíc. Přímo v lokalitě, či v těsném sousedství se nacházejí základní školy Grafická a Plzeňská. Na okraji se také nachází základní škola praktická, kterou navštěvovala celá řada místních obyvatel.

Lokalita B – Jedná se o rozsáhlejší lokalitu, která se táhne podél celého východního okraje celého Smíchova a samotný pojem Lokalita není příliš výstižný. Lokalitu B tvoří několik ohnisek s vyšším zastoupením sociálně znevýhodněných. Těmito ohnisky jsou Arbesovo náměstí, „Anděl" a „Nádraží". Největší počet sociálně znevýhodněných přitom žije právě v okolí Arbesova náměstí, kde žije několik velkých rodin. Příslušníci těchto rodin se sami považují za nositele vyššího sociálního statusu a často se důsledně vymezují právě vůči obyvatelům lokalitě „Plzeňská". Toto vymezování bylo řadu let akceptováno i ze strany vedené městské části Prahy 5 což vedlo dokonce k situaci, kdy každá z těchto lokalit měla vlastního romského poradce zřízeného při městském úřadě. Pokud se některé výjezdové aktivity účastnili obyvatelé Plzeňské, obyvatelé Arbesova náměstí odmítali jet stejným autobusem. Vedení obce tuto averzi akceptovalo a radši přistavilo dva autobusy. Sociální situace obyvatel lokality B je přitom podstatně lepší než u obyvatel lokality A a obyvatelé lokality B byli podporováni v důsledku nepotismu postaveném na rodinné příslušnosti jedné z romských poradkyň.

Jednotlivé základní školy ve výše uvedených spádových oblastech vykazují značně odlišné charakteristiky:[34]

ZŠ Weberova – jedná se o školu pro velkou spádovou oblast a již ze samotné kapacity (600) je zřejmé, že se jedná o jednu z největších škol v popisovaných oblastech. Svým zaměřením i cílovou skupinou se jedná o standardní mainstreamovou základní školu. Její poloha je však ze všech popisovaných škol nejvzdálenější od obou lokalit a i z tohoto

34 Následující informace byly čerpány z webových stránek škol, jejich výročních i inspekčních zpráv, celková znalost lokality je dána dlouhodobou terénní prací společnosti Člověk v tísni.

důvodu na tuto školu téměř žádní žáci z lokalit A a B nedocházejí. Škola je zde zmíněna především z důvodu, že má kapacitu absorbovat děti z vyloučených lokalit v případě redukce základních škol.

ZŠ Nepomucká – představuje další velkou školu, dle dostupných dat dokonce tuto školu navštěvuje největší počet žáků. Mezi žáky je celá řada dětí ze sociálně znevýhodněných rodin, ale zároveň školu navštěvují děti z rodin s vysokým sociálním statusem, což dokládají počty žáků pokračujících ve studiu na gymnáziích. Ve školním roce 2010/2011 nebylo žádné dítě přeřazeno do základní školy praktické. Ivzhledem k poloze, kdy se škola nachází v blízkosti tramvajové zastávky, představuje škola jednu z potenciálně absorbčních škol pro děti z lokalit A i B.

ZŠ Podbělohorská – tato škola představuje specifickou instituci hned v několika ohledech. Jednak se jedná o spádovou školu pro lukrativní vilovou čtvrť Hřebenka, druhým specifikem je skutečnost, že je na škole pouze první stupeň. Naprostá většina dětí přitom po prvním stupni pokračuje na víceletá gymnázia. Z těchto důvodů nepředstavuje tato škola alternativu pro žáky ze sociálně znevýhodněných rodin a škola je zde uvedena pouze z důvodu své přítomnosti v blízkém okolí lokality A.

ZŠ Plzeňská – jedna z klíčových škol ve vztahu k lokalitě A i B. Škola uplatňuje inkluzivní přístupy ve vzdělávání. Spektrum sociálních statusů rodin žáků vysoce stratifikováno a školu navštěvují i děti cizinců. Ačkoli se nejedná o nejmenší školu co do počtu žáků, vykazuje škola nejnižší podíl naplněnosti ve vztahu ke své kapacitě. Škola má tak přidělenou výjimku a její provoz je spolufinancován i z obecního rozpočtu. Škola byla rozhodnutím vedení Prahy 5 ke konci školního roku 2011/2012 zrušena a všichni dosavadní žáci budou navštěvovat od dalšího školního roku již jinou školu.

ZŠ praktická Pod Radnicí – jedná se o standardní školu praktickou, zřizovanou magistrátem. Škola je přitom součástí stejného bloku budov jako základní škola Plzeňská. Dlouhodobě tuto školu navštěvují děti z Lokalit A i B, především však z Lokality A. V roce 2003 došlo ke sloučení zvláštní školy Nepomucká a praktické školy Pod Radnicí. V současné době probíhá výuka ve dvou, od sebe poměrně vzdálených budovách. Při škole je zřízen přípravný ročník. Údaje o počtech žáků nejsou veřejně dostupné.

ZŠ Grafická – škola se nachází v centru lokality A a prošla v posledních 20 letech nejvýraznější proměnou, která bude popsána v následující kapitole. V současné době se jedná o segregovanou školu, kterou navštěvují z naprosté většiny žáci ze sociálně znevýhodněných rodin. Jejich podíl pravděpodobně přesahuje 80 %, přestože podíl těchto rodin ve zmíněné lokalitě pravděpodobně nepřevyšuje podíl 5%. Škola rezignovala na většinu základních rolí základní školy a pro děti, které ji navštěvují, představuje většinou poslední stupeň vzdělávání. Při škole je již více než 15 let realizován přípravný ročník. V posledních 15 letech se také škola profiluje jako komunitní, kdy docházelo k posilování různých kulturních aktivit v rámci výuky (romské tance, apod.).

ZŠ Kořenského – tato škola se nachází přímo v srdci sublokality „Arbesák" a skladba jejích žáků je poměrně pestrá. Dříve škola představovala přirozenou spádovou školu pro oblast dolního Smíchova, avšak s postupným úbytkem rezidentní populace v blízkosti školy se škola začala potýkat s nenaplněností. To se v posledních letech zlepšuje a v současné době je její podíl naplněnosti téměř 70 %. Školu navštěvuje celá řada dětí ze sociálně znevýhodněných rodin lokality B.

PROCES SEGREGACE

Z počátku 90. let navštěvovaly děti ze sociálně znevýhodněných rodin relativně rovnoměrně školy, které byly přirozeně spádovými. Větší část dětí přitom navštěvovala tehdy ještě Zvláštní školu Pod Radnicí. Po roce 1993, kdy byl ustaven institut přípravných ročníků, došlo ke zřízení tohoto, původně prointegračního, nástroje při škole Grafická a při zvláštní škole. Původně dobrá snaha ze strany některých aktérů (vedení ZŠ Grafická) umožnila některým žákům zvláštní školy Pod Radnicí přestup na běžnou základní školu. Postupem času však získala tato škola velkou oblibu mezi sociálně znevýhodněnými rodinami. To pravděpodobně nastartovalo segregační proces, který zde probíhá již více než 15 let. Výsledkem je vysoká koncentrace dětí ze sociálně znevýhodněných rodin na ZŠ Grafická, kam začali dojíždět i děti z lokality B, které mají jiné přirozeně spádové školy. Před rokem 2000 přitom ZŠ Grafickou navštěvovalo méně než 40 % romských žáků, v současné době je tento podíl více než dvojnásobný. Škola začala realizovat různé aktivity zaměřené na rodiče žáků, jako například pravidelné školní Jarmarky, taneční vystoupení, apod. Podíl standardní výuky se

postupně začal snižovat, což vedlo k poklesu vědomostní úrovně žáků školy. Rodiče s většími ambicemi ve vztahu ke svým žákům začali své děti přeřazovat na jiné školy, což bylo usnadněno dobrou dopravní dostupností celé řady dalších škol.

Segregační proces byl přitom vědomě či nevědomě podporován celou řadou dalších relevantních aktérů. Zvláště politické vedení městské části Prahy 5 se podílelo na podpoře procesu, který ZŠ Grafická nastartovala. Otázkou je, do jaké míry politické reprezentaci vyhovovalo, že dochází ke koncentraci dětí ze sociálně znevýhodněných rodin pod „jednou střechou" a bylo tak nalezeno přirozené řešení otázky integrace romských žáků v hlavním vzdělávacím proudu. Více než deset let byla přitom ZŠ Grafická zmiňována jako zářný příklad integrace romských žáků. Hlasy, které upozorňovaly na potenciální riziko rezignace na vzdělávací roli školy ve spojení se segregačními tendencemi, byly systematicky opomíjeny. V současné době škola již nezvládá plnit základní povinnosti ve vztahu k povinné školní docházce žáků, běžně na odpolední výuku dochází jen zlomek žáků, kteří by tam chodit měli. V minulosti přitom selhalo několik pokusů o přestup sociálně znevýhodněných žáků ze ZŠ Grafická na jinou ZŠ. Důvodem selhání byl argument dětí, že na jiné škole se musí moc učit, takže rodiče vrátili dítě zpět na Grafickou. Škola jako taková je již do takové míry stigmatizována jako segregovaná škola, kam běžně dojíždí policie řešit přestupky žáků, že se škole snaží vyhnout i řada sociálně znevýhodněných rodin, které nerezignovaly na kariéru svých dětí.

PROCES REDUKCE ZŠ

Ve volbách v roce 2010 došlo po mnoha letech ke změně politického establishmentu, nicméně v oblasti koncepce vzdělávací politiky se zpočátku nic nedělo. První zásadnější návrh přišel rok po volbách, kdy vedení městské části rozhodlo o zrušení ZŠ Plzeňské, což bylo schváleno rozhodnutím zastupitelstva Prahy 5 dne 15. listopadu 2011. Jako hlavní důvod byla uvedena finanční náročnost školy. Dalšími důvody byl technický stav kuchyně školy, kotelna a v neposlední řadě také skutečnost, že škola nestojí na pozemcích zřizovatele. Při bližším pohledu se však řada argumentů ukazuje jako minimálně problematických. Již řadu let byly požadavky školy na investice do kotelny a budovy

ze strany městské části systematicky zamítány (a tím se připravovala nevyhnutelnost pozdějšího zrušení). Škole se dařilo spolufinancovat provoz školy z příjmů vyplývajících z poskytování služeb v oblasti stravování všem ostatním školám uvedeným v mapě. Pro tyto účely byla v relativně nedávné době postavena velkokapacitní vývařovna. Dalším argumentem byla zpráva české školské inspekce. Zde je však nejslabší místo argumentace vedení obce. Jednak byla inspekce na této škole provedena 2 roky po sobě, přičemž první inspekční zpráva nebyla vůbec kritická a míra kritičnosti druhé inspekční zprávy se zásadním způsobem neodchylovala od závěrů ostatních inspekcí provedených na okolních školách. V žádném případě není možné na této konkrétní inspekční zprávě stavět argumentaci pro zrušení školy, to by pak musela být zrušena celá řada škol. Nezpochybnitelným argumentem však je nízká naplněnost školy a trendy z posledních let nepoukazují na zásadnější pozitivní obrat.

Rozhodnutí města je tak problematické především v rovině priorit, kdy dochází k rušení školy, které se daří uplatňovat inkluzivní přístupy ve vzdělávání a dlouhodobě je škola úspěšná při skutečné integraci romských žáků. Zrušena měla být naopak ZŠ Grafická, která jako jediná škola v analyzovaných spádových oblastech již neplní roli vzdělávací instituce. Přestože si většina relevantních aktérů ze strany města uvědomuje riziko, které představuje zachování Grafické, panuje celá řada obav z takto radikálního řešení. Tyto obavy lze charakterizovat následujícím způsobem:

a) Reakce rodičů a romských autorit – zkušenosti z jiných měst ukazují, že ze strany rodičů není pozitivně přijímáno rušení školy, kterou navštěvuje jejich dítě. Je to ovlivněno celou řadou faktorů, jako například obava jak bude dítě uspívat na jiné škole, horší dopravní dostupnost, obava o zařazení dítěte do nového školského kolektivu, apod. V případě, že se jedná o nějakým způsobem specifickou školskou populaci, jako například vysoký podíl romských žáků, panuje obava ze zapojení celostátních organizací do odporu proti samotnému procesu rušení.

b) Reakce většinové populace / voličů – řadě obyvatel Prahy 5 pravděpodobně vyhovuje situace, kdy řada romských žáků je segregována ve vlastní škole a jejich rozptýlení do okolních dostupných základních škol by vedlo k interakcím se žáky z většinové populace. Vedení města

se tak obává reakcí rodičů potenciálních spolužáků, jelikož každý rodič představuje potenciálního voliče a lokální politik je na této podpoře zásadním způsobem závislý.

c) Uplatnitelnost žáků na jiných školách – zásadní obavou je nízká vzdělanostní úroveň žáků ZŠ Grafická. Již při přechodu z prvního na druhý stupeň představuje vědomostní hendikep žáků této školy minimálně jeden vzdělávací rok, ale pravděpodobně je tento hendikep ještě větší. Žáci z druhého stupně mají již hendikep tak vysoký, že by měli jen minimální šanci na úspěšné uplatnění v alternativní škole. Pro řadu těchto žáků by bylo co do úrovně vědomostí, alternativou přestup na ZŠ praktickou, to je však z politického hlediska neúnosné riziko.

Přestože výše popsané obavy ze strany vedení města přetrvávají, stále intenzivněji si vedení města uvědomuje neudržitelnost situace. Nicméně k radikálnímu řešení, které by podpořilo rovnoměrnější rozmístění romských žáků v základních školách, neexistuje prozatím dostatečná politická vůle. Je pravdou, že blokový přesun žáků ZŠ Grafická by problém pouze místně přesunul, ale rozhodně nevyřešil. Jedinou možnou cestou jsou individuální přestupy žáků na okolní školy, avšak tato strategie je potenciálně úspěšná pouze u žáků prvního stupně. Žáci druhého stupně se tak pravděpodobně stanou, díky mnohaleté politice vedení Prahy 5, stanou ztracenou generací, která v budoucnu bude jen obtížně hledat uplatnění na trhu práce. V současné době panuje alespoň shoda na prvním kroku, kdy ZŠ Grafická nebude od nového školního roku 2012/2013 otevírat první ročník. Toto řešení je však polovičaté a nese s sebou řadu nesystémových dysfunkcí.

Nové vedení města přináší jistou naději, ale škody napáchané vedením města za starostování Milana Jančíka budou představovat zátěž v oblasti inkluzivního vzdělávání ještě řadu let. Závěrem je třeba říci, že na příkladu Prahy 5 se ukazuje v plné míře přecenění role obce jakožto funkčního zřizovatele základních škol a především role samosprávy jakožto instituce odpovědné za vzdělávací politiku ve svém obvodu.

ZÁVĚR

Odstranění dopadů sociálního znevýhodnění ve vzdělávání je možné pouze díky spolupráci mnoha institucí na lokální úrovni. Tuto spolupráci je nutné podpořit síťováním těchto subjektů – tedy vytvořením prostoru, ve kterém je možné nastavit fungování systému péče o žáky z rodin, nacházejících se v tíživé sociální situaci, včetně možnosti využití případných restriktivních opatření. Cílem této publikace je ukázat, že ústřední koordinační roli celého procesu by měl sehrát zřizovatel vzdělávacích institucí – tedy obec nebo kraj. Představitelé samosprávy mají ve svých rukou díky legislativě a možnosti ovlivňovat některé parametry lokálního vzdělávacího systému ve svých rukou zodpovědnost za realizaci konkrétních opatření – ať už se jedná o prevenci záškoláctví či o vytváření podmínek pro inkluzivní vzdělávání v nesegregovaných školách. Tuto zodpovědnost je možné naplnit pouze pomocí promyšlených opatření, která jsou založena na expertních stanoviscích a analýzách přesahujících krátké volební období lokálních politiků.

Názor o nutné změně na úrovni samosprávy dlouhodobě hájí i sociolog Ivan Gabal při diskutování možných kroků integračních politik (Gabal in Matějů, Straková, Veselý, 2010, s. 127):

Efektivní integrační politika na poli vzdělání by měla zasahovat všechny její sféry. Od mateřských škol až po podporu romských dětí na středních školách. Jako příhodný doplněk školského systému už v současnosti funguje neziskový sektor, s jeho programy doučování, volnočasových aktivit či terénní sociální práce v jednotlivých rodinách. Jednotlivé služby však velmi často nejsou dobře provázané, nenavazují na sebe nebo jejich poskytovatelé a školy o sobě nevědí. Zprůhlednit tento systém může vytvoření jakéhosi komunitního plánu vzdělávacích služeb na úrovni obce, který zaručí návaznost jednotlivých aktivit a projektů a na jehož přípravě budou participovat všichni aktéři včetně veřejnosti.

Ideálním nástrojem je tedy tvorba lokální vzdělávací strategie, zaměřené na podporu žáků se speciálními vzdělávacími potřebami, a tudíž i na předcházení sociálního vyloučení a případných sociálních konfliktů. S tvorbou plánů tohoto druhu počítá i vládní Strategie boje proti sociálnímu vyloučení, a to jako závazného pro obce, na jejichž území

se nachází vyloučená lokalita (Opatření 4.5.3.5: Zavedení a realizace „strategií obcí" pro vzdělávání dětí ze sociálně vyloučeného prostředí). Uvedená strategie by v konkrétním prostředí měla identifikovat místní potřeby, cíle, kterých má být dosaženo, potřebné zdroje a nakonec parametry, které umožní sledovat dosažení cíle.

Aktivní přístup samosprávy může přinést ovoce pouze tehdy, pokud je respektována dlouhodobost účinků většiny opatření. Vědomí jasné vize na počátku – tedy nesegregovaného a inkluzivního školství – pomáhá rozlišovat dosavadní záměrné i nezáměrné důsledky opatření či pasivity lokálních autorit. Strategický plán tedy přináší šanci odklonit se od doposud velmi časté politiky nevyhnutelnosti směrem k transparentní kooperaci všech relevantních subjektů. Dohled samosprávy nad celým procesem může na první pohled přinášet zvýšenou zátěž, ovšem v důsledku umožňuje nejen podporu efektivních řešení, ale i kontrolu a vymáhání aktivity a spolupráce tam, kde to doposud nebylo běžné.

PŘÍLOHA – NÁVRH TROJSTRANNÉ DOHODY O SPOLUPRÁCI

DOHODA O SPOLUPRÁCI

uzavřená mezi:

Organizace: Člověk v tísni, o. p. s.,
Adresa: Šafaříkova 24, 120 00 Praha 2, IČ: .....
zastoupená koordinátorkou/koordinátorem pobočky: .....
Adresa pobočky: .....

a

Organizace (OSPOD, škola aj.) .....
Adresa: .....
dále jen *pracovník (OSPODu/příslušné školy aj.)*

a

Jméno a příjmení: .....
Adresa bydliště: .....
Datum narození: .....
dále jen *klient*

Článek I. – Cíle spolupráce

.....
.....
.....

Kroky klienta

.....
.....
.....

Kroky pracovníka NNO

Jméno a příjmení .....
.....
.....

Kroky pracovníka OSPOD, školy aj.

Jméno a příjmení .....
.....
.....

Poznámky
.....
.....
.....

Článek II. – Místo a termíny setkání

Výše uvedené strany se dohodly na společných schůzkách v termínech . ..... a na společném postupu spolupráce tak, aby byl naplněné stanovené cíle spolupráce – viz článek I.

V odůvodněných případech je možné stanovit náhradní termín setkání. Místo realizace společného setkání všech tří stran.....

Článek III. – Podmínky spolupráce

1) Smluvní strany se dohodly, že si na společných setkáních budou vzájemně sdělovat informace, související se stanovenými cíli spolupráce.

   Za tímto účelem a v dále stanoveném rozsahu klient zprošťuje pracovníka NNO jeho zákonné povinnosti mlčenlivosti podle § 100 zákona o sociálních službách.

Výměna informací bude probíhat těmito způsoby:

– formou písemné zprávy určené pracovníkovi (OSPODu/příslušné školy aj.), v níž budou shrnuté dosavadní provedené vymezené kroky v článku I. dohody směřující k naplnění vymezeného cíle – zprávu vyhotoví pracovník organizace Člověk v tísni o. p. s.
.....
a schválí ji klient, zasílat se bude písemně nebo elektronicky obvykle v intervalu .....nebo dle vzájemné dohody.

2) V případě, že klient ukončí z jakéhokoliv důvodu nebo i bez důvodu spolupráci s pracovníkem organizace Člověk v tísni o. p. s., bude pracovníkovi (OSPODu/příslušné školy aj.) zaslána informace tohoto znění: „Klient ukončil spolupráci ke dni: .....“

   V případě, že pracovník organizace Člověk v tísni o.p.s ukončí spolupráci s klientem, odešle pracovníkovi (OSPODu/příslušné školy aj.) informaci tohoto znění: „Pracovník organizace Člověk v tísni o.p.s. ukončil spolupráci s klientem ke dni: .....“.

3) Klient výslovně souhlasí s tímto postupem a s těmito způsoby sdělováním informací.

4) Klient je oprávněn kdykoliv vzít tento svůj souhlas zpět.

   Pracovník organizace Člověk v tísni o. p. s.bude neprodleně informovat příslušný orgán v případě, že se dozví informace podléhající oznamovací povinnosti dle platných právních předpisů (§ 168 trestního zákoníku, § 10 odst. 4 zákon o sociálně-právní ochraně dětí).

5) Mimo společná setkání nebudou pracovníkem organizace Člověk vtísni o. p. s. sdělovány žádné informace o naplňování cílů v této dohodě stanovených, s výjimkou situací uvedených v článku III, odstavec 2.

Článek IV. Ukončení spolupráce a zánik dohody

1) Klient může kdykoliv dohodu vypovědět.

2) V případě, že dojde k ukončení spolupráce mezi klientem a pracovníkem organizace Člověk v tísni o. p. s., zanikne i dohoda samotná.

3) Smlouva může být ukončena dohodou všech třech stran.

Tato smlouva se uzavírá na dobu .....

V.....dne.....

.....
klient

.....
pracovník NNO

.....
pracovník OSPOD

SEZNAM POUŽITÝCH PRAMENŮ A LITERATURY

BEDNAŘÍK, A. *Facilitace. Jak vést skupinová setkání?* Kladno: AISIS, 2008.

BERG, I. K., SHILTS, L. *Classroom Solutions: WOWW Approach.* Milwaukee: BFTC Press, 2004.

BITTNEROVÁ, D., DOUBEK, D., LEVÍNSKÁ, M. Lžou nebo se mýlí nebo nám nerozumí? Kulturní modely a vzdělávání ve vyloučených lokalitách. In ŠUCHA, M., CHARVÁT, M., ŘEHAN, V. (eds.) *Kvalitativní přístup a metody ve vědách o člověku.* Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2011.

GABAL, I., ČADA, K., SNOPEK, J. *Klíč k posílení integrační politiky obcí. Sociální vyloučení a česká společnost.* Praha: Otevřená společnost o. p. s., 2008.

GABAL AC spol. s.r.o. *Vzdělanostní dráhy a vzdělanostní šance romských žákyň a žáků základních škol v okolí vyloučených romských lokalit.* [online] Praha, 2009 [cit. 30.5.2012]. Dostupné na: www.msmt.cz/uploads/Skupina_6/VZDELANOSTNI_DRAHY.pdf

GOJOVÁ, A. Sítě a síťování. In JANOUŠKOVÁ, K. (ed.) *Metodické a koordinační dovednosti v sociálních službách.* Ostrava: Ostravská univerzita, 2007.

GRYGAR, J., STÖCKELOVÁ, T. Příčiny a souvislosti stěhování vsetínských Romů z pavlačového domu č.p. 1336 v říjnu 2006. Zpráva z šetření. [online] Brno: FSS MU, 2007 [cit. 15.5.2012]. Dostupné na: http://www.vlada.cz/assets/ppov/zalezitosti-romske-komunity/aktuality/vsetin_final_070228_FINALE.pdf

JAKOUBKOVÁ BUDILOVÁ, L., JAKOUBEK, M. et al. *Analýza faktorů bránících úspěšnému vstupu sociálně vyloučených osob do vzdělávacího systému.* [online] Plzeň: CAAT, 2010 [cit. 30.5.2012]. Dostupné na: http://www.antropologie.org/attachments/CEROP_zpr%C3%A1va_KA%20%C4%8D.%201_FINAL%20verze.pdf

DE JONG, P., MILLER, S. D. How to interview for client strengths. *Social work* 40, 1995, s. 729 – 736.

KATRŇÁK, T. *Odsouzeni k manuální práci. Vzdělanostní reprodukce v dělnické rodině.* Praha: SLON, 2004.

KELLER, J. *Tři sociální světy. Sociální struktura postindustriální společnosti.* Praha: Sociologické nakladatelství, 2010.

MAREŠ, P. Chudoba, marginalizace, sociální vyloučení. *Sociologický časopis*, 2000, č. 3, s. 285–297.

MATĚJŮ, P., STRAKOVÁ, J. (eds.) *(Ne)rovné šance na vzdělání: Vzdělanostní nerovnosti v České republice.* Praha: Academia 2006.
MATĚJŮ, P., STRAKOVÁ, J., VESELÝ, A. (eds.) *Nerovnosti ve vzdělávání: od měření k řešení.* Praha: Sociologické nakladatelství, 2010.
MATOUŠEK, O. et al. *Metody a řízení sociální práce.* Praha: Portál, 2008.
Národní akční plán k transformaci a sjednocení systému péče o ohrožené děti na období 2009 až 2011. [online] MPSV [cit. 30.5.2012] Dostupné na: http://www.mpsv.cz/files/clanky/7440/NAP.pdf
NAVRÁTIL, P. a kol. *Romové v české společnosti. Jak se nám spolu žije a jaké má naše soužití vyhlídky.* Portál, Praha 2003.
NEKORJAK, M., SOURALOVÁ, A., VOMASTKOVÁ, K. „Romské školy" a sociálně prostorové nerovnosti. *Sociologický časopis*, 2011, č. 4, s. 657–680.
NĚMEC, J. Sociální a kulturní determinanty a strategie edukace romských žáků. *Orbis scholae*, 2009, č. 1, s. 99–120.
PAPE, I. *Jak pracovat s romskými žáky. Příručka pro učitele a asistenty pedagogů.* Praha: Slovo 21, 2007.
POLEDŇOVÁ, I. (2005). Percepce kauzality u dětí. In MACEK, P., DALAJKA, J. (eds.) *Vývoj a utváření osobnosti v sociálních a etnických kontextech: víceoborový* přístup, Brno: Masarykova univerzita, s. 254–257.
RADA EVROPY, EVROPSKÝ SOUD PRO LIDSKÁ PRÁVA, VELKÝ SENÁT: Věc D. H. a ostatní proti České republice (stížnost č. 57325/00) [online] Štrasburk, rozsudek z 13. listopadu 2006 [cit. 31.3.2012]. Dostupné na: http://www.errc.org/cms/upload/media/02/D0/m000002D0.pdf
SCHURINGA, L. *Komunitní práce a inkluze Romů.* Ostrava: Radovan Goj, 2007.
SVĚTOVÁ BANKA. *Česká republika*: *Šance na zlepšení zaměstnanosti Romů.* [online] 20. října 2008. [cit. 31.3.2012]. Dostupné na: http://siteresources.worldbank.org/ECAEXT/Resources/258598-1224622402506/CZ_Roma_Employment_Full_Report_in_Czech.pdf
ŠOTOLA, J., ZATLOUKAL, L. Využití síťování při práci se sociálně vyloučenou lokalitou.*Sborník vědeckých prací Univerzity Pardubice – Fakulta ekonomicko-správní,* 2010, s. 213 – 222.
THALER, R. H., SUNSTEIN C. R., *Nudge: Improving decisions about health, wealth, and happiness.* New Haven: Yale University Press, 2008.

TOMEŠ, I. Sociální práce dnes a zítra. In: *Politiky a paradigmata sociální práce: Co jsme zdědili a co s tím uděláme?* Zlín: Univerzita Tomáše Bati, 2011, s. 7–16.
TOPINKA, D., JANOUŠKOVÁ, K. (eds.). *Výzkum rizikových faktorů souvisejících s existencí sociálně vyloučených lokalit ve městě Přerově.* [online] Sociofaktor s.r.o., 2009 [cit. 14.5.2012] Dostupné na: http://www.socialni-zaclenovani.cz/vyzkum-rizikovych-faktoru-souvisejicich-se-socialne-vyloucenymi-lokalitami-v-prerove.
ÚLEHLA, I. *Umění pomáhat.* Praha: SLON, 1999.
VACKOVÁ, B., GALČANOVÁ, L., HOFÍREK, O. „Za čistší město". Problémové lokality a jejich obyvatelé zpohledu místní politiky a správy. *Sociologický časopis*, 2011, č. 4, s. 633–656.
Varianty (kol.). Pojďte do školy: *(Ne)Rovné šance na vzdělávání znevýhodněných dětí.* Praha: Člověk v tísni, o. p. s., 2011.
VESELÝ, A., NEKOLA, M. (eds.). *Analýza a tvorba veřejných politik. Přístupy, metody, praxe.* Praha: Sociologické nakladatelství, 2007.
ZATLOUKAL, L. Komunitní plánování sociálních služeb vobcích – střet organizačních kultur? *Sociální práce*, 2006, č. 3, s. 82–94.
ZATLOUKAL, L. *Plánování rozvoje sociálních služeb metodou komunitního plánování.* Olomouc: Univerzita Palackého, 2008a.
ZATLOUKAL, L. Práce se „zakázkami" vpsychoterapii a poradenství – systemický přístup. *Sociální práce,* 2008b, č. 3, s. 82–93.

Předkládaná publikace představuje ucelený pokus reflektovat potenciál spolupráce institucí při vzdělávání sociálně znevýhodněných žáků na systémové úrovni. Hlavní ambicí textu je přinést inspiraci školám, úřadům či neziskovým organizacím, jak budovat systémová spojení, tedy jak posílit a zefektivnit stávající síť vzdělávacích a podpůrných služeb. Prezentované poznatky vycházejí z obsahu expertních skupin, konaných v rámci realizace projektu Do lavic! na 11 místech České republiky za účasti zástupců škol, úřadů, neziskových organizací, ale i poradenských pracovníků, lékařů či policistů. Kromě samotného síťování se publikace zabývá problematikou prevence skrytého záškoláctví, možnostmi spolupráce škol a neziskového sektoru a rolí zřizovatelů škol v rámci eliminace segregačních tlaků ve vzdělávání.

Mgr. Jaroslav Šotola, Ph.D. je koordinátorem lokálního rozvoje v oblasti vzdělávání olomoucké pobočky společnosti Člověk v tísni. Zároveň působí jako odborný asistent na Katedře sociologie a andragogiky Filosofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. Jeho hlavním odborným zájmem je role vzdělávání jako nástroje sociálního začleňování a potenciál síťování pro sociální práci i politiku na lokální úrovni.